

Date of Publication 10th Posted on Every Month

₹ 20

ફેબ્રુઆરી : ૨૦૨૩

વર્ષ : ૧૭

અંક : ૮

પરબ

સંપાદક : ભરત મહેતા

સમાનો મન્ત્ર : । (ऋग्वेद)
સમાની પ્રપા । (अथर्ववेद)

શ્રી બાલકૃષ્ણ દોશી

(જ. ૨૬ ઓગસ્ટ ૧૯૨૭, પૂના - અ. ૨૪ જાન્યુઆરી ૨૦૨૩, અમદાવાદ)

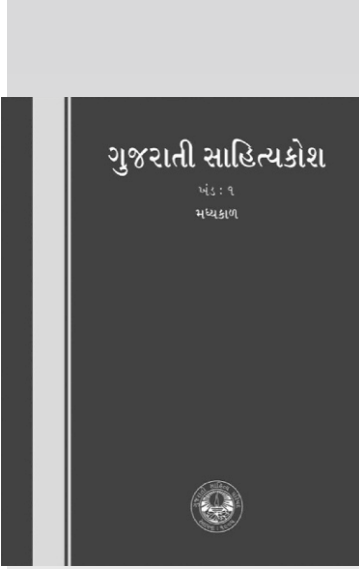
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
મેઘાણી જ્ઞાનપીઠ • ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ ૧

મધ્યકાળ

આવૃત્તિ : બીજી, કુલ પૃષ્ઠ ૨૪ + ૫૮૪. કિંમત રૂ. ૮૦૦-૦૦

કોશના આ ખંડ-૧માં ઈ.સ. ૧૧૫૦થી ૧૮૫૦ સુધીના સમયગાળામાં થયેલા કવિઓ અને તેમની રચનાઓવિષયક તમામ વિશ્વાસપાત્ર માહિતી આપવામાં આવી છે. આ કોશમાં મધ્યકાલીન સાહિત્યમાં રચાયેલી, કાવ્યગુણે ઉત્તમ, મનુષ્યજીવનનાં રહસ્યોને ઉકેલવાની યાવીઓ પૂરી પાડતી અને મુદ્રિત સ્વરૂપે મળતી કૃતિઓનાં સંખ્યાબંધ અધિકરણ ઉમાશંકર જોશી, હરિવલ્લભ ભાયાણી, જયંત કોઠારી, ચંદ્રકાન્ત શેઠ વગેરે જેવા તજજ્ઞોએ લખ્યાં છે. મધ્યકાળમાં જે સાહિત્ય રચાયું છે તે તમામને એકસાથે સંગ્રહી લેવાનો અહીં પ્રયત્ન છે. અહીં જૈન, સ્વામીનારાયણ, નાથસંપ્રદાય વગેરેના ૧૬૦૦ જેટલા કવિઓની ૩૦૦૦ ઉપરાંત સાહિત્યરચનાઓ વિશેનાં અધિકરણ મળશે. આ બધાં જ અધિકરણ નિષ્ણાત સંશોધકોએ તૈયાર કર્યાં છે.

આ ઉપરાંત અહીં કવિ કે કૃતિવિષયક મળતી તમામ સામગ્રીનો સંદર્ભ પ્રત્યેક અધિકરણને અંતે આપવામાં આવ્યો છે જે અભ્યાસીને સામગ્રીના મૂળ સુધી લઈ જશે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

અમદાવાદ

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ ૩

સાહિત્યિક પ્રકીર્ણ

આવૃત્તિ : બીજી, કુલ પૃષ્ઠ ૨૪ + ૮૧૨. કિંમત રૂ. ૧૧૦૦-૦૦

કોશના આ ખંડ-૩માં ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના ઉદ્ભવ અને વિકાસનો ઇતિહાસ, ગુજરાતી સાહિત્યપ્રકારો અને તેની ઉત્ક્રાંતિ, સાહિત્યશાસ્ત્રનાં વિભાવનાત્મક પાસાં, સાહિત્યિકવિદો, સાંસ્કૃતિક સંદર્ભો, આધારગ્રંથો, સાહિત્યિક પારિતોષિકો, સાહિત્યિક સામયિકો વગેરે ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના વિકાસવિસ્તારમાં ફાળો આપનારાં મહત્વનાં પરિબળો વિશે અધિકરણ આપવામાં આવ્યાં છે.

આ ખંડની બીજી આવૃત્તિમાં કેટલાક નવા વિભાવો વિશે અધિકરણ ઉમેરીને કોશને સંવર્ધિત કરવામાં આવ્યો છે.

કોશ જોવામાં સહાયક એવો અધિકરણનો શબ્દાનુક્રમ પૃષ્ઠનિર્દેશ સાથે આરંભમાં જ જોડ્યો છે. વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને વિષયના રસિક સંશોધકો તથા તજજ્ઞોને સંશોધન કરવા માટે આ સહાયક આધારગ્રંથ છે.

ગુજરાતી સાહિત્યકોશ

ખંડ : ૩
સાહિત્યિક પ્રકીર્ણ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

અમદાવાદ

PARAB 2023 February

Regd. under Postal Registration No.

RNI No. GUJGUJ/2006/17273

GAMC-306/2021-2023 valid upto 31-12-2023

Posted at Ahd. PSO on 10th of every month SSP Ah'd

Date of Publication 10th Posted on Every Month

ISSN : 0250-9747

₹ 20

EK KAAAN SE SUNKAR,
☆ **DUSRE KAAAN SE**
MAT NIKAALO. ☆

15g

DIL SE CHIPKAO,
DIMAG MEIN CHIPKEGA.

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

स्थापनावर्ष : १९६०

वर्ष : १७

ईशुआरी : २०२३

अंक : ८

संपादक
भरत मडेता

परामर्शनसमिति

प्रकाश न. शाड
प्रमुज

समीर लड
मडामंत्री

माधव रामानुज
उपप्रमुज

प्रडुल्ल रावल
उपप्रमुज

गुजराती साहित्य परिषद

भेघाणी ज्ञानपीठ ❖ क. ला. स्वाध्यायमंडिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशनविभाग), गोवर्धनभवन,

गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८

फोन : २६५८७८४७

परब ❖ ईशुआरी, २०२३

३

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને ‘પરબ’ના લવાજમ અંગે:

- ◆ ‘પરબ’ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- ◆ ‘પરબ’ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- ◆ ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૧૫૦ છે.
- ◆ વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ ₹ ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- ◆ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં ‘પરબ’ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- ◆ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૩૦૦ છે. સભ્ય થવા ઈચ્છનારે પરિષદના નિયત ફોર્મમાં અરજી કરવાની રહેશે.
- ◆ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક ₹ ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી ₹ ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- ◆ ‘પરબ’ લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના નામે જ મોકલવી.
લેખકોને:
 - ◆ ‘પરબ’માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
 - ◆ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલસ્કેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
 - ◆ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
 - ◆ પત્રવ્યવહારનું સરનામું: તંત્રી, ‘પરબ’, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ‘ટાઈમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

Parishad Email: gspamd123@gmail.com E-mail: parabgsp@gmail.com
Web-site: www.gujaratisahityaparishad.org ફોન અને ફેક્સ: ૨૬૫૮૭૮૪૭
www.gujaratisahityaparishad.com

નોંધ: ‘પરબ’માં પ્રગટ થતી સામગ્રીની જવાબદારી જે તે સામગ્રીના લેખકની રહેશે.

પરબ ISSN: 0250-9747 છુટક કિં. ₹ ૨૦/-

માલિક: ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક, પ્રકાશક: સમીર ભટ્ટ, ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮ * મુદ્રણસ્થાન: ભગવતી ઓફસેટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૬

અનુક્રમ

પ્રમુખીય

◆ માતૃભાષા દિવસ નિમિત્તે, પ્રકાશ ન. શાહ 6

કવિતા

◆ ભડલી વાક્ય, હરીશ મીનાશ્રુ 8 આંસુનું વ્યસન, ભાવેશ સોલંકી 'ચંદ્રમૌલિ' 9 નફામાં મરે છે...! સિકંદર મુલતાની 9 વાત મૂકી દે, ધીરેન્દ્ર મહેતા 10 આથમશે, પ્રફુલ્લ રાવલ 10 જાતિવેલ, કાલિન્દી પરીખ 11 લઘુકાવ્યો : રમેશ પટેલ 12 30 જાન્યુઆરી, રાજેશ પંડ્યા 12

કાવ્યાસ્વાદ

◆ પુત્રીપ્રેમનું પ્રતીક 'ચોકલેટ', ભૂપેન્દ્ર વ્યાસ 'રંજ' 13

વાર્તા

◆ મારો ધણી પોચકો?, કનુ આચાર્ય 17 જાનીવાલીપીનારા, જયેશ રાષ્ટ્રકૂટ 21

વાર્તાસ્વાદ

◆ 'વિચ્છેદ' : વિચ્છેદના બહુવિધ આયામો રચતી વાર્તા, ડૉ. અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલ 26

નિબંધ

◆ 'હીંચકાનું લીલાગાન', સંજય મકવાણા 30

વિદેશી સાહિત્ય

◆ 'ધ ટ્રાવલ' : સાહિત્ય અને કાયદા સંદર્ભે, કુલદીપ દેસાઈ 35

ગ્રંથાવલોકન

◆ પ્રતિભાનો દુલદસ્તો, હરેશ ધોળકિયા 42 મનીષી જાની : અવિરત પ્રતિરોધના કવિ અને કર્મશીલ, સાહિલ પરમાર 46 આંતર-બાહ્ય વિચારજગતની વ્યથા-કથા : 'ઝાંપો', ચાર્વી ભટ્ટ 49

શબ્દાંજલિ

◆ કવિ યોસેફ મેકવાન, જિગીષા રાજ 54 બાલકૃષ્ણ દોશી, નરેશ કાપડિયા 62 શ્રી મધુસુદન પારેખ 'પ્રિયદર્શી', રમેશ તન્ના 65

અને છેલ્લે

◆ આવ ભાઈ હરખા, આપણે સહુ સરખા, ભરત મહેતા 67

◆ પરિષદવૃત્ત, સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ 70

◆ સાહિત્યવૃત્ત, સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ 73

◆ બંધારણ સુધારણા અંગે 76

◆ આ અંકના લેખકો 87

આવરણ ચિત્ર : શ્રી બાલકૃષ્ણ દોશી

પરખ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

૩૩ી ગુજરાતી વાણી રાણીના વકીલ દલપતરામના સ્મૃતિ દિવસ (21 જાન્યુઆરી) અને માતૃભાષા દિવસ (21 ફેબ્રુઆરી) અધવચ બે અક્ષર પાડી રહ્યો છું ત્યારે સ્વાભાવિક જ રાજ્યના વહીવટમાં અને શિક્ષણમાં માતૃભાષાનું વાસ્તવિક સ્થાન શું છે એ વિશે કંઈક નુકતેચીની કરવી લાજિમ લાગે છે.

તમે જુઓ કે સરકારી કામકાજ માટે ગુજરાતી ફરજિયાત કરતો ‘ધ ગુજરાત ઓફિશિયલ લેંગ્વેજ એક્ટ’ છેક 1961થી આપણી કને છે, પણ દુર્દેવ વાસ્તવ તો એ છે કે 1977માં રામલાલ પરીખ સમિતિની, ગુજરાતી ભાષામાં વહીવટ સબબ સાફ ભલામણો છતાં ગયે વરસે માતૃભાષા દિવસની પૂર્વસંધ્યાએ ગુજરાતીમાં વહીવટ પર ભાર મૂકતી સત્તાવાર જાહેરાતની (18-2-2022ની સત્તાવાર યાદીની) નોબત આવી હતી.

રાજ્યની વડી અદાલતમાં ગુજરાતીમાં વહીવટનો મુદ્દો હજુ વણઉકલ્યા જેવો છે, અને વિધિવક્તા તો એ છે કે તે માટે આગ્રહ રાખવા બદલ હાઈકોર્ટ બારના પ્રમુખને ‘સાથી વકીલો’ રાજીનામાની ફરજ પાડે છે! ગુજરાતના નાગરિક સમાજમાં પ્રજાકીય મુદ્દે સમજ અને સંકલ્પનું કેવુંક ટાંચું પડેલું છે તે આ કિસ્સાથી સમજાઈ રહે છે. ઊલટ પક્ષે, આ જ વડી અદાલત શિક્ષણમાં ગુજરાતીના સ્થાનને અંગે જરૂરી આદેશોનું પાલન નહીં કરતી શાળાઓ સામે પગલાં લેવા અંગે રાજ્ય સરકારને તાકીદ કરવાપણું પણ જુએ છે.

છેક બાળપણથી ધરાર અંગ્રેજી માધ્યમની શાળાઓનો જે વણસમજ્યો, નિ:શેષ અશાસ્ત્રીય વા વાયો છે એનું વારણ શું, એ પ્રશ્ન અવશ્ય અસ્થાને નથી. ઇતિહાસમાં ઠીક ઠીક પાછળ જઈને જે એક વાત મને વારેવારે સંભારવા જેવી લાગે છે એ તો આપણા એકના એક આનંદશંકરની કુલીન દ્વિધા, અને અંતે જતાં મતપરિવર્તન.

આનંદશંકર શરૂશરૂમાં અંગ્રેજી ભાષા મારફતે જ શાલેય શિક્ષમના આગ્રહી હતા તે ‘વસંત’ના તત્કાલીન અંકોમાંથી પસાર થનારના ખયાલમાં તો હોય જ. 1917ના ઑક્ટોબરમાં ભરુચમાં ગુજરાત કેળવણી પરિષદ મળી ત્યારે પ્રમુખસ્થાનેથી ગાંધીજીએ કદાચ એમના જેવાઓને જ લક્ષમાં રાખીને રેવરંડ ટેલરે

સર્વપ્રથમ ગુજરાતી વ્યાકરણના આરંભે મૂકેલ ઉદ્ગારો સંભાર્યા હતા કે ‘ગુજરાતી-આર્યકુળની-સંસ્કૃતની પુત્રી - ઘણી ઉત્કૃષ્ટ ભાષાઓની સગી! તેને કોણ કદી અધમ કહે! પ્રભુ, એને આશીર્વાદ દેશો! જુગજુગના અંત સુધી તેની વાણીમાં સદ્વિદ્યા, સદ્જ્ઞાન, સદ્ધર્મનો સુબોધ હજો!’

આગળ ચાલતાં, 1928માં નડિયાદની સાહિત્ય પરિષદમાં પ્રમુખસ્થાનેથી બોલતાં આનંદશંકરે પોતાના મતપરિવર્તનની સાહેદી આપી હતી : ‘1857માં આપણી મુખ્ય યુનિવર્સિટીઓ સ્થપાઈ તે વખતે સર ચાર્લ્સ વૂડે પ્રગટ કરેલી આશા કે ગ્રેજ્યુએટો પોતાનું જ્ઞાન નીચેના વર્ગમાં ઉતારશે એ અત્યાર સુધી સફળ થઈ નથી તેનું કારણ ગ્રેજ્યુએટોનો દોષ નથી, પણ યુનિવર્સિટીના શિક્ષણમાં સર્વ શાસ્ત્રના મણિગણમાં માતૃભાષા સૂત્રવત્ પરોવાયેલી નથી એ જ છે. રાજા રામમોહન રાય અને મેંકોલેએ સ્થાપેલી અને ચાર્લ્સ વૂડે અભિષિક્ત કરેલી શિક્ષણપ્રણાલી લગભગ સો વર્ષ સુધી એના એ રૂપમાં જ ચાલ્યાં કરે એ જ એની જડતાની પૂરી નિશાની છે...’

મણિગણે સૂત્રવત્ એવી જે ગુજરાતી ભાષાની યુનિવર્સિટી સ્તરે હિમાયત થઈ છે એની સામે પ્રાથમિકનાં વરસોમાં માતૃભાષાનું સહજ માધ્યમ હોવું એ કોઈ ચર્ચાનો મુદ્દો જ વસ્તુતઃ રહેતો નથી. સરકારી કામકાજમાં માતૃભાષાની સર્વસ્તરે પ્રતિષ્ઠા થશે એ સાથે સાંસ્થાનિક વારાના મોભામંડન શું અંગ્રેજીનું લટકણિયું અમસ્તુંયે લટકી પડશે. હા, એક જ્ઞાનભાષા અને સંપર્કભાષા લેખે અંગ્રેજીની ભૂમિકા હતી, છે અને રહેશે.

પરિષદપ્રમુખ તરીકે તાજેતરની વિધાનસભા-ચૂંટણી વખતે વિવિધ પક્ષોના પ્રમુખો જોગ પત્રમાં માતૃભાષાનાં સ્થાનમાનનો નિર્દેશ કરવાની તક ઝડપી હતી. હવે, ગઈ એકવીસમી જુલાઈએ ઉમાશંકર જયંતી નિમિત્તે રાજ્યભરમાં પરિષદ સંદેશ રમતો કરવાની વ્યાપક કોશિશ કરી હતી એનાથીયે મોટે પાયે ચાલુ મહિને માતૃભાષા દિવસ નિમિત્તે ગુજરાતસમસ્તમાં સીધા સંપર્કનું આયોજન કરાઈ રહ્યું છે એટલાં વધામણાં સાથે અહીં અટકું છું.

અલબત્ત, છેવટે તો, ટેલરના ચિરંજીવ શબ્દોમાં, યથા ભાષકઃ તથા ભાષા.

ભડલીવાક્ય / હરીશ મીનાશ્રુ

આ બોમ્બ ઊછળીને જે ક્ષણે ફૂટબોલ થશે,
 મારા ફૂર્યા ઊડી જશે, તમારો ગોલ થશે.
 દિતિના પુત્ર મિસાઇલો ઝીંકતા રહેશે
 ને એટલાસનાં પાનાં ઉપર બખોલ થશે.
 કે શમી વૃક્ષથી શસ્ત્રો ઉતારશે યોદ્ધા,
 ઘટામાં ચહકતાં વિહંગ સૌ અબોલ થશે.
 કવચ વિનાની હશે કાય, કર્ણ કુંડળહીન
 ને જિંદગીનો જીવલેણ તોલમોલ થશે.
 બધાંયે મુણ્ડ મુગટભેર રવડશે રણમાં
 ને ઇન્દ્રપ્રસ્થમાં કબંધનો કિલોલ થશે.
 શ્વેત પારેવું ફંગોળાશે શ્યામ પથ્થર થૈ,
 પ્રશાંતિ ઝખતી હથેળીઓ ગિલોલ થશે.
 પરોઢે ખૂલશે અખબારની જાસાચિક્કી,
 દશે દિશેથી ગમે ત્યારે હલ્લાબોલ થશે.
 સખીદાતાર બધા આલશે ચપટી બારૂદ,
 ફફડતા દેશનો નકશો કદી કચકોલ થશે.
 પછી ઇતિહાસ એની નોંધ અછડતી લેશે,
 એક પરપોટો ફૂલતો જશે, ઢમઢોલ થશે.
 વિશ્વ આખામાં આણ (પં)ઢની જ વર્તાશે,
 કદી એ ઢેલ થશે, ઢાલ થશે, ઢોલ થશે.
 લોહીનાં વ્હેણ ભારોભાર વરસશે આંસુ,
 બીજી તો શી રીતે આ ત્રાજવું સમતોલ થશે.
 છેદ આકાશમાં એવાં તો પડશે, હે લાઠા,
 કવિનો શબ્દ ફરી સાવ કાણી ડોલ થશે.
 બની જવાનો આ કક્કો જ કારતૂસ પછી,
 તકાશે તંગ બની પેન ને પિસ્તોલ થશે.

આંસુનું વ્યસન / ભાવેશ સોલંકી 'ચંદ્રમૌલિ'

એટલે અંદર ઘણું એ ખળભળે,
રોજ મારું મન હવે મનને નડે!

ટેવ પીવાની પડી ગઈ રોજની,
આંસુનું આવું વ્યસન મોંઘું પડે!

કેટલાનાં તૂટતાં જોયાં પછી,
એકલા ખૂણે સદા આ દિલ બળે!

આમ તો હું જાત પર નિર્ભર નથી,
જાત પણ ક્યારેક પોતાને છળે!

એ જ આદતથી હવે મજબૂર છે,
વાત પણ એની જ વાતોમાં ફરે!

આજથી આ રોજનો વહેવાર છે,
આંખડી મારી હવે કાયમ રડે!

નફામાં મરે છે...! / સિકંદર મુલતાની

વફામાં જીવે છે, વફામાં મરે છે,
ઘણાં ખોટ ખાઈ... નફામાં મરે છે.

છે તનના એ મેલાં, 'ને મનનાં છે ઊજળાં,
જીવે પરપીડે... પરપીડામાં મરે છે.

ન ઉપચાર એનો રખે કોઈ કરતાં,
હો દર્દ જ જીવન, એ દવામાં મરે છે.

પ્રદૂષણ મુબારક નગરને નગરનું,
કે એ ગ્રામ્ય-આબોહવામાં મરે છે.

ન મંજૂર થશે માફીનામું પછી પણ—
જીવનની જે અમથી ખતામાં મરે છે.

કબર પર ખીલ્યું, કોનું ફૂલ? કે જે —
ખિઝામાં જીવે છે, ફિઝામાં મરે છે.

દશા પુણ્ય મુજબ ન હો છો 'સિકંદર',
આ પાપીઓ તો દુર્દશામાં મરે છે.

વાત મૂકી દે / ધીરેન્દ્ર મહેતા

પછી એવું થયું કે હું કહું શું વાત મૂકી દે,
ખબર ના કે, હતાં એ કે હતો હું વાત મૂકી દે.
હતું કે આમ બારે મેઘના વરસી પડ્યા જેવું,
વળી એવી ગજબ વાતી હતી લૂ વાત મૂકી દે!
ઊભા છે લાલપીળા થઈ અહીં ગુલમોર-ગરમાળો,
થયું વાતાવરણ આખું સળગતું વાત મૂકી દે.
ખર્યું 'તું પાન કેવળ એક બીજું કે થયું નહોતું,
છતાં કેવું બધુંયે સાવ સૂનું વાત મૂકી દે!
લઈને રૂપ ઝાકળનું ભલે ઊડી ગયું છેવટ,
સતત ચાલી હતી કેવી જ ગુસ્તગૂ વાત મૂકી દે.
કહેતાં ને કહેતાં લો, કથાનો અંત આ આવ્યો,
અને કહેતાં રહ્યાં એ તોય હજુ હજુ વાત મૂકી દે.

આથમશે / પ્રફુલ્લ રાવલ

આ સાંજ હવે આથમશે
સવારથી ફરતી ઘંટી મારી કેટકેટલું દળશે ?
હરણફાળથી સરતી વેળા કોને જઈને મળશે ?
આ સાંજ હવે આથમશે
આખો જન્મારો વર્તુળાતી રહી છે મારી આશ
આજે મળશે, કાલે મળશે રહી પ્યાસ
લાગે એવું ચહુદિશ તો પાછી ઘેરાશે
આ સાંજ હવે આથમશે
સંધ્યાકાળે આકાશે એ જ તારો પણ ચમકશે
એને જોતાં જોતાં આ મન ચકળવકળ થઈ ફરશે
કોણ હવે નાજુક તનને મોતી સમજી સાચવશે ?
આ સાંજ હવે આથમશે

જાતિવેલ / કાલિન્દી પરીખ

(અણંદસ)

ખૂબ વધી છે આ વેલ
આડી-અવળી, આડેધડ, મન ફાવે તેમ
જાય છે વધતી એ તો.
રોપી છે કોણે?
નથી ખબર,
પાણી પાઈ પાઈને સીંચે છે કોણ?
નથી જાણતાં,
મુઝા ભરી ભરીને ખાતર નાખે છે
એય પાછું રાસાયણિક
અને નિયમિત
કરે છે સ્પે
પણ છે કોણ?
કહો તો ખરા છે કોણ?
દેખાય એ તો ખબર પડે ને!
કે પછી દેખવા છતાં નથી દેખતાં!
કારણ,
ખોદતાં દેખાય તો છે 'ને
ઉખેડીને ખેંચતા પણ.
પણ, એ તો...
એ તો તોય જાય છે વધતી
દિ'એ ન વધે એટલી રાત્રે 'ને
રાત્રે ન વધે એટલી દિ'એ.
એને તો
ખેંચી નાખવી જોઈએ મૂળસોંતી
ફરે છે,
કોઈ કોઈ એમ પણ ફરે છે.
જ્યારે જ્યારે મૂળસોંતી ખેંચવાનો
કરે છે કોઈ પ્રયત્ન
ત્યારે ત્યારે ઊખડી પડે છે
વેલના બદલે એ પોતે જ,
ખડક સાથે ભટકાય છે માથું

'ને લોહીલુહાણ થાય છે
આખોય દેહ.
પડી જાય છે કોઈ ખીણમાં
ખૂ...બ ઊંડે.
હાથ પણ નથી લાગતો તેનો
મૃતદેહ,
ઠોલી ખાય છે ગીધડાંઓ.
આ તો કઈ જાતની વેલ?
લે, એનું નામ જ
'જાતિવેલ'.

લઘુ કાવ્યો / રમેશ પટેલ

વૃક્ષની
ટોચે પહોંચી
ખિસકોલી
સંધ્યા ટાણે
ફોલે : સૂરજ!

કાળાં વાદળાં
વરસ્યા વિના ચાલી ગયાં -
ખેડૂત
રડે છે;
ધોધમાર!

નભે
શ્વેત
સસલાં દોડે
જાણે
પાછળ પડ્યું છે -
કો? હિંસક પ્રાણી!

રણમાં
છાંચડો શોધવા
ગયેલું
ઊંટ
ડૂબી ગયું;
મૃગજળમાં!

મેં
ખતરમાં
ઘઉં વાવ્યા -
ઊગી ગયું સોનું!

ખેડૂતનો
પ્રસ્વેદ હવે -
ઝળહળે ડૂંડે... ડૂંડે!

૩૦ જાન્યુઆરી / રાજેશ પંડ્યા

‘આ કયો રસ્તો છે ? ’ મેં પૂછ્યું.
કોઈ બોલ્યું : ‘ ગાંધી રોડ’
હું પાછો વળી ગયો.

પુત્રીપ્રેમનું પ્રતીક : 'ચોકલેટ'

ભૂપેન્દ્ર વ્યાસ '૨૪'

ચોકલેટ

એ ડોક્ટરનું ભૂંડું થાય.
મને તપાસીને મારાં માતાપિતાને પૂછેલું:
'આને તમે ચોકલેટ આપો છો ?'
માતાપિતાએ મૂંડી હલાવી હા પાડી.
અને પછી ડોક્ટરનું ફરમાન છૂટેલું :
'આને ચોકલેટ આપવાનું બિલકુલ બંધ કરો,
સમસ્યાઓ આપમેળે જતી રહેશે.'
બસ, ત્યારથી જ સમસ્યાઓ શરૂ થઈ.

મા બહાર જવા તૈયાર થાય
એટલે સાથે હું પણ તૈયાર થઈ જાઉં.
મારી સાથે મા શરત કહે :
'રસ્તામાં ચોકલેટ નહીં માગેને ?'
હું ડાહ્યોડમરો થઈને મૂંડી હલાવી હા પાડું.
મા અને હું રસ્તે ચાલ્યાં જતાં,
વચ્ચે ઈરાનીની હોટલ આવે.
હું જોઈ ને માનો છોડો ઝાલી
અડિયલ ટટ્ટુની જેમ ઊભો રહી જાઉં.
હું જરાય ત્યાથી ચસકું નહીં.
ગળામાં ડૂમો અને આંખમાં આંસુઓ સાથે
મા મને જુએ ને માને ચોકલેટ અપાવવી જ પડે.
પાછું, સમજાવવામાં આવે કે -
'તારા બાપુજીને કોઈ પણ સંજોગોમાં કહેતો નહીં.'
હું ડાહ્યો થઈને હા પાડું.
તો બસ, પછી છાની છાની ચોકલેટ
ખાતો રહ્યો, માંદો પડતો રહ્યો.
કદાચ હવે તો ચોકલેટ ખાઉં નહીં તો માંદો પડી જાઉં.

હું સખત માંદો ત્યારે પડ્યો,

જ્યારે એક વાર દીકરીએ ભયંકર હઠ કરી
 તાત્કાલિક ચોકલેટ લેવા મોકલ્યો.
 કપડાં બદલી દુકાને પહોંચી
 તાત્કાલિક ચોકલેટ ખરીદી.
 તાત્કાલિક ચોકલેટ લઈ આવ્યો
 ને તાત્કાલિક ચોકલેટ આપી.
 દીકરીએ રેપર ખોલ્યું, ચોકલેટ કરડી.
 ચોકલેટ ખાતી ગઈ, ખાતી ગઈ
 અને હું લાલચુ જોતો જ રહી ગયો.
 એણે એક ટુકડો પણ મને ન આપ્યો.
 એણે એની હઠ પૂરી કરી.

પછી તો
 દીકરી વિદેશથી જ્યારે જ્યારે આવે,
 ખૂબ ચોકલેટ લાવે.
 ફીઝ ખોલું ને મારું મોં ખૂલે,
 મારો 'મૂડ' પણ ખૂલે.
 કોઈ પણ કપરા કાળમાં દોસ્તો,
 ચોકલેટ એકમાત્ર મોક્ષવટી છે.

[કવિ: ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાલા]

પુત્રીપ્રેમનું પ્રતીક : 'ચોકલેટ' (એક ગદ્યકાવ્ય)

વિશ્વસાહિત્યના ગહન જ્ઞાની મૂર્ધન્ય વિદ્વાન શ્રી ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાલાની કવિતાઓ મેં સામયિકોમાં કેટલીક વાર રસપૂર્વક વાંચી છે. એમની કવિતાઓ મને જચી ગઈ છે. એમની 'ચોકલેટ' શીર્ષકસ્થ પ્રસ્તુત કવિતાએ મને આસ્વાદલેખ કરવા ઊંડે ઊંડેથી ઝંકૃત કર્યો છે.

આ કવિતાના પ્રથમ વાચને જ હું પુત્રીની હૃદયસ્પર્શી સ્મૃતિમાં ઊંડે ઊતરી ગયો હતો અને ક્ષણભર જાણે પાળિયાવત્ થઈ ગયો હતો. અને પછી અશ્રુથી ભીંજાઈ ગયો હતો.

આ કવિતાનો પ્રારંભ નીચેના વાક્યથી થાય છે –

‘એ ડોક્ટરનું ભૂંડું થાય.’

ડોક્ટર તો બીમારને સાજા કરે. તેનું ભૂંડું કોણ ઇચ્છે? પણ આ કવિતાના નાયક-કવિ જ્યારે બાળક હતા ત્યારે તેમના મનમાં ડોક્ટર પ્રત્યે નફરત ઉદ્ભવી હતી કેમકે ડોક્ટરે તેમની માંદગીને મટાડવા – આપોઆપ દૂર કરવા 'ચોકલેટ' ખાવાની ના કહી હતી.

કવિ અનુભવને એ જ શબ્દોમાં વર્ણવી દે તો કવિ કવિ કેમ કહેવાય? કવિ ‘માંદગી’ને બદલે ‘સમસ્યાઓ’ શબ્દ પ્રયોજે છે. કવિનું આ શબ્દચયન કૃતિને કાવ્યાર્થ આપે છે. કાવ્યમાં આવતો શબ્દ-‘સમસ્યાઓ’ માનસિક સ્થિતિનો સૂચકાર્થી બની રહે છે.

કવિ આ કવિતા રચે છે ત્યારે બુઝુર્ગાવસ્થામાંથી પસાર થઈ રક્ષા છે. બાળક હતા ત્યારે કવિ પોતાની ‘મા’ની સાથે બહાર જવા તૈયાર થયા હતા. ‘ચોકલેટ’ ન ખાવાની શરત પણ ચોકલેટ ખાવા માટે સ્વીકારી લીધી હતી. બહાર રસ્તામાં ઈરાનીની હોટલ આવી ત્યારે ત્યાંથી ચોકલેટ ખાવા માટે માનો છેડો ઝાલી અડવલ ટટ્ટુની જેમ ઊભા રહી ગયા હતા. આ વર્ણન કવિ બાળક હતા ત્યારે તેમની ચોકલેટ ખાવાની જિદ્દ, આદત, લાચારી અને ચતુરાઈ દર્શાવે છે.

કવિએ ‘મા’ના વસ્ત્રનો છેડો ઝાલવાને બદલે ‘મા’નો છેડો ઝાલવાનું કહીને કમાલ કરી છે. કવિએ ‘મા’નો હાથ ઝાલ્યો હશે. કવિ ‘હાથ’ ઝાલ્યાનું પણ કહેતા નથી. કવિ તો કહે છે – ‘માનો છેડો ઝાલી...’ અહીં કવિની બાળપણમાં ચોકલેટ ખાવાની જિદ્દ પૂરી કરવાની કુશળતા જ નહીં, ‘મા’ પ્રત્યેની પ્રીતિમાં દર્શન થાય છે. માનો સ્પર્શ કવિને ભારે હૂંફ આપે છે, દુનિયાનો છેડો ઘર. માનો છેડો માનું વાત્સલ્યે.

બાળકની ચોકલેટ વગર ન રહી શકવાની સ્થિતિ જોઈને ‘મા’ના ગળે ડૂમ્મો ભરાઈ જાય છે. ‘મા’ બાળકને ચોકલેટ ખાવાની ‘ના’ પણ પાડી શકતી નથી અને ‘હા’ પણ પાડી શકતી નથી. to be or not to be જેવી માની મનઃસ્થિતિ અહીં ‘ડૂમ્મો’ શબ્દમાંથી વ્યંજિત થાય છે.

‘મા’ બાળકહત આગળ ઝૂકી જાય છે, પીગળી જાય છે અને બાળકને ચોકલેટ ખવડાવે છે.

કવિ કવિતામાં કહે છે –

‘...ચોકલેટ ખાતો રહ્યો, માંદો પડતો રહ્યો.

કદાચ હવે તો ચોકલેટ ખાઉં નહીં તો માંદો પડી જાઉં.’

અહીં કવિ બાલ્યાવસ્થામાંથી વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશે છે. વૃદ્ધાવસ્થામાં કવિ ચોકલેટ ન ખાય તો માંદા પડી જાય છે. એ ‘માંદગી’ શારીરિક નહીં, દીકરીના વિરહની માનસિક સ્થિતિ સૂચવે છે. કવિ ચોકલેટ ખાઈને પણ ચોકલેટનો નહીં, દીકરીની સ્નેહસ્મૃતિનો સ્વાદ લે છે. કવિને એ દુરસ્ત રાખે છે. ચોકલેટ સાથે સંકળાયેલી પુત્રીપ્રેમની સ્મૃતિ વૃદ્ધાવસ્થામાં કવિને માટે જીવનઝોનિક બની રહે છે. અહીં એકસાથે ચોકલેટ અને માંદગી બંનેના શબ્દકોશ-અર્થ પલટાઈ જાય છે. કાવ્યની એ કળાસિદ્ધિ બની રહે છે.

હવે કવિ યુવાવસ્થામાં પ્રવેશે છે. કવિની યુવાવસ્થામાં તેમની બાળપુત્રીએ ચોકલેટ ખાવાની ભયંકર હત પકડેલી ત્યારે કવિ સખત માંદા હોવા છતાં બજારમાં પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

દુકાને જઈને તેમણે બાળપુત્રી માટે ચોકલેટ લાવી આપીને તેની હઠ પૂર્ણ કરી હતી. વૃદ્ધ કવિ એ સ્મૃતિમાં સરી જાય છે.

દીકરીએ એ વખતે બાળક હોવાથી ચોકલેટમાંથી નાનો-શો ટુકડો પણ પિતા (કાવ્યનાયક કવિ)ને આપ્યો નહોતો. કવિ એ વખતે લાલચુ બનીને જોઈ રહ્યા હતા.

પણ હવે દીકરી મોટી થઈ ગઈ છે, વિદેશ વસે છે. વિદેશથી જ્યારે આવે છે ત્યારે ખૂબ ચોકલેટ લાવે છે. પેલી બાળપણની ચોકલેટના બદલામાં અઢળક ચોકલેટ આપે છે. પુત્રી ચોકલેટ નહીં, પ્રેમ આપે છે. પિતા ચોકલેટ નહીં, દીકરીના પ્રેમને પામે છે. આ પ્રેમ જ કવિની વૃદ્ધાવસ્થાનો મૂડ છે. એટલો તો કવિ કહે છે –

‘ફીઝ ખોલું ને મારું મોં ખૂલે,
મારો ‘મૂડ’ પણ ખૂલે.’

અહીં ભૌતિક રીતે ચોકલેટ માટે કવિનું ભલે મોં ખૂણે, પણ કવિનું તો એ સાથે પ્રેમમય હૃદય ઊઘડે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં જીવન જીવવાનો મૂડ ઊઘડે છે.

અંતે કવિ કહે છે –

‘કોઈ પણ કપરા કાળમાં, દોસ્તો,
ચોકલેટ એકમાત્ર મોક્ષવટી છે.’

મોક્ષ તો જેનાથી સંસારથી વિરક્તિ મળે, નિર્વાસનિક થવાય એનાથી મળે છે, પણ કવિ અહીં ‘મોક્ષ’નો અર્થ ઉલટાવી નાખે છે. કવિ ચોકલેટને જ એકમાત્ર મોક્ષવટી કહીને સંસારમાં પુત્રીના નિર્મળ પ્રેમને મોક્ષપ્રાપ્તિ કહે છે, એય એકમાત્ર પુત્રીના પ્રેમને જ મોક્ષપ્રાપ્તિ કહે છે.

આમ ‘ચોકલેટ’ પુત્રીપ્રેમનું પ્રતીક બની જાય છે. કવિએ કાવ્યનું શીર્ષક પણ ‘ચોકલેટ’ રાખ્યું છે તે સાર્થક થાય છે.

ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાલા છંદોબદ્ધ કવિતા રચવાનું કળાકૌશલ્ય ધરાવતા હોવા છતાં આ કવિતા ગદ્યમાં રચે છે તે સહેતુક જણાય છે. છંદોબદ્ધ રચના રચવા જતાં આ કવિતાના ભાવને યથાતથ અસરકારક રીતે અનુભૂતિજન્ય કરતા શબ્દો ફેરવવા પડે. કવિને એ પોષાય એમ નહીં હોય તેથી કવિતાના હિતમાં કવિએ કવિતા ગદ્યશૈલીમાં રચી જણાય છે.

આ કવિતા પ્રાથમિક દૃષ્ટિએ બાળપણથી ચોકલેટની સ્મૃતિના પ્રસંગો કહેતો સામાન્ય લઘુનિબંધ લાગવા સંભવ છે, પણ આ તો ચોકલેટને પ્રતીકાત્મક સ્તરે ઊચકતી દીકરીની સ્મૃતિની અસામાન્ય કવિતા છે.

આ કવિતા જરા સાહિત્યસજ્જ સહૃદય ભાવકને રવિયાત કરી દેશે એવી શ્રદ્ધા છે.

મારો ધણી પોચકો ?

કનુ આચાર્ય

બારણે ટકોરા પડ્યા એટલે લલીએ દરાવજો ખોલ્યો. ઘરમાં ચપટીક અજવાળું ઘૂસ્યું. અંધારું જરાક હલબલ્યું ને અણગમો બતાવીને અજવાળાને શમાવવાની જગા આપી. આશા બહાર ઊભી ઊભી ખિલખિલાટ હસે. ‘અંદર આવું?’

‘આલે... લે, એમાં વળી પૂછવાનું હોય?’

આશા અંદર આવી. આંખ પટપટાવી. તાણીને જોવા લાગી, એટલે લલીએ લાઇટ કરી.

‘બુન, મારે તો ધોળે દાડે લેટું કરવી પડે છે. મૂઉં, આ ઘરમાં તો દાડેય ધબો નારણ છે.’

‘હોય ઈ તો.’ કહીને આશાએ થેલીમાંથી બોક્સ કાઢ્યું. ‘અમારે ઘેર નવું ટી.વી. લાવ્યા છીએ.’

લલી અંદર ને અંદર વળ ખાઈ ગઈ. નવી નવાઈનું ટી.વી. લાવ્યા એમાં વળી મેઈઈ? બઉ હરખપદ્ધડી છે આશાડી. તારલી એક વાર કે’તી’તી કે જો આશાડીને ઝાડો સારો સૂઝે ને તોય આખી સોસાયટીમાં એની વધઈ ખાય. પણ આમ તો મૂઉં ટી.વી. આવવું એ કાંય જેવી-તેવી વાત છે? આ ગણા દેવાની ચાલમાં ટી.વી. કેટલાને ઘરે? એક ધરમા ખેતાને તાં? ને બીજું આ? જોકે પોતે પોતાના ધણી મગનાને કેટલીય વાર ટી.વી. લાવવાનું કહેલું. મગન ખિસ્સાં ફંફોળે પણ...

આશા લલીના મોઢા સામે જોઈ રહી હતી. મૂઈ, સોગિયું મૂંઢું કરીને ચેવી ઊભી છે? પેંડાનું બોક્સ આપ્યું છે, તો હરખેય નથી વતાડતી. તેને ઘાંટો પાડીને કહેવાનું મન થયું, લલકી, ગધની આ ટી.વી. માટે તો બે સારા શબ્દ બોલ?

પેંડાનું બોક્સ હાથમાં લીધા પછી લલીને પણ મોડે-મોડે બતી થઈ. બળ્યું, આ ટી.વી. માટે કાંક તો હારું બોલવું પડશે. તે બેળે બેળે બોલી, ‘સારું કર્યું હોં આશાબુન, ટી.વી. તો અમારેય લાવવાનું છે; પણ ભોપલાનો બાપો ક્યે કે પેલાં ઘરનું ઘર! આ અંધારિયા ખંડથી તો કંટાળ્યા બાપ!’

‘હા... હા... તે હારું જ કે’ છે ને મારા ભાઈ! તમારે ઘરમાં તો ધોળે દાડે અંધારું રે’ છે. આમ શી રીતે જિવાય? ટી.વી.ને શોભે એવાં ઘરેય જોઈએ ને મારી પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

બઈ! તારી તે માની આશાડી!" લલીના હોઠ ઉપર વાક્ય આવી ગયું. પણ તેને અંદર ધકેલીને આશાની છાતીએ વાગે એવો પથરો ફેંક્યો. 'બસ, આ લોન પાસ થઈ જાય ઈ ભેળું જ નવું મકાન ને બધી સોઈ જ નવીનકોર. ચમચીય આંઈથી નઈ ઉપાડવાની. ને ગધાડી બકાલ, તમે શું ટી.વી. લાવ્યાં છો? એનાથીય ભારે માયલું...'

'હું?' આશા તો થીજી જ ગઈ. માંડ ગળે થૂંક ઉતારીને વળતો ઘા કરતી હોય તેમ બોલી, 'સઉ, સઉના ધણીના ખીલે કૂદે. ઘણી સોજજો હોય તો પાણીમાંય બંગલા બનાવો ને? મારા બાપનું શું જાય છે?'

'એટલે? એટલે... મારો ધણી? તું શું કે'વા માગે છે, રાંડ?' લલીને ચીસ પાડીને પૂછવાનું મન થયું.

ભોપલો વાંચતો-વાંચતો અંદરથી દોડ્યો આવ્યો. 'મમ્મી... મમ્મી, મારા સાએબ કે'તા'તા કે હવે આ નેહારું બંધ કરી દેવાની છે. ભણવાનું ટી.વી. હામ્મે બેહીને જ!'

'તે નેહાળે નઈ જાવાનું સમૂરું?'

'ના, ઘરે બેહીને જ ભણવાનું. પરીક્ષા દેવા જ જાવાનું.'

'હાય... હાય... તો... તો દાડો જ ઊઠી જાય ને? મું તો તારા સાએબને કે'વા આવવાની છું: મૂઆને હવારથી રાત હુધી નેહારમાં જ ઝૂંહી રાખે.'

'લો લલીબુન, મું જાઉં. હજુ મારે ઘણા ઘરોમાં મેઈઈ વેસવાની છે. ને ભોપલા, તમારે તાં ટી.વી.ના આવે તાં લગી મારે તાં જોવા આવજે તું તારે. અમારે તો પાડોશી પેલાં.'

આશાએ પગ ઉપાડ્યો, ત્યાં ભોપલો બોલ્યો, 'માસીને તાં મું તો ટી.વી. જોવા જાવ એમાં ઓલી ઊંધા ચશ્માની સિરિયલ આવે છે ને?'

લલી ખિજાઈ ગઈ. 'બેહને વાંદરા છાનુંમાનું.'

આશાએ ભોપલાને કહ્યું, 'આવજે બકા, તું તારે હોં!'

આશા ગયા પછી ભોપલે પૂછ્યું, 'માસી શું લાવ્યાં?'

'તારી માનું કપાળ.' ચિડાઈને લલીએ બોક્સ ખોલ્યું. ત્યાં અંદર ગણીને ત્રણ પેંડા! લલીના હોઠ ભીંસાયા. આમ તો દાતારની દીકરી થઈને નીકળી છે ને કેવી ગણતરીબાજ? માણસ મારું વાલું કેવું પાક્કું ટેંહા જેવું થઈ જ્યું છ? ત્યાં ભોપલે બોક્સ માથે ઝાપટ મારી. લલીના હાથમાંથી બોક્સ છટક્યું. પેંડા ઊછળીને નીચે. 'મારા રોયા' કહીને એ મારવા ધસી. ભોપલે ત્રણે પેંડા ઝપટ લેતાંકને ઉપાડ્યા. ને એકસાથે બે પેંડા ગોલાફામાં ઓરી દીધા. ને ત્રીજો મુઝીમાં દબાવીને ભાગ્યો.

લલી પાછળ દોડી, ત્યાં શેરીની બહાર ગોબર મળ્યો. 'શું થ્યું લલીભાભી? ચમ દોડો છો?'

‘થવાનું શું હતું? આપણી શેરીવાળાને પાદવાની પોચ નઈ ને માણહ ચેવું ફરે થ્યું છે?’

‘કાં? કાં?’ ગોબરને કાંઈ સમજાયું નહીં.

‘આ જોને દેવાં કરીને માણસ ટી.વી.યું લાવે ને પછે મોટા ફજેતાના ફારકા કરે.’

કોણ ટી.વી. લાવ્યું? શું કામ લાવ્યું? એ બધા પ્રશ્નો ગોબર પૂછે, તે પહેલાં તો લલીએ બધી વાત કરી દીધી. ગોબરે મોઢામાં ભરેલ મસાલો થૂંકતાં કહ્યું, ‘ઓહો... ભાભી, લાવે... એનો ધણી બે-નંબરી ધંધો કરે છે. પણ ખબર છે તમને? ઓલી રૂપલીને તાં તો ગાડી આવી.’

‘રૂપલીને તો રાંડને બધુંય આવે.’ હોઠ મરડીને લલીએ કહ્યું.

‘બાકી ભાભી, ગમે તે હોય. ગાડીયું ને ટી.વી. લાવવા જિગર જોઈએ જિગર. મારા મગનભાઈ બચારા સાવ પોચકા. હા, બાકી તમે ધારોને તો ટી.વી. શું બબે ગાડીયું તમારા ઘરે હાથીની જેમ ઝૂલતી હોય.’ કહીને ગોબરે લલી સામે જોરથી આંખ મિચકારી.

લલી એકદમ છેડાઈ પડી. ‘હું ધારું એટલે શું?’

ગલબો હસવા માંડ્યો. થૂંકમાં તમાકુ ઊડે. ‘ભાભી, કસ્તુરી મરગને સ્યાં ખબર હોય છે કે એની નાભિમાં શું છે? તમનેય સ્યાં ખબર છે કે...’ ને એ ફગફગ હસી પડ્યો. ‘ગધીના તારું નખ્ખોદ જાય, ગલબા!’ હોઠ પર વાક્ય આવ્યું, પણ બોલાયું નહીં. પગ પછાડ એ પાટી ફરી...

હું ધારું તો? આ ધારવું શું હોતું હશે? ને પોતાનો આદમી પોચકો છે? ગલબીનો હાહરીનો ચેવું ચેવું કહી ગ્યો? રસ્તામાં રૂપલીનું ઘર આવ્યું. બહાર નવી-નકોર ગાડી પડેલી. તેણે આજુબાજુ જોયું. કોઈ જોતું નથી તેની ખાતરી થતાં-‘હાક થૂં’ કરીને ગાડી ઉપર થૂંકી. ‘મૂઈ રંડી.’

એ ઘેર પહોંચે તે પહેલાં તો ભોપલો ઘેર પહોંચી ગયેલો. પેટમાં પધરાવેલા ત્રણ પેંડાને ઠારવા ઉપરથી પાણીની બંબૂડી મોઢામાં રેડતો’તો. લલીએ બાવડેથી ઝાલીને ધીબી નાખ્યો. ‘મારો રોયો ભેજા જેવો છે. જેટલું મળે એટલું અંદર હોઈયાં.’

લલીને બપોરે ખાવાનું ન ભાવ્યું. ખાટલીમાં આડી પડી. ગલબાનાં વાક્યો જ મગજ ઉપર ટકરાવા લાગ્યાં. સઉ સઉના ધણીના ખીલે કૂદે. ધણી સોજજો હોય તો પાણીમાંય બંગલા બનાવે. આશાડીનો ધણી કંટાટી છે. ગધની એટલે રોફ મારે છે.

ભાભી, તમે ધારોને તો... ?

તો... તો... શું?

એ ઊભી થઈ ગઈ. દર્પણમાં જોવા લાગી. વાળની લટ આઘી-પાછી કરી. એક પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

વાર મફલા મેરઈએ કહ્યું હતું, ‘ભાભી, બાકી તમે સોળ વરસનાં લાગો છો, ડોં!’

એ પોતાને ક્યાંય સુધી જોતી રહી. અહા લલી... લલી... તું તો છે પદમણી, ડોં! જોહારમાં બધાં હેમામાલિની કહીને ચીડવતાં. લલીના ચહેરા પરથી તેજ નીકળીને દર્પણ ઉપર રેલાવા લાગ્યું. દર્પણેય ઝાંખું પડવા લાગ્યું.

લલી, ક્યાં તું ને ક્યાં મગન? મૂઈ રમલી તો તેને ખીજવતી—

કાગડો દહીંથરું લઈ ગ્યો ઈ આનું નામ. નરેશીયે તો મૂંઢે ચોપડાવેલું.

તેણે દર્પણ ઉપર મુઠ્ઠી પછાડી. દર્પણમાં તિરાડ પડી ગઈ. કેટલી બધી લલ્લીઓ! મુઠ્ઠીમાં એ કરચ ઘૂસી ગઈ. ટપ... ટપ... લોહી ટપક્યું. સાડલાથી લોહી લૂછતાં પાછી ખાટલામાં પડી. આંખમાં આંસુના રેલા નીતરતા હતા. પડખાં ઘસતાં-ઘસતાં ક્યારે ઊંઘ આવી ગઈ તેની ખબર ન પડી.

એ જાણે ત્રણ રસ્તા વચ્ચે ઊભી છે. કઈ બાજુ જવું? ત્યાં અચાનક ગોબરિયો ટપક્યો.

‘કેમ ભાભી?’

એ વિચારતી હતી, ત્યાં એક મોટર ઘસી આવી. બે પૈડાં ચિત્કારી ઊઠ્યાં. લલી એકદમ ગભરાઈ ગઈ. ત્યાં પાછળનો કાચ ખૂલ્યો... ઓહ! આ તો રૂપલી. તેણે હસતાં-હસતાં કહ્યું, ‘લલી, આવવું છે? ચાલ, બેસી જો? મારી સાથે...’

ગોબરિયે તાળી લીધી. ‘ભાભી, જાઓ... જાઓ... એ મારગ રૂપલીનો છે. પેશિયલ. ઈયાં હેંડ્યા જાઓ, ટી.વી., મોટરું... બંગલા... સબકુછ.’

મારગ ભૂલેલી હરણી ચારેતરફ જુએ તેમ તે જોઈ રહી હતી, ક્યાં તો કોઈએ તેને હડબડાવી નાખી, ‘સંધ્યા ટાણે શું ઘૂંટી ગઈ છે?’

‘હેં?’ એમ ચોંકી જઈને એ જાગી તો સામે પોતાનો ધણી મગન ઊભેલો.

‘ઓહાણ જ ના ર’યું... મૂઈ ચેટલી ઊંઘ આવી ગઈ.’ છૂટી ગયેલો અંબોડો વળતાં એ ઊભી થઈ ગઈ. મગનને પાણી આપતાં પૂછ્યું, ‘તમે સાંભળ્યું?’

‘તું ક્યાં કાંઈ બોલી જ છે?’

‘આશાડીને ત્યાં નવું ટી.વી. આવ્યું તો રૂપલીને ત્યાં નવી ગાડી.’

મગન એકદમ તાડૂક્યો, ‘કોઈના ઘરમાં માણાહ નાગું, થઈને નાચે એમાં આપણે શું?’

લલી ગળામાં થૂંકનો ઘૂંટડો ઉતારીને સમજાવવા લાગી, “આપણે ભોપલો મોટો થ્યો. આપણે તો ટી.વી. વગર ચાલ્યું. પણ હવે નહીં ચાલે. કે’ કે નેહાળું બંધ થવાની છે. છોકરા માતરને ભણવાનું ટી.વી.માં.’

‘તે નેહાળું માથે આપણે ચ્યાં સિક્કા માર્યા છે?’

મગન ખોખાં પેક કરે. ખોખાં ટ્રકમાં ચડાવતાં ખૂલી ગયાં. શેઠે એને ધમકાવી નાખ્યો. લાય લાય થઈ ગયેલો મગન ઘરે આવ્યો ને લલીને સૂતેલી જોતાં વધારે ભપક્યો.

‘રૂપલીને ઈયાં ગાડી આવી. બળ્યું હું એનું નથી કે’તી. પણ ટી.વી. તો જોવે એટલે જોવે જ!’

‘ઊભી રે’ તને ટી.વી. આપું રાંડની.’ કહીને મગન લલીને મારવા ધસ્યો. પહેલાં તો લલી સમજી જ શકી નહીં. પણ પછી મારતા મગનનો હાથ તેણે પકડી લીધો.

તેના હોઠ એકદમ ફફડ્યા... મારો ધણી પોચકો છે? હાહરા ગોબરા? જો... જો... મારતા મગનનો હાથ પકડવા જતાં સવારે દર્પણ વાગ્યું હતું, ત્યાં દબાવેલ રૂનું પૂમડું ઊખડી ગયું: ત્યાંથી લોહી તરપવા લાગ્યું... તોય મગનનો હાથ તેણે પકડી રાખ્યો અને તેને પંખાળતાં લલી બોલી, ‘તમને વાગ્યું તો નથી ને?’

જાનીવાલીપીનારા / જયેશ રાષ્ટ્રકૂટ

આજે સવારે એ વહેલો જાગી ગયેલો. આમ તો મન શાંત હતું. વધુ પડતા વિચારો નહોતા, બસ, કેટલીક વાતો યાદ રાખવાની ચિંતા ઊંડે થઈ રહી હતી. ચા-નાસ્તો પરવારીને ઉતાવળે છાપામાં નજર નાખી, પછી વિચાર્યું, ‘ઓફિસે જઈને વાંચી લઈશ.’ ઓફિસબેગ હાથમાં લઈ અરીસા સામે ઊભો રહ્યો. આમ તો કોઈ ચોક્કસ રંગ પ્રત્યે વધુ લગાવ નહીં તોય પોતાના શરીર પરના રાખોડી રંગને એકીટશે જોઈ રહ્યો. અરીસામાં જોયું તો ગરદન પાસે ભીંગડાં થોડાં વધુ ભૂખરાં અને બરછટ થઈ ગયેલાં. માળિયામાં કશોક સળવળાટ થયો. એણે પોતાની જમણી આંખનો કોર્નિયા ઉપરનીચે ફેરવ્યો. જીભ સહેજ હરકતમાં આવી. પરંતુ ઓફિસે જવાનું મોડું થતું હતું. કી-હોલમાંથી ચાવી કાઢી ખિસ્સામાં મૂકી ને પોતાની પૂંછડીથી દરવાજો બંધ કરી આગળ ચાલવા લાગ્યો. ઘરથી થોડે જ દૂર સિટી બસસ્ટેન્ડ હતું, એટલે રોજ એ ચાલીને જતો.

ઘરથી આગળ ચાલતાં ‘અ’ લોકોનો મહોલ્લો આવતો હતો. સ્વચ્છ, સુઘડ, કોઈ જાતનો કચરો નહિ. આજુબાજુની દીવાલ પર પાંચ-પાંચ અક્ષરના નારા લખેલા હતા. એ મહોલ્લામાં પ્રવેશતાંની સાથે જ એ આછા ગેરુઆ રંગનો થઈ ગયો. રોજ આ જ મહોલ્લામાંથી ચાલીને જવું પડતું. આ સૂત્રો રોજ એની આંખ સામેથી પસાર થાય. છતાંય એ ચકળવકળ કોર્નિયા કરતો ચાલતો હતો. કોઈ કોઈ દરવાજાની બારસાખ નીચે ઉંબર ધોઈને કંકુનો ચાંદલો કરેલો હતો. ઉંબર પરની પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

ભીનાશ એ દૂરથી અનુભવી શકતો હતો. પોતાની આદત મુજબ બન્ને આંખના કોર્નિયા અલગ અલગ દિશામાં ફેરવતો ચાલતો ગયો.

આગળના ચોકથી પર એ ડાબી બાજુની ગલી તરફ વળ્યો. તરત જ એનો રંગ આછો થતાં થતાં બદલાઈ ગયો. એ રોજિંદો ક્રમ હતો, કારણ કે એ ‘બ’ લોકોનો મહોલ્લો હતો. તાજેતરમાં કોઈ તહેવાર ગયો હશે, તો હજુય એ ગલીઓમાં ચળકતાં પતાકાનાં તોરણ બાંધેલાં હતાં. ચાલતાં ચાલતાં એ સંપૂર્ણ આછા લીલા રંગમાં આવી ગયેલો ને ‘બ’ મહોલ્લાની બહાર નીકળતાં જ ફરી ભૂખરા રંગમાં આવી ગયો.

સિટી બસના સ્ટેશન પર પહોંચીને ઊભો હતો, ત્યાં દૂર સામે એકાદ-બે છોકરીઓ ઊભી હતી એને જોઈ રહ્યો. ભીંગડાં થોડાં ટટ્ટાર થયાં, થોડાં ગુલાબી થયાં. થોડી વારમાં બસ એની આગળ આવીને ઊભી રહી. એ પોતાની ઓફિસ-બેગ અને પૂંછડી સાચવતો બસમાં ચડી ગયો. પેસેન્જરો સામે એણે ઊડતી નજરે જોયું, બધાં એને રંગબેરંગી લાગ્યાં. કંડક્ટર દૂરથી બોલ્યો, "ટિ...કિટ ટિ...કિટ". એણે ગરદન હલાવીને લાલ પાસ દેખાડ્યો. કંડક્ટર ત્યાંથી જ પાછો વળી અન્ય મુસાફરો તરફ ગયો. એ બારી બહાર જોઈ રહ્યો હતો. મોટી જાહેરાતો અને માણસો વિરુદ્ધ દિશામાં ગતિ કરી રહ્યાં હતાં. બસ-ડ્રાઇવર થોડી થોડી વારે ઝટકા સાથે બ્રેક મારતો હતો. બાજુના મુસાફરને જોઈ એ બોલ્યો: "ક્યાંથી શોધી લાવે છે, આવા ડ્રાઇવરો?" બાજુમાંથી એક માણસ બોલ્યો, "શહેરનું ટ્રાફિક જ જુઓ ને!" એણે પ્રત્યુત્તર વાળ્યો, "હાસ્તો! સેન્સ જેવી ચીજ નથી આ શહેરમાં."

આગળ સ્ટેશન આવતાં બાજુની સીટ ખાલી થઈ તો એણે ઉતાવળે પોતાની બેગ મૂકી દીધી. સીટની બાજુમાં જ ઊભેલ મુસાફર ખાલી પડેલી સીટ તરફ જમણો પગ મૂકતાં એની સામે પેલો મુછ્છડ કરડાકી ભરેલ નજરે જોઈ રહ્યો એટલે એણે પોતાની જાતને સંકોરી લીધી ને પોતાનો થેલો હળવેકથી લઈ લીધો. ચૂપચાપ જાણે કશું થયું જ નથી એવી રીતે એ બારી બહાર ઉતાવળમાં પસાર થતાં દશ્યો સામે જોઈ રહ્યો અને આછા ભૂખરા રંગમાં આવી ગયો. આ વખતે એણે પોતાનો કોર્નિયા સહેજ પણ ફેરવ્યા વગર બહાર જોયા જ કર્યું. થોડી વાર હોર્નના અવાજ અને ટ્રાફિકના ઘોંઘાટમાં એ મૂંગોમંતર ઊભો રહ્યો.

દસેક મિનિટ બાદ પોતાનું સ્ટેશન આવ્યું. કંડક્ટરે બસની ડિસ્પ્લેમાં દેખાતું હોવા છતાં જોરથી ભૂમ પાડી, એ ઝડપભેર નીચે ઊતરી ગયો. બારીમાંથી પેલા મુછ્છડ સામે જોયું. મૂછોવાળાએ ફરી એની સામે કરડી નજરે જોયું, તો એ નીચે જોઈ ચાલવા માંડ્યો; જાણે કશું બન્યું જ નથી! થોડો ચાલ્યો એટલે પોતાની ઓફિસ આવી ગઈ હતી. અત્યારે એ થોડો ગળાના ભાગે સહેજ કાળાશ અને લાલાશ પડતો થઈ ગયો હતો. ગેટ પાસે એક ચોકીદાર બેઠો હતો એ ઊભો થઈ ગયો અને

બોલ્યો, "સલામ સા'બ." તેની સામે જોયા વગર જ એ અંદર જતો રહ્યો.

પોતાની ઓફિસમાં જઈ બેલ વગાડ્યો, થોડી વારમાં પ્યૂન આવ્યો.

એ બૂમ પાડીને બોલ્યો, "કેટલી વખત કીધું છે કે મારી બધી ફાઈલો એક બાજુ કરીને રાખવી. અને હા, મહિનો બદલે એટલે કેલેન્ડરનું પાનું ફરી જવું જોઈએ. અને આ પી.સી.ની સ્વિચ કેમ ઓન છે?"

"પણ સર, શટડાઉન તો છે."

"મેં કહ્યું ને કે સ્વિચ બંધ હોવી જોઈએ!"

"ને આ કચરાટોપલી કેમ ખાલી નથી કરી?"

"સર, એક પીપરમિન્ટનો જ તો કાગળ છે! એટલે મને થયું કે ભરાય પછી નાખીશ."

"તો મારે અહીં ઉકરડો થવા દેવાનો?" અધિકારભાવથી એ બોલ્યો.

પ્યૂન ગભરાતા અવાજે બોલ્યો, "બટ સર..."

"કશું જ સાંભળવું નથી."

"કામમાં ધ્યાન આપવું. નહીં તો મેમો આપીશ."

પ્યૂન ગમગીન ચહેરે બહાર જઈ એના સ્ટૂલ પર બેસી ગયો. કામમાં પરોવાઈ ગયો. થોડી વાર બાદ પી.સી.માં QR કોડ સ્કેન કરી વોટસએપ શરૂ કર્યું. થોડી થોડી વારે મેસેજ ટોન સંભળાયા કરતો હતો. એકાદ-બે ગ્રૂપના મેસેજ જોઈ એ આછો ગુલાબી થઈ ગયો. કોઈ વીડિયો શરૂ હતો.

રિસેસનો સમય થતાં ઓફિસના કર્મચારીઓ સાથે રોડ પાસેની એક ચાની કિટલી પર જઈ બધા વાતો કરતા હતા.

એણે સિગારેટ સળગાવી ને ઊંડો કશ લઈને બોલ્યો, "શું લાગે છે? અનામત નીકળશે?"

બાજુમાં બીજો માણસ 30 નંબરની બીડી પીતાં પીતાં બોલ્યો, "સરકાર આવા મુદ્દા પર તો રમે છે. એ ક્યાંય કશું નહિ બોલે! રમખાણ થાય તો થવા દેશે. આ બધાં પ્લેકાર્ડ છે, આના પર તો એ જીતે અને ટકે." બધી જગ્યાએ રબરસ્ટેમ્પ ચાલે છે.

સિગારેટ પતાવી સૌ ફરી પાછા ઓફિસ બાજુ ચાલવા લાગ્યા. આખા દિવસ દરમિયાન ત્રણ-ચાર ચા, પાંચ-સાત સિગારેટ અને સરકાર અને સમાજની ચિંતા, ચર્ચા, મંદિર, અનામત, સુપ્રીમના ચુકાદા, ક્રિકેટ, સની લિયોની, કેટરીના, ચીન, EVM, જ્ઞાતિગત સમીકરણો – આ બધા મુદ્દાઓ ચર્ચાના વિષયો રહ્યા. એ પોતાની સૂઝ-સમજણ પ્રમાણે નહીં પણ સાથે કોણ ચર્ચા કરે છે, એની સમજણ રાખીને પોતાની વાત મૂકતો. સમયે સમયે એના રંગો બદલાતા જતા હતા.

આમ પણ હમણાં શહેરનું વાતાવરણ તંગ હતું. એ દિવસોમાં અનામતના કારણે કેટલાક વિસ્તારમાં ૧૪૪ લાગેલી હતી, એ દિવસે T.V.માં સમાચાર હતા કે ઠેર ઠેર હુલ્લડ અને તોફાનો શરૂ થઈ ગયાં હતાં. ઇન્ટરનેટ તથા સોશિયલ મીડિયા પર પ્રતિબંધ હતો.

સાંજે ફરી બસસ્ટેન્ડે આવીને ઊભો હતો ત્યાં એક કિન્નરનું ટોળું પસાર થયું... તે લોકો મોટે-મોટેથી હી-હી, હા-હા કરતા જતા હતા. એક કિન્નરની લીસ્ટી પીઠને એ તાકી રહ્યો હતો. એટલામાં હોર્ન સંભળાયું. એ બસનો નંબર જોઈ, એ બસમાં ચડી ગયો. રાબેતા મુજબ જ એ બારી બહાર તાકવા લાગ્યો. કંડકટરની સામે જોઈને લાંબા સાદે પા..સ.. બોલી લાલ રંગનું કાર્ડ ઊંચું કરીને બતાવ્યું. બસમાં ઊભા રહી શકાય એટલી જગા હતી. એણે પોતાના શરીર સામે જોયું. આછા ભૂખરા રંગનું શરીર થઈ ગયેલું હતું, આગળના સ્ટોપ પર કોઈ ઊતર્યું. એ બાજુવાળાને સહેજ હડસેલી આગળ જવા મથ્યો પણ એ સીટની બાજુમાં જ ઊભેલા એક સાવ મેલાં અને ફાટેલાં કપડાંવાળો માણસ બેસી ગયો.

એણે જોરથી રાડ નાખી, “એ...ય, દેખાતું નથી?” પેલો ભીરુ માણસ સહેજ સંકોચાઈને ઊભો થઈ ગયો. કરડાકીભરી નજરે જોઈ રહ્યો. સહેજ કાળો રંગ એની ગરદન પર આવી ગયો. ભીંગડાં બધાં ઊભાં થઈ ગયેલાં. ટટ્ટાર પૂંછડીએ આગળ વધીને ખાલી થયેલ સીટ પર બેસી ગયો. બાજુની સીટ પર એક ગોરા શરીરવાળી યુવતી હતી. એની સામે જોઈ મલક્યો. પેલી યુવતીના પગને પોતાનો પગ અડે એવી રીતે બેઠો. પોતાનું સ્ટેશન આવતાં એ ઊતર્યો. એકાદ-બે વાર પાછું વળીને જોઈ લીધું. પેલો ફાટેલાં કપડાંવાળો માણસ એ જ છોકરીની બાજુમાં સંકોચાઈને બેસી ગયો. નીચે ઊતરી ભૂખરો રંગ આવી ગાયો ને રોજના રસ્તે ચાલવા માંડ્યો.

જમણી બાજુ વળ્યા બાદ ફરી એ જ ‘બ’ લોકોનો મહોલ્લો આવ્યો ને એણે આછો લીલો રંગ ધારણ કરી લીધો. એ ગલીમાં થોડી ચલવપહલ હતી. બે-ચાર લોકો ઉપર હાથ કરી કોઈને કહેતા હતા, “ઉંધર બાંધ...થોડા આગે, ટાઇટ બાંધના.”

ત્યાં જ એમાંથી કોઈ બોલ્યું, “ભાઈજાન, ઠંડર જાઓ. ઉપરસે સામાન ફેંક રહે હૈં.” એ ઊભો રહી ગયો.

ગરદન પર ઘેરો લીલો રંગ થઈ ગયો હતો. એકાએક એ બોલ્યો, ‘આજે ચાંદના દિદાર થઈ જશે! શું લાગે? કલ નહીં હુઆ, આજ તો હોગા દિદાર.’

‘ઇન્શાલ્લાહ...’ કોઈ વડીલ બોલ્યા, ‘આગે મત જાના, સૂના હૈ વહાં થોડા બબાલ ચલ રહા હૈ.’

એના પગ સહેજ થંભી ગયા, ને કશું વિચારી એ પોતે જેમ ચાલતો હતો એમ જ ચાલવા લાગ્યો અને એ આગળના ચોકથી વળી ગયો...

અચાનક સામેથી એક ટોળું આવતું હતું, રંગ વગરનું તોડફોડ કરતું કરતું.

એની આંખોમાં ચમક આવી અને ભીંગડાં ઊભાં થઈ ગયાં. એની ડોક હલકારા મારવા લાગી. એને થયું, મજા આવશે; પોતે ટોળામાં ભળી જશે, એકાદ-બે બસને આગ ચાંપીશું. ક્યાંક પથ્થર તો ક્યાંક ટાયર તો ક્યાંક કાચ ફોડીશું. ટોળું બાજુમાંથી પસાર થતું હતું, ત્યાં જ ટોળામાંથી કોઈએ એના જ માથા પર બોથડ પદાર્થ મારી દીધો. લોહીનો શેરડો છૂટ્યો અને એ નીચે ઢળી પડ્યો. ને બધા યંત્રવત્ તૂટી પડ્યા, અને ટોળામાંથી અવાજ આવતો હતો, ‘મારો... મારો...’ લોહીલુહાણ થઈ ગયેલો એ બધા સામે ફાટી આંખે જોઈ રહ્યો. એ જોતો હતો કે કોઈએ માથે ટોપી પહેરી છે! કોઈએ પાઘડી બાંધી છે! કોઈના હાથમાં કડું કે કિરપાણ છે! કોઈ કયો નારો બોલે છે? જો એ ખબર પડે તો એ રંગ ધારણ કરી લે. પણ અફસોસ! રંગ વગરનું ટોળું, કોનું છે, કઈ કોમ, કયા મહોલ્લાના છે. એની કશી ખબર જ ન પડી...

કોઈ બોલ્યું, ‘સાલાને ઊલટો લટકાવો.’ બેચાર લોકોએ એના પગ બાંધીને એને ઊલટો લટકાવ્યો. એના માથાના ભાગેથી લોહી નીકળતું હતું. તેની આંખો નિસ્તેજ હતી. તે મૃત અવસ્થામાં લટકી રહ્યો હતો.

આ રંગ વગરનું ટોળું માખીઓ પેઠે બણબણાટ કરતું હતું, વચમાં લટકતો હતો, ઊલટો. એ જ સમયે ટોળામાંથી બેચાર માણસ એની જેવા જ રૂપાંતરિત થઈ ગયા. અને બન્ને બાજુ આંખોનો કોર્નિયા ફેરવતાં ફેરવતાં ચાલવા લાગ્યા.

નવલકથા

મોગલીના પરાક્રમો : ભાવાનુવાદ, સાધના નાયક દેસાઈ 2022, ફેલિક્સ પબ્લિકેશન, સુરત, પૃ. 224, રૂ. 250 **અડગ સત્ત્વ** : આ. વિ. યોગતિલક સૂરિ, 2017, અધ્યાત્મક પરિવાર, સુરત, 8 + 189, રૂ. 100 **લકી!?** : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2022 (ત્રીજી), કિલ્લોલ બાળકોનું કિલનીક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર-1, પૃ. 168, રૂ. 180 **પ્રોજેક્ટ લાયન** : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2022 (બીજી), કિલ્લોલ બાળકોનું કિલનીક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર-1, પૃ. 152, રૂ. 170 **ઑકસીજન** : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2022 (બીજી), કિલ્લોલ બાળકોનું કિલનીક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર-1, પૃ. 144, રૂ. 170.

‘વિચ્છેદ’ : વિચ્છેદનાં બહુવિધ આયામો રચતી વાર્તા¹

ડૉ. અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલ

‘હા, મારો પિંડ... ઘડાયેલો છે.’ (પૃ. 4) – આવું કહેનાર વાર્તાકાર જનક રાવલની વાર્તા છે ‘વિચ્છેદ’. પોતાના નાનકડા પરિવાર સાથે ગામડામાં સંયુક્ત કુટુંબમાં જીવન વિતાવનાર નાયકને અચાનક જ આ સંયુક્ત કુટુંબમાંથી વિભક્ત થવું પડે છે અને જે વેદના અનુભવાય છે તે વેદનાની કથા એટલે ‘વિચ્છેદ’. ‘વિચ્છેદ’ શીર્ષક અનેકવિધ આયામોથી, નાયકના-કથકના મનમાંથી વાચક-ભાવકના મનમાં પ્રસારણ પામે છે.

વાર્તાકથક-વાર્તાનાયકના આત્મકથનથી શરૂ થતી વાર્તા શરૂઆતથી જ વાચકને વિષયાભિમુખ કરીને પોતાની પકડમાં લઈ લે છે. જુઓ, ‘હું ઘરનો... થઈ રહી છે.’ (પૃ. 38). દરમિયાન જ ફોટો પછાડાયાની ઘટના, ‘અસંખ્ય તિરાડો... ખૂંચી ગઈ.’ (પૃ. 38)માં વેદનાનું પ્રતીકાત્મક સ્તરે આવેખન થયું છે. પછી આવે છે નાયકને નોખા થવા અને શહેરમાં વસવાટ કરવા માટેનો બાપાનો દુરાગ્રહ. નાયક કહે છે, “પણ બાપા... ન રખાય.” (પૃ. 39). છતાં નાયકનું મન તો માનતું જ નથી. “ભાભાવાળા કૂવામાં... લાગી આવ્યું.” (પૃ. 39). પરિણામ, નાયકનો નગરનિવાસ. જ્યાંથી આ વાર્તા આરંભાઈ છે.

વાર્તાને એના આસ્વાદ ખાતર ક્રમશઃ નીચેનાં પરિમાણોમાં વહેંચી અભ્યાસી શકાય:

(1) સ્થળ-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

આપણા સમયની એક મોટી સમસ્યા એટલે નોકરી-ધંધા માટે કે બાળકોના અભ્યાસને લઈને વખાના માર્યા ગામ છોડી નગરમાં વસવાટ કરવો. આવાં સ્થળ-વિચ્છેદને લીધે (અ) વતન-‘વિચ્છેદ’ (બ) બાળપણનાં સ્થળો સાથેનો ‘વિચ્છેદ’, (ક) ઘર-‘વિચ્છેદ’ એવાં ત્રણ સ્તરે નાયકના મનમાં જે ભાવ-સંવેદનો જન્મે છે તે જોઈએ:

(અ) વતન-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

વાર્તામાં પ્રથમ સ્તર પર વર્ણવાઈ છે વતન-ગામવિચ્છેદની વેદના. નાયક બંને સ્થળવિશેષો(નગર અને ગામ)ની તુલના દ્વારા આ વેદના રજૂ કરે છે. જુઓ:

* ‘મારા ગામની...ભળાશે નહીં.’ (પૃ. 40)

1. ‘ઊગલો ડાયમંડ’, જનક રાવલ, પ્રવીણ પ્રકાશન, રાજકોટ. પ્ર.આ. 2019

* ‘ડૂસકાં ભરતું...ગામે વળાવ્યો...’ (પૃ. 40)

* ‘રામાપીર ને...નહીં થાય!’ (પૃ. 40)

* ‘મારું ગામ... જ ન દે.’ (પૃ. 41)

* ‘મારા ગામમાં... લીમડો ઘટાદાર.’ (પૃ. 41)

* ‘અરે, ગામમાં...જણ જોરદાર.’ (પૃ. 41)

ઉક્ત ઉદાહરણોમાં નાયકનો ગામઝુરાપો-ગામપ્રેમ અને એને લીધે અનુભવાતી વિચ્છેદની પીડા સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. જેને કારણે નાયક અંદર ને અંદર સોરાય છે.

(બ) બાળપણનાં સ્થળો સાથેનાં ‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

વાર્તામાં વતનવિચ્છેદને લીધે બીજા સ્તર પર ગામ સાથે જોડાયેલા બાળપણનો અને બાળપણ સાથે જોડાયેલાં અનેકવિધ સ્થળોનો પણ વિચ્છેદ અનુભવાય છે, જુઓ:

* ‘આ ગામમાં... ધુળેટીમાં આળોટ્યો.’ (પૃ. 39).

* ‘સાંજે કીડિયારું... લઈ જઈએ...’ (પૃ. 40)

* ‘શિયાળાની રાતે...બેઠક ભરાય.’ (પૃ. 40)

* ‘સાંજની બેઠકમાં...શરતો લાગે.’ (પૃ. 40)

* ‘મારા ગામમાં...લીમડો ઘટાદાર.’ (પૃ. 41).

ઉક્ત ઉદાહરણોમાં ગામવિચ્છેદને પરિણામે તે ગામમાં વિતાવેલ બાળપણ સાથે જોડાયેલ સ્થળોના વિચ્છેદની વેદના વર્ણવાઈ છે જે આમ આડઉત્પત્તિ છે પણ એને લીધે ‘વિચ્છેદ’ કારમો બને છે.

(ક) ઘર-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

ગામથી વિખૂટો પડતો નાયક ‘ઘર’થી વિખૂટો પડે છે એમ નહીં ‘પરંતુ ઘરથી વિખૂટો પડતો નાયક ગામથી વિખૂટો પડે છે, એમ કહેવું જોઈએ. એ ત્રીજું સ્તર છે જે નાયકના મનના આ ઝુરાપાને ઘેરો ઘૂંટે છે. જુઓ:

* ‘ઘરથી જુદાં... સાંજે ઘરભેળાં.’ (પૃ. 38)

* ‘મનમાં થતું... છેડે ન આવે!’ (પૃ. 39)

* ‘મારે સામાન...આવ્યાં હોય! (પૃ. 39)

* ‘અહીં ઘરની... જીવી રહ્યો છું.’ (પૃ. 39)

‘વિચ્છેદ’નું કેન્દ્ર ‘ઘર’ છે. ‘ઘર’ છૂટતાં અન્ય સ્થળો છૂટે છે. એનાં કેન્દ્રમાંથી બાળપણનાં સ્થળો અને વતનનાં વિવર્તો સર્જાયાં છે.

(2) સંબંધ-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

વાર્તામાં પ્રથમ પરિમાણને લીધે બીજું પરિમાણ સર્જાય છે. પ્રથમ પરિમાણ છે ‘સ્થળ’-વિચ્છેદનું, જે બીજા ‘સંબંધ’-વિચ્છેદનાં પરિમાણને જન્મ આપે છે.

સંબંધ-‘વિચ્છેદ’ને લીધે (અ) ગ્રામજન-‘વિચ્છેદ’, (બ) ભેરુબંધ-‘વિચ્છેદ’ (ક) કુટુંબ-પરિવાર-‘વિચ્છેદ’ – એમ અન્ય પેટાવિચ્છેદ સ્તરો ઊપસે છે.

* ‘મને થયું...દીવા થાય!’ (પૃ. 40)

* ‘મીઠા આવકાર...નહીં જડે.’ (પૃ. 40)

આ પરિમાણોને આધારે વાર્તાકારે સુંદર રીતે આવેબેલો ‘સંબંધઝુરાપો’ પણ માણવા-પ્રમાણવા જેવો છે, જુઓ:

(અ) ગ્રામજન ‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

ગામ છૂટતાં ગ્રામજનોનો વિચ્છેદ નાયક-કથકને કવરાવે છે. અહીં પ્રથમ સંબંધનું બહુ જાડું પરિમાણ ઉમેરાય છે.

* ‘આંબા ભરવાડ..અમારો રિપોર્ટ!’ (પૃ. 40)

* ‘અહીં સમજુમા...વાર્તા કહે?’ (પૃ. 40)

* ‘હમણાં ગામના... તરીકે સાચવજો!’ (પૃ. 40)

* ‘ડૂસકાં ભરતું...મલમે મટાડવી?’ (પૃ.40)

* ‘મારા ગામમાં...નો કાપો!’ (પૃ. 41)

* ‘અરે, ગામમાં...નાખી દેજે.’ (પૃ. 41)

લોહીની સગાઈ કરતાં પણ વધારે મહત્ત્વની હોય એવી લાગણીની સગાઈઓનો ઝુરાપો નાયકને નગરના સ્વાર્થ મિશ્રિત સંબંધોમાં ગૂંથાવા દેતો નથી.

(બ) ભેરુબંધ-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ :

આ સંબંધોમાં સૌથી વિશેષ સ્મરણ થાય છે, બાળભેરુઓનું. વતન-ગામ સાથે સંકળાવેલ મોટી જણસ કે જેને નગરવાસને કારણે ત્યજવી પડી છે.

* ‘ઢબા લીમડા... ધુળેટીમાં આળોટ્યો.’ (પૃ. 39)

* ‘ઉગલો તો...ક્યાં મળે?’ (પૃ. 40)

ઘરના ‘વિચ્છેદ’ની આ પણ એક આડપેદાશ છે.

(ક) કુટુંબ-પરિવાર-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

ઘર-‘વિચ્છેદ’ની વેદનાથી પ્રભાવિત થતું ખૂબ નજીકનું પરિબળ પરિવારનું છે. ભેરુબંધો અને ગામજનોથી આ પરિબળ વધુ ગાઢ છે. આથી એની અસર પણ ગાઢ છે.

* ‘વસ્તીમાં જતાં...ન આવે!’ (પૃ. 43)

* ‘મારાં સ્વજનો...રડ્યા કરું છું.’ (પૃ. 43)

* ‘દીવાનો પ્રકાશ...રહ્યાં છે તે?’ (પૃ. 43)

* ‘મારા ભણતર...બાપાએ વેઠ્યું!’ (પૃ. 43)

અહીં લોહીનો સંબંધ છે એવા પરિવારજનોની ગેરહાજરી નગરવાસને, નાયક માટે કારમો બનાવે છે.

(3) વ્યક્તિ-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

અહીંથી વાર્તા કેન્દ્ર તરફ ગતિ કરતી વરતાય છે. હવે વાર્તાસિદ્ધિ કરાવાતાં અંતિમ ત્રણ પરિમાણો ઘાટ્ટાં બને છે. જેમાં (અ) સ્વજન-‘વિચ્છેદ’, (બ) પિતૃ-‘વિચ્છેદ’, (ક) માતૃ-‘વિચ્છેદ’ એમ ત્રણ સ્તરો છે.

* ‘એય રૂપાળાં... થઈ જવાંય.’ (પૃ. 38)

વાર્તામાં અહીંથી એક વર્તુળ રચાય છે. વાર્તા જ્યાંથી આરંભાઈ હતી એ ઘટનાની લગોલગ આપણને વાર્તાકાર લાવી દે છે.

(અ) સ્વજન-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

* ‘જગત જીવવા... પ્રેમ હોય.’ (પૃ. 41)

* ‘મારાં સ્વજનો... કરું છું.’ (પૃ. 43)

* ‘મારા કાકાએ... પાર કરાવી.’ (પૃ. 42)

ઘરનાં સ્વજનોનો હિજરાટ અહીં બોલકો બનીને પડઘાય છે. નગરમાં નથી સોરવતું એનું મુખ્ય કારણ વાયકને હાથવગું થાય છે. હવે વ્યક્તિ સાથેના લગાવ ઊપસે છે. એ વ્યક્તિઓ કે જેનો સંબંધ ‘ઘર’ સાથે સીધો જ જોડાયેલો છે.

(બ) પિતૃ-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

‘વિચ્છેદ’ વાર્તા અને ‘વિચ્છેદ’ની અનુભૂતિનું મુખ્ય પરિબળ પિતાનું પાત્ર છે. અનેક વાર એનો ઉલ્લેખ વાર્તામાં થયો છે. વિચ્છેદનો આરંભ, મધ્ય અને અંત પિતાજી જ છે. જુઓ –

* ‘મને થતું... કેમ ગમે?’ (પૃ. 39)

* ‘બાપાનો પ્રેમ... રડી પડેલાં.’ (પૃ. 42)

* ‘મારા દીકરાને... બાપનો હાથ?’ (પૃ. 44)

વાર્તાના પ્રારંભથી જ નાયક પિતાથી દૂર થવા ઇચ્છતો નથી. જે અનેકવિધ સ્થળો પ્રતીકાત્મક રીતે વર્ણવાયું છે.

(ક) માતૃ-‘વિચ્છેદ’નું પરિમાણ:

‘વિચ્છેદ’નો પિતા જેવો જ બળૂકો હિજરાટ, માથી દૂર થયાનો છે. સ્વજનોમાંય પિતા અને માતાનો હિજરાટ નાયકને સાવ પાંગળો બનાવી દે છે. પત્ની અને પુત્રની સામે એ રડી પડે છે.

* ‘મારાં બા... આંસુ દડદડ.’ (પૃ. 42)

* ‘રાતે દોઢે... એ મા આપે.’ (પૃ. 43)

આમ, મુખ્ય ત્રણ સ્તરો પર અને પેટા ત્રણ-ત્રણ સ્તરો પર આખીયે વાર્તા કલાત્મક ગતિ કરે છે.

હીંચકાનું લીલાગાન

સંજય મકવાણા

પાનખરની ઋતુ હવે સમાપ્ત થવામાં છે. પહેલાં માથા પર ને પછી ઘરઆંગણાના ઓટલા પર કડવા લીંબડાનાં પીળાં, સૂકાં, જીર્ણ થઈ ગયેલાં પાનનો પથારો પડે છે. પવનનું ઝોકું આવે ને ડાળખી હલે એટલે રીતસર પાનની વર્ષા જ જોઈ લો...! પછી ધીમે ધીમે કૂંપળો ફૂટે છે. ચૈત્ર માસની શરૂઆતમાં નવરાત્રિના દિવસો ને રામનવમી સુધીમાં તો મંજરીઓ આવવાની શરૂઆત થઈ જાય. આયુર્વેદાચાર્યોએ કડવા લીંબડાની મંજરીના રસને આ દિવસોમાં વધુ ગુણકારી બતાવ્યો છે. લીંબડો આમ પણ ગુણકારી વૃક્ષ છે. પછી નાની નાની કાચ્ચી કાચ્ચી લીંબોળી આવશે ને ચોમાસાનો પ્રારંભ થતામાં તો પાક્કી પાક્કી – ગળી મધ જેવી લીંબોળીની કડવી-મીઠી સુગંધ વાતાવરણમાં પ્રસરી જાય છે. નાના હતા ત્યારે કાચ્ચી લીંબોળી ઉતારીને એક નાનો ખાડો કરી તેમાં રાખ સાથે મેળવી તેની વખાર નાખતા ને પાકે ત્યારે ખાવાની બહુ મજા પડતી. અત્યારે પણ પાક્કી લીંબોળીનો સ્વાદ જીભને બહુ ભાવે છે. ઓટલા ઉપર ખુલ્લામાં વરસાદ પડવાની સાથે પાકી લીંબોળીઓનો પણ વરસાદ થયો હોય... વરસાદ રહી ગયા પછી પણ લીંબડો નીતરતો હોય... લીંબડાના પાનમાં ભરાઈ રહેલા પાણીના બુંદ પાનની તીર જેવી અણીમાંથી ટપકવાની શરૂઆત કરે... ઓટલા પર પડેલ લીંબોળીઓ માખીઓથી ઘેરાઈને અર્ધતૂટેલ અવસ્થામાં શોકમગ્ન હોય... જાણે કોઈ મરી ગયેલા પશુઓ પર ગીંધનું ટોળું ના હોય...! એમાંથી લીંબોળીના ઈળિયા ચારેકોર વેરાયેલા પડ્યા હોય, જ્યાં ફળદ્રુપતા જણાય ત્યાં તરત જ નવા અંકુરો સાથે કોટા ફૂટી નીકળે છે. “પુનરપિ જનનં પુનરપિ મરણં, પુનરપિ જનની જઠરે શયનમ્...” વર્ષોથી નિરંતર ચાલતી આ જ પ્રક્રિયા મારા ઘરના ઓટલા પર અડગ ઊભેલા હીંચકાની ગતિના લયહિલ્લોળ પરથી જોયા કરું છું. આખા દેશને વારંવાર જોવાની અને મમળાવ્યા કરવાની ખુશીનો ક્યારેય અંત લાવવો પરવડે તેમ નથી. જાત સાથે વણાયેલી આખી ઘટના કાયમ જીવંત રહેતી હોય છે. આ તો વિરાટનો હીંચકો છે, જેના કડા, જેની ધરી, જેના દોર આભમાં ક્યાંયે દેખાતાં નથી, ને છતાં અવિરત અવિનાશીની જેમ ચાલ્યા કરે છે. કેટકેટલીયે લીલીસૂકી જોઈ ચૂકેલો ને કાયમ તરોતાજા રહેવા ટેવાયેલો હીંચકો મારો જીવનસાથી જ નહિ, બલ્કે અભિન્ન અંગ બની ગયો છે.

મને ડીંચકા વગર ચાલતું નથી. ડીંચકે ઝૂલવાની મજા અલગ જ હોય છે. મને ટેવ કહો તો ટેવ પડી ગઈ છે. મારી સાથે-સાથે સતત મને પ્રેરણાબળ પૂરું પાડવામાં તેનો પણ એક ભાગ છે. ડીંચકાઓ તો ઘણા પ્રકારના હોય છે. રતનપર મારા ઘરમાં ખાટ છે. હું જાઉં એટલે તરત જ એનો કબજો લઈ લઉં છું, ઉમરાળાના ઘરે જાઉં ત્યાં પણ ઘરમાં હિંડોળો છે. એમાં આડા પડી ઝૂલવાની અનેરી મજા છે. મેં તો ગામડામાં જોયું છે કે મોટા ભાગે લાંબી ઓસરીવાળું ઘર હોય તો એમને ત્યાં ખાટ હોય જ. પૈસેટકે સુખી હોય તે લોકોએ ગામમાં જ સારા સુથાર પાસે સારા લાકડામાંથી હિંડોળો બનાવ્યો હોય. શહેરમાં જો બંગલો હોય તો ડીંચકો હોય. ફ્લેટમાં કે ચાલીમાં તો એવી જગા પણ ક્યાંથી હોય? બહુ બહુ તો સિંગલ ઝૂલો આવે તે લટકાવેલો હોય. બહારગામ ક્યાંય જવાનું થાય તો પણ ક્યાંય ડીંચકો હોય તો મારી આંખો તરત જ ડીંચકો શોધી જ લે. પછી બીજું કંઈ મળે કે ના મળે, પણ ડીંચકો મળ્યો તો દુનિયા મળી ગઈ. ડીંચકા સાથે કોઈક જન્મજન્માંતરની ગાઢ નિસબત થઈ ગઈ છે. મને ડીંચકા સાથે જોડાવું ગમે છે. મારો ડીંચકો મારા વગર એકલોઅટલો હોય, એના પર જઈને આરામથી બેસું ત્યાર બાદ એને ને મને શાંતિ થાય છે. અમારા વચ્ચેના સંવાદો ચાલુ જ હોય. ડીંચકાના ઘણા પ્રશ્નોના જવાબ મારી પાસે નથી તેમ મારા કેટલાયે પ્રશ્નોના જવાબ એ આપી શક્યો નથી. પણ અમારા આ મૌન સંવાદો કલાકો ને દિવસો સુધી ચાલ્યા કરે છે. ક્યારેય એની ગતિ ધીમી પડી નથી. ડીંચકાનો કિચૂડ કિચૂડ કિચૂડાટ સાથેનો નાતો ચિરપરિચિત થઈ ગયો છે જાણે...!

ચા સાથેની મારી સવાર ડીંચકા પર બેસી સૂર્યનારાયણની સાક્ષીએ શરૂ થાય છે. હેમંતનો હોય કે વસંતનો હોય, ગ્રીષ્મનો હોય કે વર્ષાનો હોય... સૂર્યોદયનો સમય ઋતુઓ-ઋહો-નક્ષત્રની ચાલ પર અવલંબે છે. પણ મારો ડીંચકો એની સાથે તાલ મેળવીને જે તે સમયે તેનું પ્રથમ કિરણ ઝીલવા તત્પર હોય છે. પૂર્વાભિમુખ રાખીને સૂર્યના સ્તવન સાથેનું પ્રભાત નવી આશાનાં કિરણો જન્માવે છે. દિવસની શુભ શરૂઆત આવા પવિત્ર વાતાવરણમાં તાજગી ને સ્ફૂર્તિનો અનુભવ કરાવે છે. રોજ સવારે ડીંચકાડૂઢ થતાં પહેલાં પક્ષીઓ માટેની જુવાર આંગણામાં નાંખીને જોયા કરું છું તો અનેક પક્ષીઓ એકસાથે યણ યણતાં જોઈને વિચારું છું તો મારો વિચાર મરી જાય છે ને રહે છે માત્ર પક્ષીઓનો કલરવ. જોકે કલરવ તો વહેલી સવારથી જ શરૂ થઈ જાય છે. જાતભાતનાં પક્ષીઓનો જાતભાતનો કલરવ કાનને સાબૂત કરે છે. કબૂતર, પોપટ, કાગડા, ચકલી, હોલા, તેતર અને ખિસકોલીને એકસાથે યણતાં જોઈને જગતના દુન્યવીપણાનું ભાન થાય છે. પક્ષીઓ યણ યણતાં હોય ને સહેજ પણ અવાજ થાય એટલે સૌથી પહેલાં ગભરુ કબૂતરોનું ટોળું એકસાથે ફર ફર ફરરરર... ને સાથે સાથે બીજાં પક્ષીઓને પણ તેનું અનુકરણ પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

જ કરવાનું.. ફર ફર ફરરરર.... પક્ષીઓ સાથે આંખોનું ઉક્યન ચાલુ રહે, મનમાં ફાળ પડે. વળી નીરવતા છવાય ને ફરી એકસાથે બધાં આવે ને ફરી અવાજ થાય ને – ફરી... ડોકની, આંખના ડોળાની, કીકીની કસરત થયા કરે. રહે છે માત્ર ખિસકોલીની દોડાદોડી. આમ હું ને મારો હીંચકો સકળ સૃષ્ટિમાં લીન થઈ જઈએ. ક્યારેક મોર પણ ભૂલો પડીને મોંઘેરો મહેમાન બની આંગણે આવે છે ત્યારે અનંતઆનંદની પરિસીમા તૂટી જાય છે. સામે પાણીનું એક મોટું કૂંડું મૂક્યું છે, રોજ સાફ કરી તાજાં પાણીથી ભરું છું. પક્ષીઓ સહિત કૂતરાં ને વાંદરાંઓ પણ તરસ છીપાવે છે, ક્યારેક ઢોળી નાંખે કે ફોડી પણ નાંખે છે. કાગડાઓ તો માંસ કે હાડકાંનો ટુકડો લાવી તેમાં બોળી તેનું રસપાન કરે છે. સવાર સવારમાં સામેના લીંબડાના ઝાડ પર ખિસકોલીનો અડવાદાવ, નિખાલસ મસ્તી, જ્યાંત્યાંથી દોરા તોડી લાવી પોતાનાં બચ્ચાંને રહેવા માટે સુંદર ઘોસલું બનાવવાની ક્રિયામાં સતત લીન થઈ જવું ગમે છે. ખિસકોલી કે એનાં બચ્ચાં જો કૂતરાની નજરમાં આવે એટલે બચ્ચું મુશ્કેલ સમજી તેનો અને બચ્ચાંનો જીવ બચાવવા ખિસકોલી ઝાડ પર ચડી જાય ને કૂતરો લાચાર બની ઊતરવાની રાહ જોતો ઊભો રહે, ખિસકોલી કૂતરાના જવાની રાહ જોતી જોયા કરે. હું હીંચકા પર બેઠો બેઠો આ બધાં ખુશીનાં ને ગમનાં દશ્યો જોતો જોતો ‘કભી ખુશી કભી ગમ’નો અનુભવ કરતો રહું. હીંચકાનું લોકેશન એવી જગા પર છે કે સામેની બાજુ અને ડાબી બાજુ રસ્તો છે, એટલે કે ત્રિભેટના ખૂણા પર બન્ને બાજુથી જોઈ શકાય, ક્યારેક સ્થિર અને અવાક બની સામે અને બાજુમાંથી નીકળતા લોકોને જોઈ રહું છું, એ લોકો મને જોઈને ચાલ્યા જાય છે. માત્ર આંખો કે હોઠોની મુસ્કાનનો સેતુ રચાઈ જાય છે. ક્યારેક “કેમ છો? કેવું ચાલે છે?”ની આપ-લે થયા કરે જેથી વાતાવરણમાં તાજગી રહે છે. સામેના ખેતરમાં લીંબુડીના છોડ પરના કાચા-પાકા લીંબુની સોડમ સોંસરવી ઊતરી જાય છે, તેનીયે પાર ડામરની પાકી સડક પરથી પસાર થતા વાહનની ઘુરઘુરાટી ને હોંનનો બીપીપપપ.. બીપીપપપપ.. અવાજ કાનને બેબાકળા બનાવી મૂકે છે. પ્રત્યેક દિવસે છાપા નાખનાર ફેરિયો હીંચકા પર છાપું નાંખીને જાય, ત્યાં બેસી છાપામાં આવેલા સમાચારો વાંચી દેશ-દુનિયાની ઘટમાળ સાથે તાલ મિલાવી લઉં છું. હીંચકાના હિલ્લોળે હિલ્લોળે મોબાઇલમાં વોટ્સએપ, ફેસબુક, ટ્વિટર, ઈમેલ જોઈ લઉં છું. સારા-ખરાબ, સાચા-ખોટા, કામના-નકામના વિચારો હીંચકાની વણથંભી ગતિના લયહિલ્લોળમાં ઓગળતા-પીગળતા રહે છે. નકારાત્મકતા ભૂસી-ભૂલીને હકારાત્મક વિચારનું પોટલું બાંધી, માથાપર ઊચકી તેનો ભાર વહેંચવા નીકળી પડું છું.

હીંચકાની બરોબર સામે તોતિંગ લીંબડાનું ઝાડ તથા આજુબાજુ તુલસીક્યારો, ફૂલછોડનાં કૂંડાં, એલોવીરાનો મોટો છોડ, બાજુના જ કૂંડામાં મનીવેલ, અરડૂસીનો

છોડ, જાંબુ અને ચીકુનું ઝાડ, જાસૂદ અને ચંપાનો ફૂલછોડ ને બીજા બે-ત્રણ પ્રકારના ફૂલછોડથી ઘેરાઈને જૂલવાની સાથે પવનની લહેરખીમાં આવતી સુગંધીદાર ખુશબૂથી મન પ્રફુલ્લિત થાય છે. બાજુના ઘરઆંગણે વાવેલ કદમ્બના વૃક્ષનાં ફૂલો, રાતરાણીની મધમઘતી સુગંધ ઊંચકાના લય સાથે વધુ તીવ્ર અને ઘેરી બને છે. બપોરના ધોમધખતા તાપમાં પણ ઊંચકા ઉપર ઘેઘૂર લીંબડાની છાયા શીતળતા અર્પે છે. સાંજના સમયે નોકરીથી પરવારીને ઘરમાં પ્રવેશતાં પહેલાં ઊંચકાના સહારે દિવસભરનો થાક ઘડીભરમાં ઉતારી ઊંચકાને અર્પણ કરું છું ને તેનું વિશાળ હૃદય બધો સંગ્રહ કરી મને મુક્ત કરે છે. લીલોતરીના આવા સામ્રાજ્યમાં બહાર ખુલ્લામાં મચ્છરનો પણ ઉપદ્રવ હોય. અહીંના અહિંસક મચ્છરો કરડે ખરા પણ મચ્છરજન્ય રોગ નથી થયો. તેમ છતાં તેનાથી બચવા ટેબલપંખાનો ઉપયોગ કારગત નીવડ્યો છે. વાડીવિસ્તાર છે એટલે કોઈ વાર ઝેરી જીવજંતુઓ સાપ કે વીંછી, ગરોળી કે પછી કાનખજૂરાનો ભેટો થઈ જાય છે. એકલો હોઈ ત્યારે કોઈને પણ બોલાવ્યા વગર એ ક્યાં જાય છે ને શું કરે છે તે જોયા કરું છું અને જ્યાં જાય ત્યાં વિના સંકોચે જવા દઉં છું. જીવને બચાવ્યાનો ને પાપ-પુણ્યનું મનોમંથન કરી અંતરમનને ખુશ કરું છું. કોઈ વાર ઊંચકા પર હું ના હોઉં તો ફૂતરાઓ ઊંઘ માણી લે છે, તો ક્યારેક ઊંચકા પર રહેલી ગાદી કે તકિયાને તોડી, ફાડી નાંખે કે સામસામે ખેંચાખેંચ કરે ને વળી ક્યારેક તો હૂંપાહૂંપ ને હોકારા-પડકારો જેવા વિચિત્ર અવાજો કરતું વાંદરાઓનું ટોળું આવી ચડે છે, એ તો એનું માથું ફેડે એવા, જોર જોરથી ઊંચકાને પછાડવાનો, ટીંગાવાનો, ફૂદવાનો કે જૂલવાનો એક પણ મોકો જવા દેતા નથી.

મારા માટે મારો ઊંચકો અતિ પવિત્ર જગા છે. મને સૌથી વધારે જેને સુખ કહે છે તે અહીંથી જ મળ્યું છે. મને અવિરત ચાલતો વિચારાધીન તલગાજરડી ઊંચકો યાદ આવી જાય છે. નિજાનંદ માટે ઊંચકાના સહારે દિવસો, મહિનાઓ ને વર્ષો પસાર થતાં જાય છે. અઢળક ભાથું ભરીને આ જગ્યાએ હું સમૃદ્ધ થયો છું. ઊંચકો પર જૂલતાં જૂલતાં પેલી વાર્તામાં આવતા રાજાના સાત માળના મહેલની સાતમા માળના ઝરૂખામાં ઊંચકા પર જૂલતી રાજરાણીની કલ્પના થઈ આવે છે. આ ઊંચકા પર મિત્રો, સગાં-સંબંધી ને વિવિધ મહાનુભાવોનો સ્પર્શ આજે પણ બેઠો બેઠો, જૂલતો જૂલતો અનુભવું છું. બાજુમાંથી બળદેવભાઈ, ભાટિયાભાઈ, ઉપરથી જાગાણી, ભાવેશ દેસાઈ, ક્યારેક જુમ્માની રાત રોકાયેલા રવિભાઈ વગેરે મિત્રોની મંડળી જમાવી દેશ-દુનિયાની, સારી-ખરાબ, ધર્મ-અધ્યાત્મની, ભૂતપ્રેતની, રાજકારણની, સાહિત્યની, નિંદા-ટીકા-પ્રશંસા... એમ જાતભાતની વાતો, ચર્ચા, ઉગ્રચર્ચા. ખટ્ટમીઠા ઝઘડાઓના સાક્ષી બનવાનું સદ્ભાગ્ય ઊંચકાના ભાગ્યમાં પણ લખાયું હશે. ઊંચકો પણ એવાતેવા ભાવ સાથે હજુ અડીખમ જૂલ્યા જ કરે પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

છે. મારે ત્યાં આવતા અને રોકાતા આદરણીય સાહિત્યકારો કે પછી કુદરતી ઉપચાર કેન્દ્રમાં સારવાર અર્થે આવેલા મહાનુભાવોના સત્સંગનું કેન્દ્ર બની ગયેલા હીંચકાનું ને મારું મોટું સદ્ભાગ્ય સમજું છું. સાથે સાથે કેટકેટલાની ઈર્ષા ને રોષનું કારણ પણ બન્યો છે, કેટકેટલાના ગમા-અણગમા છતાં તેની ગતિ અટકી નથી કે અટકવાનું નામ પણ નથી લેતી. રાત્રિના સમયે માથા પર તકિયો નાંખીને સદાયે શેષશય્યા પર શયન કરનાર ભગવાનની અદાથી માથું તકિયા પર ઢાળી લાંબા થઈને આડા પડ્યા પડ્યા પગના લસરકાથી હીંચકાની ગતિ દરિયાના પાણીના મોજા પરની ગતિની ઝડપે ચાલ્યા કરે છે. જેમ જેમ રાત જામતી જાય તેમ તેમ સૂનકારમાં હીંચકાનાં કડાંનો આછોરો અવાજ ને ખુલ્લા આકાશમાં આંખોમાં રહેલું અજવાળું લીંબડાની ડાળીને વીંધીને તારાઓની અકળલીલા જોયા કરે છે. કારતકી પૂનમ હોય કે ચૈત્રી પૂનમ, ભાદરવી પૂનમ હોય કે શરદ પૂનમ, પોષી પૂનમ હોય કે ફાગણી પૂનમ, આષાઢી પૂનમ હોય કે વૈશાખી પૂનમ દરેક પૂર્ણચંદ્ર સોળે કળાએ ખીલીને મધ્યરાત્રિએ આકાશની મધ્યમાં આવે છે ત્યારે ચાંદનીના પ્રકાશથી ખીલેલા આકાશનું અમૃતબિંદુ ધરતી પર પથરાતાં પહેલાં લીંબડાની ડાળીમાંથી ગળાઈને હીંચકાને ને મને તરબતર કરે છે..

નવલકથા

અગાર્થાની સફર : ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2021, કિલ્લોલ બાળકોનું કિલનીક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર-1, પૃ. 136, રૂ. 150. **ગુરુ :** ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2021, કિલ્લોલ બાળકોનું કિલનીક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર-1, પૃ. 143, રૂ. 170. **અખેનાતન (ઉદય) ભાગ-1 :** ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2022 (બીજી), કિલ્લોલ બાળકોનું કિલનીક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર-1, પૃ. 204, રૂ. 250. **અખેનાતન :** (અસ્ત) ભાગ-2, ડૉ. આઈ. કે. વીજળીવાળા, 2022, કિલ્લોલ બાળકોનું કિલનીક, ડૉક્ટર હાઉસ, ભાવનગર-1, પૃ. 200, રૂ. 200. **વાસ :** વિનોદ ગાંધી, 2014, ગુજરાત દલિત સાહિત્ય અકાદમી, અમદાવાદ, 22 + 106, રૂ.

સંસ્કૃતિમાં બધી જ જીવનશૈલી સમાયેલી છે, તેમાં જીવનનાં વિવિધ પાસાંઓને ઉજાગર કરનાર સાહિત્ય પણ સમાયેલું છે. એટલે કહી શકાય કે, સંસ્કૃતિના અભ્યાસમાં સાહિત્યનો અને સાહિત્યના અભ્યાસમાં સંસ્કૃતિનો આધાર લીધા વિના ચાલે નહીં. એટલા માટે સાહિત્યના સંશોધકો અને વિવેચકોએ સાહિત્યના અભ્યાસને સંસ્કૃતિની ઐતિહાસિક પદ્ધતિ સાથે જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો. જેમ કે, શેક્સપિયરનાં નાટકો; ચાર્લ્સ ડિકન્સ, જ્યોર્જ ઓર્વેલ ફ્રાન્ઝ કાફ્કાની નવલકથાઓ અથવા તો વોલ્ટ વિલ્ટમૅનની કવિતાઓ વગેરે જેવી સાહિત્યિક કૃતિઓમાં જોવા મળતા વર્ગભેદો, સત્તા ભોગવતાં પરિબળો, જાતિભેદ જેવાં વિવિધ પરિબળો સમાજમાં કેવી રીતે સક્રિયતા ધરાવે છે તેની તપાસ કરે છે. જેમાં પ્રતિદિન મનુષ્ય કેવી રીતે જીવે છે, પોતાનું વિશ્વ કઈ રીતે રચે છે કે જીવન પ્રત્યે કેવો અભિગમ દાખવે છે તેને કેન્દ્રમાં રાખીને એક નવો અભ્યાસ આપ્યો.

‘સાહિત્ય અને કાયદો’ પશ્ચિમમાં આંતરવિદ્યાકીય સંબંધ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરતી એક સાહિત્યિક અભ્યાસની ચળવળ રૂપે શરૂ થયેલો અભિગમ છે. વર્તમાન સમયમાં ઘટનાઓ અને પરિસ્થિતિઓ વધુ ને વધુ સંકુલ અને ગૂંચવાડાભરી બનતી જાય છે. ગુનાઓનું પ્રમાણ વધતું જાય છે... સાથે સાથે સમાજમાં મનોવિકૃતિઓ વધી રહી છે. ત્યારે કાયદાનું કાર્ય સમાજમાં સુવ્યવસ્થા જાળવવાનું હોવાના કારણે તેમાં જો એક અલગ ક્ષેત્રને મૂકીને તેના કાર્યક્ષેત્રને વિસ્તારી સમસ્યાઓને ઉકેલવામાં આવે તો કાયદાની વ્યવસ્થા અને માળખાને ઘણી સરળતા રહે. સામાન્ય રીતે બંને શાખાના અભ્યાસમાં અર્થઘટન અને વર્ણનાત્મક રીતિ પર ધ્યાન આપવામાં આવે છે. કાયદો અને સાહિત્ય બંને એવાં અધિકૃત ક્ષેત્રો છે જ્યાં ભાષા, વર્ણન અને માનવઅનુભવો મળે છે. સમયે સમયે સાહિત્યના ઘણા વિભાગો સાંસ્કૃતિક અભ્યાસ તરફ ભાર આપે છે અને તેના વિવેચનમાં સાંસ્કૃતિક અભિગમને છૂટ આપી રહ્યા છે. તેવા સમયે ‘કાયદો અને સાહિત્ય’ (Law and Literature) ચળવળનો ઉદ્ભવ સમાજને સાહિત્યની સુસંગતતા તરફ દોરી જાય છે. જોન વિગ્મોર કહે છે કે, “Lawyers should read the great writers to learn about human nature” – વકીલોએ માનવપ્રકૃતિ અને પ્રવૃત્તિ વિશે જાણવા માટે પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

મહાન લેખકોનાં સાહિત્યને વાંચવું જોઈએ. આથી. આપણે ફ્રાન્ઝ કાફ્કાની નવલકથા 'ધ ટ્રાયલ'ને 'સાહિત્ય અને કાયદા'ના અભિગમથી સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

જીવનઅનુભવને કલાત્મક રીતે કૃતિમાં રૂપાંતરિત કરવાની પ્રક્રિયા જેટલી સહજ અને સહેલી દેખાય છે તેટલી જ જટિલ પણ છે. પ્રત્યેક કળાકાર પોતાની અંદરના અનુભવને આધારે પુનઃરચના કરતો હોય છે. કથાસાહિત્યની. આ અવિરત યાત્રામાં ચેખોવનો જાદુઈ પ્રભાવ આગળ ચાલીને માર્કેવેઝ સુધી પહોંચે છે અને યથાર્થવાદી સર્જનનો પ્રભાવ જોવા મળે છે. આ એ સર્જકોની વચ્ચે એક મહત્ત્વનો સર્જક ફ્રાન્ઝ કાફ્કા છે. તે સમયે કાફ્કાનો પ્રભાવ ખૂબ જોવા મળતો, કાફ્કા યાતનાયુક્ત અને સરમુખત્યારશાહી પ્રભાવનું સાહિત્યસર્જન કરે છે. પરંતુ એમણે પોતે પોતાનાં સર્જનના વ્યાપક સ્વીકારની અને તે અમર સીમાસ્તંભો બની રહે તેવી કોઈ ઝંખના રાખી ન હતી. એમની ઈચ્છા એવી હતી કે એમની ત્રણેય અધૂરી રહેલી નવલકથાને તેમના મૃત્યુ પછી બાળી નાખવામાં આવે. પરંતુ તેમના મિત્ર મેક્સ બ્રોડે (Max Brode) એમનું સમગ્ર સાહિત્યસર્જન પ્રકાશિત કર્યું. માનવજીવનની આંતરવેદના અને વિરોધમાંથી જન્મતા સંઘર્ષને કાફ્કા આધુનિક સમયને અનુરૂપ નવાં પરિમાણો આપે છે. આપણે એવું કહી શકીએ કે સાહિત્ય-સર્જનની આધુનિક વિભાવના આમાંથી ઉદ્ભવી હશે.

ફ્રાન્ઝ કાફ્કાની આ નવલકથા મૂળ જર્મન ભાષામાં 'Der Process' નામે ઈ.સ. ૧૯૨૭માં તેમના મિત્ર મેક્સ બ્રોડે પ્રકાશિત કરી. આ નવલકથાના માધ્યમથી એક એવા નિઃસહાય વ્યક્તિનું જીવનચરિત્ર કર્યું છે જે સર્વવ્યાપી સત્તાના વિરુદ્ધમાં સંઘર્ષમય હોય. પરંતુ કદાચ જ એને એ વાતની ખબર છે કે, એ જ સત્તા એના આવનારા ભવિષ્યનું નિર્ધારણ કરે છે તથા તેના ભરપૂર વિરોધમાં પણ છે. રોજ સવારની જેમ પોતાની પથારીમાં ઊઠતાં જ ખબર પડે કે તેને ગિરફતાર કરી લેવામાં આવ્યો છે. વ્યવસ્થારૂપી સર્વવ્યાપી સત્તા દ્વારા તેની કારણ વગર જ ધરપકડ કરવામાં આવી છે, જે તદ્દન વાહિયાત છે. ત્યારબાદ એક વર્ષની જોડુકમી અને ધક્કા ખાધા પછી એક દિવસ કાળાં કપડાં પહેરેલા બે વ્યક્તિઓ તેને જબરદસ્તી ઉઠવીને એક ભયાનક એકાંત જગ્યાએ લઈ જાય છે ત્યાં તેના હૃદયમાં તીક્ષ્ણ ધારદાર ચાકુના અનેકો વારથી કૂર રીતે હત્યા કરી દે છે. જોસેફ કે.ની નિયતિનો આ આશ્ચર્યજનક અને અવિચ્છિન્ન ભાગ છે, અતઃ તેણે પોતાના આ ભયાનક અને અનિચ્છનીય મૃત્યુનો સ્વીકાર કરી લીધો હતો. એટલું જ નહીં, તે કૂર અને અતિ અમાનવીય વ્યવસ્થાથી પણ હારી જાય છે. એટલી જ હદ સુધી હાર માની લીધી હતી કે જીવિત હોવા છતાં હરતું-ફરતું મડદું લાગતો હતો.

'ધ ટ્રાયલ' : સાહિત્ય અને કાયદા સંદર્ભે

આ નવલકથા અન્યાય અને શિસ્તબદ્ધ શોષણયુક્ત ન્યાયપ્રણાલીથી પીડાતા સમાજની એક સાંકેતિક ભવિષ્યવાણી છે. આ એક એવી કાલ્પનિક કથા છે જેમાં સંકેતોનો ભરપૂર પ્રવાહ જોવા મળે છે તથા ફોઈડના મનોવિશ્લેષણની વિચારણા પણ જોવા મળે છે. આધુનિક વિશ્વમાં માનવની સાથે સાથે કાયદો અને ન્યાયની કેવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે તેનું વર્ણન કલ્પનાને આધારે કાફકાએ અહીં કર્યું છે. કાફકા અસ્તિત્વવાદી સર્જક હોવાના કારણે સમાજમાં વ્યક્તિનું જીવન કેવું લથડી ગયું છે તેનું દષ્ટાંત કે.ના માધ્યમથી આપે છે. આ નવલકથા દસ પ્રકરણમાં વિભાજિત છે. જે આ મુજબ છે: (૧) ધરપકડ વાતચીત, (૨) પ્રથમ તપાસ, (૩) ખાલી તપાસખંડ કાર્યાલય, (૪) કુ. બુર્સ્તનરની મિત્ર, (૫) ચાબુક ફટકારનાર, (૬) કાકા - લેની, (૭) વકીલ-ઉત્પાદક-ચિત્રકાર, (૮) બ્લૉક વ્યાપારી-વકીલની બરતરફી, (૯) ચર્ચમાં, (૧૦) અંત.

એક સવારે કોઈ જાણ વગર જ વ્યક્તિની ધરપકડ કરવામાં આવે છે. વ્યક્તિએ કયો ગુનો કે અપરાધ કર્યો તે જણાવવામાં પણ નથી આવતું. કાફકાએ ધરપકડને વાસ્તવજીવન સાથે જોડીને આલેખી છે કે, વ્યક્તિની આ પૃથ્વીરૂપી જેલમાં જન્મથી જ ધરપકડ થઈ ચૂકી હોય છે. જેનાં કારણો શોધવા જઈએ તો ક્યારેય પ્રાપ્ત થતાં નથી. જેવી રીતે જોસેફ કે. ન્યાય માટે કાયદાકીય વ્યવસ્થામાં ફસાયેલો છે તેવી રીતે મનુષ્ય પણ કરોળિયારૂપી સામાજિક વ્યવસ્થામાં ફસાયેલો રહેતો હોય છે.

જોસેફ કે. જ્યારે ધરપકડ અંગે પૂછે ત્યારે 'It's not our job to tell you that' એવો જવાબ મળે. એટલે વ્યક્તિએ કાયદો અને ન્યાયતંત્ર સામે પ્રશ્ન કરવાનો અધિકાર નથી, બસ માત્ર માથું નીચું કરીને સ્વતંત્ર રાષ્ટ્રના સ્વતંત્ર ગુલામોની જેમ બધું જોતા રહો અને મરજી હોય કે ના હોય સહન કરો. વર્ષો વીતી જતાં હોય છે એ જાણવામાં કે આમ શા માટે? વ્યક્તિને પોતાના અધિકારનો ઉપયોગ કરવો એ senseless ગણાય?

કાફકા ન્યાયતંત્રની જડતા અને રૂઢતા બતાવતાં એ પણ દર્શાવે છે કે, ઈન્સ્પેક્ટર પાસે સૂટબૂટમાં જ જવું, વ્યક્તિને પોતાનો ખુલાસો કરવાનો સમય ન આપવો, ગુનો સાબિત ન થયો હોવા છતાં ગુનેગાર બતાવવો. એથી વિશેષ તો એ છે કે, જે ધર્મને નિષ્પક્ષ માનવામાં આવે છે, તે પણ કે.ને ગુનેગાર માને છે. પ્રથમ તપાસ અંગે ફોનથી જ જાણ કરવામાં આવે અને કોઈ સરનામું કે ક્યાં-કોને મળવાનું છે તે પણ જણાવવામાં આવતું નથી. આ જડતા અને રૂઢતા નહીં તો બીજું શું છે?

આ નવલકથામાં લેખકે ઘણાં પ્રતીકોનો વિનિયોગ કર્યો છે. જેના આધારે ન્યાયિક અને જીવનની વાસ્તવિકતાનું, અર્થઘટન કરી શકીએ છીએ. જેમ કે, જ્યારે પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

કે. જુલિયુસ સ્રેસે શેરીના ખૂણામાં આવેલી ઈમારતોમાં પ્રવેશે છે ત્યારે તેને તપાસખંડમાં જવાની ત્રણ સીડીઓ દેખાય છે. આ ત્રણ સીડીઓ ભ્રષ્ટાચાર, અન્યાય અને લડતની બતાવી છે.

૧. ન્યાય પ્રાપ્ત કરવા ઉચ્ચ અધિકારીને રિશવત - ઘૂસ આપવી.

૨. અન્યાય સહન કરતા રહો અને ન્યાય-વ્યવસ્થા જેવી રીતે વર્તન કરે તે જોતા રહો.

૩. કાં તો વ્યવસ્થા સામે લડત લડો અને ન્યાય પ્રાપ્ત કરો.

જોસેફ કે. આ ત્રીજી સીડીને પસંદ કરે છે. અને તપાસખંડ (ન્યાયખંડ) સુધી પહોંચે છે.

જુલિયુસ સ્રેસે સાંકડી શેરીનું વર્ણન કર્યું અને જેમાં રહેલાં એકસરખાં જ કોઈ ફેરફાર વગરનાં ઘર એ સૂચવે છે કે, ન્યાય મેળવવા માટે અથવા ન્યાયતંત્ર સુધી પહોંચવા માટેના રસ્તા ઘણા સાંકડા છે અને એક જેવા જ છે. તેના કારણે વ્યક્તિ જે યોગ્ય સ્થાન સુધી પહોંચવા માગતો હોય છે તે તેનાથી ભટકી જાય છે. અને નવલકથામાં જ્યારે કે પણ લાન્ડા નામના મિસ્ત્રીની શોધ કરવા લાગે છે. પરંતુ, આ મિસ્ત્રીને કે.ના મુકદ્દમાને કે ન્યાયાલય સાથે કોઈ નિસ્બત નથી છતાં વ્યર્થ શોધ કરે છે. મનુષ્ય પણ જીવનમાં કંઈ આવું જ કરે છે. જે શોધવા નીકળ્યો હોય છે, તેના રસ્તા પર ભટકીને બીજું જ કંઈક શોધવા લાગે છે.

ન્યાયતંત્ર સામે જ્યારે વ્યક્તિ પોતાના ખુલાસા કરે અને તંત્ર વિરુદ્ધ બોલે ત્યારે વ્યક્તિ પાસેથી પોતાની તરફેણના તમામ અધિકાર છીનવી લેવામાં આવે છે. અને પોતાના બચાવમાં કંઈ બોલવાનો અધિકાર પણ રહેવા દેવામાં આવતો નથી. જ્યારે કે, પોતાના બચાવપક્ષમાં બોલીને બંધ થાય છે ત્યારે તેની પાસેથી બધા જ અધિકાર લઈ લેવામાં આવે છે, તે સમયે ત્યાં ઉપસ્થિત કોઈ વ્યક્તિ કે.ના સમર્થનમાં આ અન્યાય વિરુદ્ધ બોલતું નથી. વાસ્તવિક જીવનમાં પણ કોઈ વ્યક્તિ અન્યાય કરતો હોય ત્યારે આપણે શું? તેવી વિચારધારાથી ચૂપ બેસી રહીએ છીએ. આપણે ક્યાં સજા ભોગવવાની છે! પરંતુ એક નિર્દોષને તો ભોગવવી પડશે.

સમન્સ કે ફોન વગર કે. બીજા દિવસે પ્રથમ તપાસખંડમાં જવાનો વિચાર કરે છે. જાણે કે આજે જ ન્યાય મળી જવાનો છે. ત્યાં જઈને જુએ છે તો તપાસખંડ તો ખાલી છે, જે અદાલત છે. જ્યાં ન્યાય મેળવવાનો છે તે તપાસખંડ ખાલી? કાફકાએ ખાલી તપાસખંડ બતાવીને ન્યાય અને ન્યાયતંત્ર પર વ્યંગ કર્યો છે. ન્યાયની વાતો કરીએ છીએ પરંતુ તે માત્ર ખોખલી અને પોકળ વાતો છે. ન્યાય માત્ર સ્વપ્નમાં જ છે. વાસ્તવમાં તો આ ખાલી તપાસખંડ જેવો જ છે, ખાલી-Empty. જ્યારે સમન્સ કે નોટિસ આવે ત્યારે ત્યાં રહેતા લોકો તપાસખંડ ખાલી કરી નાખે અને ફર્નિચર તથા રાચરચીલું મૂકીને અદાલત જેવું રૂપ આપવામાં આવે

છે. મતલબ કે, અદાલતનો અર્થ હવે સમન્સ કે નોટિસ પૂરતો જ રહ્યો છે, અને ફર્નિચર તથા રાચરચીલાંથી ઉપર ઉપરની મોહક જિંદગી બતાવાવી એ વાસ્તવિકતા છે.

ન્યાયતંત્રની વ્યવસ્થા વ્યક્તિને કેટલો મજબૂર બનાવી દે છે! જેના કારણે તેનાથી ત્રાસીને તે ગુનો આચરવા માંડે અથવા તો ન કરવાનો ગુનો કરી બેસે. પટાવાળાની પત્નીને ન્યાયાધીશ કારણ વગર બોલાવે છે અને તેને ભોગવવા માગે છે. અને આ ખબર તેના પતિને થાય છે ત્યારે તે બોલી ઊઠે છે ‘માણસ બળવાખોર બન્યા વિના રહી જ ન શકે.’ (પૃ. ૬૮). જે ન્યાયના રક્ષક કહેવાય છે તે પોતે જ ગુનાઓનું આચરણ કરે છે, અને વેશ્યાવૃત્તિ ચલાવે છે. પોલીસ-સ્ટેશનમાંથી જ આરોપીનો સામાન ચોરી થવો, તેને પૂછ્યા વગર વહેંચી નાખવો. આ કારણે જ વિલિયમ અને ફ્રાન્ક અમલદારોને ચાબુકથી ફટકારવા માંડે છે. બ્લૉક નામના વેપારીનો મુકદ્દમો અકારણ વ્યર્થ જ આઠ વર્ષથી ચલાવવો. અને આટલાં વર્ષોમાં પ્રથમ અરજીની પણ તપાસ ન થવી. આવી વ્યવસ્થા અને તંત્રથી માણસ ગાંડો બની જાય અને કાયદાનો ભંગ ન કરવો હોય છતાં તે કરવા પ્રેરિત થાય છે, એટલે જ કંઈક અંશે ગુનાઓને વધવાની પ્રેરણા આ ન્યાયવ્યવસ્થા પણ આપે છે આવું કહેવું ખોટું નથી. અદાલતના કાર્યાલયમાં જ્યારે કે. જાય છે ત્યારે ત્યાં બહાર બેઠેલા લોકો ઊભા થઈ જાય છે અને તેઓ કમરથી ઝૂકેલા અને અશક્ત હોય છે. વ્યક્તિની આવી હાલત કાયદાએ કરી છે કે માણસ અશક્ત થઈને ઝૂકી ગયો છે. કારણ કે વર્ષોથી ન્યાયતંત્રની યાતનાનો માર સહન કરી રહ્યો છે. આ પ્રકારની ન્યાય-વ્યવસ્થાના કારણે કે. હવે પછીના રવિવારનો સદુપયોગ કરશે તેવો નિર્ણય કરે છે. તેના દ્વારા પણ જોઈ શકાય કે કાફકાએ અહીં ન્યાયતંત્રની પ્રક્રિયા અને વ્યવસ્થાને સમયના દુરુપયોગ રૂપે દર્શાવ્યા છે.

ન્યાયતંત્રમાં રહેલા લોકો કેટલા ભ્રષ્ટાચારી અને રિશવતખોર છે તે દર્શાવવા માટે કાફકાએ ચાબુક ફટકારનાર, વકીલ, પટાવાળાની પત્ની અને લેની જેવાં પાત્રો નવલકથામાં આવરી લીધા છે. ફ્રાન્ક અને વિલિયમને ચાબુક ફટકારનાર ચાબુકે ફટકારતો હોય ત્યારે તેનાથી બંનેને છોડાવવા કે. પૈસા કાઢે છે. તે સમયે ચાબુક ફટકારનારની આંખોમાં અલગ પ્રકારની ચમક જોવા મળે છે. આ ચમક લાલચની હતી. વકીલ પણ ઘણા સમયથી કે.ની સામે અલગ અલગ પ્રકારની માત્ર વાતો જ કર્યા કરે છે. તેના મુકદ્દમા વિશે કોઈ પ્રકારની કાર્યવાહી કરતો નથી. અને પોતાની જવાબદારીઓમાંથી છૂટે છે. પટાવાળાની પત્નીને અદાલતના કર્મચારી સાથે ઓળખાણ હોય છે. તેથી તે તેની મદદ કરી શકે છે તેવી વાત કરે ત્યારે કે.ને આભાસ થાય છે કે આ મદદના બદલામાં તે શારીરિક ઇચ્છા ધરાવે છે. લેની પણ તેને મદદ કરવાના બદલામાં આવી જ શરત મૂકે છે. બંને સ્ત્રીઓ જે કે.ને મદદ પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

કરવા તો ઈચ્છે છે પણ તે સ્ત્રીઓ પૈસાની નહીં પણ શરીરની ભૂખી હોય છે. આમ, અહીં શારીરિક ભ્રષ્ટાચારી(sex-exploitation)નો પણ ઉલ્લેખ જોઈ શકાય છે. આથી જ તે કહે છે કે, “આખું તંત્ર જ સડેલું છે.” (પૃ.૧૩)

નવલકથામાં આવતાં પાત્રો જોસેફ કે. અને તેના મુકદ્દમા પર એક આગવી અસર પડે છે, અને તેમાં દરેક પાત્રોની એક અનોખી ભૂમિકા વ્યક્ત થાય છે. જેમ કે ગ્રુબાય કે.ને આશ્વાસન આપે છે, કે આ ધરપકડ સામાન્ય છે પણ બુદ્ધિપૂર્વક કરેલી છે. ત્યારથી કે.ને ન્યાયતંત્ર પર શંકા થવા લાગે છે. પટ્ટાવાળાની પત્ની અને લેનીથી એવી ખબર પડે છે કે, મદદ કરનારા પણ ભ્રષ્ટાચારી હોઈ શકે છે. તે પણ પોતાની ઈચ્છાપૂર્તિ માટે કોઈ પણ હદ સુધી જઈ શકે છે. ઉદ્યોગપતિ દ્વારા કે.ને ચિત્રકારને મળવાની પ્રેરણા મળે છે. ચિત્રકાર પાસેથી ખબર પડે છે કે, કાયમી છુટકારો, કહેવાતો છુટકારો અને બેમુદતી છુટકારો જેવા ન્યાયના પ્રકારો છે અને કાયમી છુટકારો હજુ સુધી કોઈ મુકદ્દમામાં કોઈને પ્રાપ્ત થયો નથી. પાદરી એક કથા દ્વારા ન્યાયતંત્રનો બચાવ કરવા માંગે છે, એ ન્યાયતંત્ર જે પહેલેથી જ ભ્રષ્ટ છે. ધરપકડના આરંભમાં તો કે.ને લાગે છે કે આ મુકદ્દમો જલદી પૂરો થઈ જશે અને પોતે નિર્દોષ છૂટી જશે, પરંતુ ધીમે ધીમે આગળ જતાં ઉપરોક્ત પાત્રો તેના મુકદ્દમા સાથે જોડાય છે, તેમ તેમ મુકદ્દમો-ન્યાય-ન્યાયતંત્ર વિશેના તેના ખ્યાલો બદલાતા જાય છે.

સમગ્ર નવલકથામાં ન્યાયતંત્ર અને ન્યાય વિશેની તુચ્છ પ્રક્રિયા અને વ્યવસ્થાનો ભંગ તો ત્યારે કરે છે, જ્યારે કે.ને પાદરી કથા સંભળાવે છે. પાદરી તો ન્યાયતંત્રનો બચાવ કરવા માંગે છે પણ તેમાંથી જ એક નવો અર્થ ઉદ્ઘાટિત થાય છે. એવું કહેવાય છે કે, ન્યાય અને ન્યાયતંત્ર બંને વ્યક્તિ માટે જ બન્યાં છે. વ્યક્તિને જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે ન્યાય માંગી શકે છે. જ્યારે વ્યક્તિ ન્યાય માંગવા જાય છે ત્યારે તેને ન્યાય મળે જ, નહીં! જ્યારે વ્યક્તિ ન્યાયવ્યવસ્થામાં પ્રવેશવાની વાત કરે છે ત્યારે તેને પ્રવેશવા દેવામાં નથી આવતો, તેની પાસેથી રિશવત લેવામાં આવે છે. ત્યાં સુધી તેને પ્રવેશ આપવામાં નથી આવતો, જ્યાં સુધી વ્યક્તિનો અંત ન આવે, બધું સમાપ્ત થઈ જાય પછી કહેવામાં આવે છે, ‘આ ન્યાયતંત્ર તમારા માટે જ છે.’ વાસ્તવિક જીવનમાં ઈશ્વરે આ પૃથ્વી ઉપર મનુષ્યને સમાજરૂપી તંત્રમાં મોકલી તો દીધો, પરંતુ વ્યક્તિ જ્યારે તેને પ્રાપ્ત કરવા ઈચ્છે ત્યારે તે પ્રાપ્ત થઈ છે કે શું? જે કર્મ નથી કર્યું તેનાં પણ ફળ ભોગવવાં પડે છે અને જે કર્મ કર્યું છે તે પ્રમાણે ફળ મળતાં પણ નથી. આમ કાફકા આ બાબતે અસ્તિત્વવાદી બનીને સાંકેતિક રૂપે વર્ણનો કરે છે,

એક સાંજે બે વ્યક્તિ કે.ને મોતને ઘાટ ઉતારી દે છે, તે પણ કે.ના એકત્રીસમા જન્મદિવસે, કાફકાએ અહીં અજબ સંયોગ રચ્યો છે. ધરપકડ ત્રીસમા જન્મદિવસે

અને હત્યા એકત્રીસમા જન્મદિવસે એટલે કે, વ્યક્તિ જન્મે છે ત્યારે સમાજરૂપી વ્યવસ્થામાં તેની ધરપકડ થાય છે અને આખી જિંદગી. તે શોધવામાં આવે છે કે તેનો જન્મ શા માટે થયો? કોઈને પણ તેના પોતાના જન્મના પ્રયોજનની ખબર પડે તો ઠીક અન્યથા કે.ની જેમ મૃત્યુ પછી જ પોતે ધરપકડમાંથી છુટકારો પામે છે.

અહીં કાફકાએ ન્યાયતંત્રની વ્યવસ્થાને સીધી નિશાન પર લીધી છે. ગુનો કે અપરાધ કર્યો ન હોવા છતાં ધરપકડ થઈ જાય, ત્યાર બાદ કયા ગુનામાં ધરપકડ થઈ છે તે જણાવવામાં ન આવે અને તેથી વિશેષ ચુકાદો જલદી લાવવા માંગે છે તેવું, ન્યાયતંત્ર દ્વારા બતાવવામાં આવે છે. પરંતુ એ ચુકાદા માટેનું સરનામું કે વ્યક્તિની કોઈ જાણકારી આપવામાં આવતી નથી. સામાજિક તંત્રમાં, ન્યાયતંત્રમાં, ધર્મમાં અને વૈશ્વિક તંત્રમાં રહેલી જડતા અને અવ્યવસ્થા માનવઅસ્તિત્વમાં ગૂંચળામણને જન્મ આપે છે. જાણે કે જીવનરૂપી જેલમાં મનુષ્યને કેદ કરી દેવામાં આવ્યો હોય જેને પોતાની મરજી મુજબ જીવવાનો કોઈ અધિકાર નથી. જન્મ લઈને તેની ધરપકડ થઈ હોય તેવું લાગે છે.

સંદર્ભ- પુસ્તકો :

1. The Trial; Franz Kafka
2. A Critical Introduction to Law and Literature; Kieran Dolin, Cambridge University, UK (2007)
3. Literature and Law; Michael J. Meyer, Amsterdam Publication, New York (2004)
4. Law and Literature; Richard Posner, Harward Press (2009)
5. Law and Literature : Possibilities and Perspective; Ian Ward, Cambridge University Press (1995)

પ્રતિભાનો ગુલઝારો!

હરેશ ધોળકિયા

[Actually.....I Met Them: A Memoir : ગુલઝાર : પ્રકાશક - પેન્ગ્વિન રેન્ડમ હાઉસ, ગુરુગ્રામ, કિંમત રૂ. ૪૯૯/-]

એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે મોટા લોકો વિશે સાંભળવું પણ એક મહત્ત્વની બાબત છે. પણ તેના સમયમાં જીવવું વધારે ઉત્તમ ઘટના છે. તેમાં પણ જો એ મોટા લોકો સાથે સંપર્ક થાય તો તો તેને અદ્ભુત બાબત જ ગણી શકાય. જે લોકો આ મોટા લોકોના સમયમાં જીવ્યા હોય કે તેમની સાથે રહ્યા હોય, તેઓ ખરેખર સદ્ભાગી હોય છે. કલ્પના કરો કે બુદ્ધ, મહાવીર, શંકર, ગાંધી, શ્રીઅરવિંદ કે મહર્ષિ રમણ સાથે રહ્યા હશે તેઓ કેટલા સદ્ભાગી હશે! આ બધાનાં સુગંધી વ્યક્તિત્વો તેમનાં વ્યક્તિત્વને કેવા ઉચ્ચ સ્તરે લઈ ગયાં હશે?

પણ જરૂરી નથી કે માત્ર વિશ્વવિખ્યાત લોકો સાથે રહેવું જ નસીબવંતું છે. આવા લોકો તો યુગોમાં ક્યારેક થતા હોય છે. પણ પ્રતિભાશાળી લોકો તો દરેક સમયમાં અને દરેક ક્ષેત્રમાં થતા હોય છે. આવા લોકો સાથે પણ સંપર્ક રહે તો પણ ધન્યતાનો અનુભવ થાય છે. આમ તો ઘણાને આવી ધન્યતાનો અનુભવ થતો હોય છે, પણ બહુ ઓછા તે વ્યક્ત કરતા હોય છે. પણ જ્યારે આ અભિવ્યક્તિ સાંભળવા કે વાંચવા મળે છે, ત્યારે વાચકને પણ, ભલે ઝાંખો, પણ એવો જ ધન્યતાનો અનુભવ થાય છે.

તાજેતરમાં આવું પ્રતિભાશાળી લોકો સાથેનાં સંસ્મરણોના અનુભવનું એક પુસ્તક હાથમાં આવ્યું છે. લખનાર પોતે પણ એક અત્યંત પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ છે. આજે પણ છે. આપણે તેને ઓળખીએ પણ છીએ. તે એક ઉત્તમ સાહિત્યકાર છે, કવિ છે, ફિલ્મ-દિગ્દર્શક છે, ફિલ્મની વાર્તાઓ લખે છે. આજે તે આઠમા દાયકામાં જીવે છે, છતાં એટલા જ સક્રિય છે.

ખ્યાલ તો આવી ગયો હશે, છતાં કહું તો તેમનું નામ 'ગુલઝાર' છે. કેટકેટલી ઉત્તમ ફિલ્મો તેમણે બનાવી છે! આજે પણ બનાવે છે. ઉત્તમ સંવેદનશીલ કાવ્યો સાથે "બીડી જલાઈકે" જેવાં ફિલ્મી ગીતો પણ આરામથી લખે છે. અનેક ભાષાઓમાં પણ લખે છે. તેમનાં અનેક પુસ્તકો છે. પણ હમણાં તેમનું એક નવું

પુસ્તક પ્રકાશિત થયું છે. અંગ્રેજીમાં. નામ છે "એકૂચ્યુઅલી..... આઈ મેટ ધેમ: એ મેમોઈર." એટલે કે "હું તે બધાને ખરેખર મળ્યો છું: સંસ્મરણો." ફિલ્મ જગતમાં આવ્યા પછી જેમની જેમની સાથે તેમનો સંપર્ક થયો છે, તે બધામાંથી કેટલાક ઉત્તમ ફિલ્મકારો સાથેનાં સ્મરણો છે. આમ પણ આત્મકથા, ચરિત્ર કે સંસ્મરણો વાંચવાનો એક વિશિષ્ટ લહાવો છે. એવું જ એક વિશિષ્ટ સંસ્મરણોનું આ પુસ્તક છે.

પુસ્તકનો સ્થૂળ પરિચય કરીએ તો આ પુસ્તકમાં ગુલઝારના સંપર્કમાં રહેલી અઢાર વ્યક્તિઓનાં સ્મરણો છે. અને આ વ્યક્તિઓ કઈ છે? બિમલ રોય, સલિલ ચૌધરી, હેમંતકુમાર, સત્યજિત રે, ઉત્તમ કુમાર, કિશોરકુમાર, આર. ડી. બર્મન, સંજીવકુમાર, ઋષિકેશ મુખર્જી, પંડિત રવિશંકર, સમરેશ બસુ, બસુ ભટ્ટાચાર્ય, ઋત્વિક ઘટક, પંડિત ભીમસેન જોશી, મહાશ્વેતા દેવી, સુચિત્રા સેન, તરુણ મજમુદાર અને શર્માલા ટાગોર.

ઈર્ષ્યા નથી આવતી આ નામો વાંચીને? બધી અલબત્ત ફિલ્મની જ વ્યક્તિઓ છે. એકમાત્ર મહાશ્વેતા દેવી સર્જક છે, પણ તે પણ ફિલ્મ સાથે સંકળાયેલાં તો છે જ. આ દરેક સાથે ગુલઝારે કામ કર્યું છે. એમાંનાં કેટલાંક તો તેમનાથી ઘણાં સિનિયર છે. છતાં વિશ્વાસપૂર્વક તેમની સાથે કામ કર્યું છે. કેટલાંક તો આજે પણ છે અને સાથે કામ પણ કરે છે.

સંભવ છે, ઘણાને કેટલાક અજાણ્યા લાગવાના. કારણ એ છે કે તેઓ બંગાળી ફિલ્મ જગતના છે. નવી પેઢીને તો ઘણા અજાણ્યા લાગવાના. છતાં પણ તેમની સાથેનાં સ્મરણો વાંચશે તો એ બધાની પ્રતિભાનો ખ્યાલ આવશે. આ પુસ્તક વાંચવાનો હેતુ જ એ છે કે આ બધા કેવા પ્રતિભાશાળી હતા તેનો ખ્યાલ આવે. અથવા તો ફિલ્મ જગતમાં પણ કેવા કેવા પ્રતિભાશાળી લોકો હતા અને આજે પણ છે. મોટા ભાગના માને છે કે ફિલ્મ જગત અટલે છીછરા લોકોનો સમૂહ. પૈસા, નાચગાન, ગમે તેમ જીવવું, બેફામ જીવન વગેરે! પણ ના, આ લોકો પણ બીજા ક્ષેત્રના પ્રતિભાશાળીઓ જેમ જ પ્રતિભાશાળી છે. માટે જ આપણને દરેક ભાષામાં જે અનેક ઉત્તમ ફિલ્મો જોવા મળે છે, તે આ પ્રતિભાશાળી લોકોની મહેનત અને પ્રતિભાનું પરિણામ છે.

પણ પુસ્તક વાંચવાની મજા એ છે કે આ લોકો વ્યક્તિગત રીતે કેવા હતા તેનો તેમાંથી ખ્યાલ આવે છે. બધાની વાતો તો ન કરી શકાય, પણ થોડાનો પરિચય કરીએ.

સલિલ ચૌધરી વિશે લખે છે, "તેમની નજીક આવ્યો ત્યારે મને ખબર પડી કે આ વ્યક્તિ કેવી પ્રમાદી હતી! તેને કેરમ રમવું ખૂબ પસંદ હતું. હમેશાં પિંગપોંગની ટેબલ પાસે જ જોવા મળે. પોતાના કામ સિવાય ગમે તે કરવાની તૈયારી હોય. પણ પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

જેવા હારમોનિયમ કે પિયાનોને સ્પર્શ કરે, તો પળમાંથી તેમાંથી જાણે અમૃતમય સંગીત પ્રગટવા લાગે. તેમનાં પાસે અનંત પ્રતિભા હતી. તેમના વિચારો નદી જેમ ધસમસતા વહેતા હોય. પુષ્કળ જિજ્ઞવિષા! "

ગુલઝાર શરૂઆતમાં સંઘર્ષ કરતા ત્યારે તેમને ઘર લેવાની ઇચ્છા હતી, પણ તેમની પાસે પૈસા ન હતા. ગાયક હેમંતકુમારને આ ખબર પડી કે તરત તેમણે પોતાનો એક મિત્ર ઘર વેચતો હતો તેને પૈસા ચૂકવી દીધા અને ગુલઝારને કહી દીધું કે તેના માટે ઘર ખરીદી લીધું હતું. ગુલઝાર મૂંઝાયા ત્યારે બોલ્યા, " ચિંતા ન કર, તારા મહેનતાણામાંથી કાપી લઈશ." પણ મૂળ વાત કે સાથે કામ કરનારાની ઝીણી ઝીણી ચિંતા!

ગુલઝાર 'મીરાં' ફિલ્મ બનાવવા માગતા હતા. તેનાં ગીતો લતા ગાય તેમ ઇચ્છતા હતા. પણ લતાએ કહ્યું કે તેણે મીરાંનાં ભજનો તેમના ભાઈ હૃદયનાથ સાથે મળી તૈયાર કર્યાં હતાં. આ ભજનો ફરી બીજા રાગમાં ગાવા માગતાં ન હતાં. ગુલઝાર મૂંઝાયા. આર. ડી. બર્મને તેમને મદદ કરવાની તૈયારી બતાવી, પણ પછી કહ્યું કે તે જો આશા ભોંસલે પાસે ગવડાવશે તો લતાના કુટુંબમાં વિખવાદ થશે. એટલે તે પણ ખસી ગયા. છેવટે પંડિત રવિશંકર તૈયાર થયા. તે પણ લતા પાસે જ ગવડાવવા ઇચ્છતા હતા, પણ તે પણ લતાની વાત સમજ્યા. છેવટે તેમણે વાણી જયરામ પાસે ગવડાવ્યું. દરેક જણાએ દરેક જણાની સંવેદનશીલતાને સમજી.

સત્યજિત રે તો વૈશ્વિક વ્યક્તિત્વ. તેમનો પરિચય ગુલઝાર આ શબ્દોમાં આપે છે : "સત્યજિત રેમાં એક અવાર્ણનીય અપીલ હતી જે તેમનાં સમગ્ર વ્યક્તિત્વને આવરી લેતી હતી. સિનેમા વિશેની સુપરનેચરલ સેન્સ, ફિલ્મ બનાવવાની અદ્ભુત આવડત, અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ, પુષ્કળ પ્રસિદ્ધિ, આત્યંતિક જાગૃતિ, છતાં બાળસહજ, પૂર્ણ કેન્દ્રિત—આ બધાંનું તે એક અદ્ભુત મિશ્રણ હતા. તેમનામાં એવું કશુંક હતું જેને સામાન્ય વ્યક્તિ તો સમજી પણ ન શકે."

કિશોરકુમારની છાપ તો હંમેશ વિચિત્ર રહી છે. અને હતા પણ ખરા. આ વિશે ગુલઝાર શું કહે છે? - "તેમનું આ પાગલપણું, બાળસહજ તોફાનો—કશું ખોટું ન હતું. તે એવા જ હતા. પણ તે એવા તો પ્રતિભાશાળી હતા કે તેમનાથી દૂર રહેવાની કલ્પના પણ અસંભવ હતી. અને તેમનો અવાજ! આહા, અપ્રતિમ દિવ્ય. પણ તેનાથી વધારે અદ્ભુત હતું તેમનું મસ્તક, તેમની બુદ્ધિ. તે ગમે તેવું જીવન જીવતા હોય—રંગીન, પાગલપણાવાળું, પણ આ બધાં વિશે તે પૂર્ણ સભાન હતા. તેમના પાગલપણામાં પણ તે સૌ ટકા સભાન હતા. લતા કહેતાં કે કિશોરકુમાર સાથે જુગલબંધી કરવી ડરામણી હતી, સંગીતકાર પણ ડરતા; પણ એક વાર તે માઇક પાસે ઊભે કે પળમાં તેમનું વ્યક્તિત્વ બદલાઈ જાય." ગુલઝાર કહે છે કે એમ કહેવું ખોટું છે કે કિશોરદા વાસ્તવથી દૂર હતા. હકીકત એ હતી કે આપણી

વાસ્તવિકતાથી તેમની વાસ્તવિકતા અલગ હતી. આપણે તે સમજી શકતા ન હતા. તે પોતાની વાસ્તવિક પ્રતિભા છુપાવી જીવતા હતા. એટલે જ કદાચ અજ્ઞાનમાં આપણને તે પાગલ લાગતા હતા. આર. ડી. બર્મનની પ્રતિભાથી તો ગુલઝાર પોતે પણ પાગલ હતા. તેમની સંગીત પ્રત્યેની લગન, નાનામાં નાની વસ્તુનો સંગીતમાં અદ્ભુત રીતે ઉપયોગ કરવો વગેરે તેમની વિશિષ્ટતા હતી. જરૂર પડે તો સોડાની બાટલીમાંથી નીકળતો "છુ...." ધ્વનિનો પણ તે સંગીતમાં ઉપયોગ કરતા. તે એટલા બધા સર્જનાત્મક હતા કે તેમના સંગીતને કોઈ બ્રાન્ડમાં ઢાળી નથી શકાતું. દર પળે તેમને નવું નવું સૂઝતું. તેમના સંગીતને પ્રયોગાત્મક સંગીત જ કહી શકાય.

ઋષિકેશ મુખર્જીની રમૂજવૃત્તિ વિશે નોંધે છે : તેમને કૂતરા ખૂબ ગમતા. તે તેમને માણસ જેમ જ રાખતા. એક વાર કોઈ તેમને મળવા ગયું. ત્યારે મુખર્જીએ નોકરને ચા લાવવાનું કહ્યું. પેલી વ્યક્તિએ ચાની ના પાડી. ઋષિકેશે તરત જવાબ આપ્યો, "વાંધો નહીં. તમારા માટે નથી કહી. મારા કૂતરાને ચાનું વ્યસન છે. તે આ સમયે ચા પીએ છે."

પંડિત રવિશંકર અને ભીમસેન જોશી વિશે તો ગુલઝાર વિસ્તૃત રીતે લખે છે. બન્નેની પ્રતિભાને ઉત્તમ રીતે વ્યક્ત કરે છે. તે જ રીતે મહાશ્વેતા દેવીની સર્જકતાને પણ આદરપૂર્વક સલામ ભરે છે. આવાં મોટાં સર્જક પણ દિલીપકુમાર પાછળ એવાં તો પાગલ હતાં કે તેમની એક વાર્તા પરથી ફિલ્મ બનાવવાનું નકકી થયું અને તેમની પાસે રજા માગી ત્યારે તેમને ખબર પડી કે એ ફિલ્મમાં દિલીપકુમાર હતા, તો તેમણે કોઈ પણ શરત વિના રજા આપી દીધી.

દરેક વ્યક્તિત્વને ગુલઝાર ખૂબ લાડથી યાદ કરે છે. મીઠાશથી પોતાનાં સ્મરણો રજૂ કરે છે. અને એવી તો કવિત્વ રીતે રજૂ કરે છે કે વાચક પણ અજાણતાં તેમાં જોડાઈને તલ્લીન થઈ જાય છે. જાણે તે પણ ત્યારે હાજર હોય તેવી અનુભૂતિ કરે છે. આમ પણ દરેક વ્યક્તિ આત્યંતિક પ્રતિભાશાળી. ગુલઝાર પોતે પણ એવા જ પ્રતિભાશાળી. તેમાં તેમની કવિત્વથી છલકાતી કલમ. આ ત્રિવેણી-સંગમના પરિણામે આ પુસ્તક ખૂબ જ રસિક અને રોચક બન્યું છે. પાનેપાનું ફરી ફરી વાંચવાનું મન થાય તેવું બન્યું છે.

વાંચતાં લાગે કે ગુલઝાર તો છેલ્લાં પચાસ-સાઠ વર્ષથી આ ફિલ્મજગતમાં છે. તે સંદર્ભે તેમણે ઓછાં વ્યક્તિત્વોનો પરિચય આપ્યો છે. પણ હકીકત એ છે કે એક બંગાળી છાપાએ તેમને લખવાનું આમંત્રણ આપ્યું હતું. એટલે તેમણે બંગાળી લોકો જ પસંદ કર્યાં. એટલે આટલાં જ વ્યક્તિત્વો પસંદ કરેલ છે.

પણ આપણે ઇચ્છીએ કે ગુલઝાર હજી પણ આવાં જ બીજાં પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિત્વોના પરિચય આપણને આપે.

મનીષી જાની: અવિરત પ્રતિરોધના કવિ અને કર્મશીલ

સાહિલ પરમાર

મનીષી જાની પ્રત્યે મારા મનમાં છેલ્લા ત્રણ દાયકાથી અહોભાવની કક્ષાનો આદરભાવ રહ્યો છે એની પાછળનું કારણ એ છે કે ગુજરાતના જ નહીં, ભારતના ઇતિહાસમાં જેની નોંધ લેવી પડે તેવા નવનિર્માણ આંદોલનના આ મુખ્ય નેતાની સાથેના લગભગ બધા જ નેતાઓ વેચાઈ ગયા, એક યા બીજા મેઈન સ્ટ્રીમ પક્ષ કે મોટા પ્રાદેશિક પક્ષના પટ્ટાવાળાં પાલતુ પ્રાણી બની ગયા; અરે હજી તાજા જ બહુ મોટા નહીં એવા ત્રણ આંદોલનના ત્રણ નેતાઓ થોડુંક કદ-કાઠું કાઢ્યું કે મેઈન સ્ટ્રીમ સર્કસનાં પાલતુ પ્રાણી બની ગયા છે ત્યારે આજ દિન સુધી લોકલક્ષી રાજનીતિ સાથેની પોતાની નિસબતને જરાય મોળી નહીં પડવા દેનાર, 'લોકો તો સ્વાર્થી હોય છે' એવા તારણ પર નહીં આવી જઈને છેલ્લા લગભગ પાંચ દાયકાથી લોકો પ્રત્યેની પોતાની વફાદારી નહીં બદલનાર મનીષી જાની પ્રત્યે અહોભાવ થવો અને જળવાવો તદ્દન સહજ છે. નીતિશ, મુલાયમ, લાલુ જેવા રામમનોહર લોહિયા અને જે.પી.ના શિષ્યો સત્તા માટે મુખ્ય પથ પરથી ચ્યુત થયા ત્યારે લોહિયા અને જે.પી.ના સતત એન્ટિ-એસ્ટાબ્લિશમેન્ટ રહેવાના વારસાને જાળવી રાખનાર મનીષીભાઈ મારા વડીલ મિત્ર હોવા બદલ મને ગૌરવની લાગણી થાય છે. (ભારતીય દલિત પેન્થરના ડૉ. રમેશચંદ્ર પરમાર અને વાલજીભાઈ પટેલનું સ્મરણ પણ આ ઘડીએ થાય છે.)

મનીષીભાઈના કાવ્યસંગ્રહનું નામ છે: 'મને અંધારાં બોલાવે'. એમાં મને સૌથી વધુ ગમી તે સર્વોચ્ચના સમૂળગા વિરોધની કવિતાઓ:

1. 'ચાવી'. (પૃ.71) : "ચોરના હાથમાં ચાવી આપી, ચોરના હાથમાં ચાવી આપી./પર્વત કાપે, નદીઓ વેચે/કરખાનના કૂવા સીંચે, અંધારામાં ડોલર સીંચે/ ડોલર, રૂપિયા હેરાફેરી/રૂપિયા, ડોલર, પોલ જ પોલ/ચોરના હાથમાં આવી આપી, ચોરના હાથમાં ચાવી આપી." ક્યાં ગયા એ સોશિયલ મીડિયામાં 'મૈં ભી ચોકીદાર' કહેવાની લાઈન લગાડનારા; જ્યારે પીએમ કેર ફંડના ઓડિટની સ્પષ્ટ ના પાડવામાં આવી, જ્યારે મોદી-માલ્યાને વિદેશ ભાગી જવાનાં સમય અને સહુલિયત કરી આપવામાં આવ્યાં, જ્યારે સાંસદો અને ધારાસભ્યોનાં ખરીદવેચાણ મોટા પાયે કરવામાં આવ્યાં?

2. દીવો: એક શખ્સના સાવ ખોખલાપણાની વાત કરી છે એમાં: દીવો: ઘોર અંધારાં/ નથી એની પાસે તણખો, નથી તેલ/કે નથી દિલેરી આગ, /ને નથી દિલેરી

દાઝ. હાથમાં દિવેટનાં દોરડાં/પકડી દોડ્યા કરે ચારે કોર ચારેકોર/હાકલા, ડાકલાં, પડકારા કર્યા કરે:/ "મેં દીવો કર્યો. મેં દીવો કર્યો."

3. તલાક: ભારતીય મુસ્લિમોમાં તલાકનું પ્રમાણ 0.59 ટકા એટલે કે અડધો ટકો જ છે. ટ્રિપલ તલાકના કાયદાથી કેટલી મુસ્લિમ સ્ત્રીઓને અસર થઈ હશે? નગણ્ય. છતાંય આખી પાર્ટી જાણે મુસ્લિમ સ્ત્રીઓની ઉદ્ધારક બની ગઈ હોય એવાં ઢોલ પીટે છે. એ પક્ષના સર્વોચ્ચનો ઇતિહાસ શું છે? જુઓ 'તલાક' કવિતામાં. એક વાર પણ/તલાક બોલ્યા વિના, ધોળા દિવસે પરણેતરને રસ્તે રઝળતી/વારતા બનાવી/મુઠ્ઠીઓ વાળી/એક પલ ય પાછળ જોયા વિના./આંખો મીંચી ભાગી છૂટે/ અને પછી કાગળમાં ચીતરેલા સૂરજની જેમ ચમક્યા કરે./સોના, ચાંદી, લોહા, પથ્થર/ચમચાઓના આભામંડળમાં ઝળક્યા કરે./એનો કાન કઈ કોર્ટ પકડશે? કઈ કોર્ટના ત્રાજવે એનો ત્રાસ તોલાશે?

4. 'ચિત્રકાર' (પૃ.94). હિટલર ચિત્રકાર પણ હતો. એનો જમાનો બ્લેક એન્ડ વ્હાઇટનો હતો. એની તપસીલ આખ્યા પછી કવિ કહે છે: 'પેલો બ્લેક એન્ડ વ્હાઇટના જમાનાનો/હિટલર પણ હવે તો રંગીન, કલરફુલ દેખાય છે!/હિટલરે દોરેલાં ચિત્રો જેવો જ!' (દિવસમાં ચાર વખત કપડાં બદલે પછી કલરફુલ જ દેખાય ને!)

જાડું વિભાગીકરણ કરવા જઈએ તો મનીષીભાઈની કવિતા લગભગ આટલા વિભાગોમાં છે:

(1) ભારતના સર્વોચ્ચ સત્તાધીશનો વિરોધ કરતી કવિતાઓ. (2) ક્રાંતિની યાદની બે કવિતાઓ. (3) સાંપ્રતને જોડતી ચાર વ્યંગ કવિતાઓ. (4) આઝાદી - લોકશાહી પર વ્યંગની 12 કવિતાઓ. (5) કવિઓની ચાલુપણાની અને દૂધ-દહીંમાં પગ રાખવાની વૃત્તિને વખોડતી ત્રણ કવિતાઓ. (6) ઉદારીકરણ, ખાનગીકરણ અને વૈશ્વિકીકરણના નામે દેશનાં સંસાધનો વેચવાની અને નફો કોર્પોરેટોના ભાગમાં અને નુકસાન લોકોના ભાગમાં વહેંચવાની તરકીબોનો વિરોધ કરતી સાત કવિતાઓ. (7) કોમવાદનો વિરોધ કરતી ત્રણ કવિતાઓ. (8) જાતિઆધારિત અત્યાચાર-દમનનો વિરોધ કરતી બે કવિતાઓ. (9) જુદી જુદી ઘટનાઓના આકાર પ્રત્યાઘાત આપતી તેર કવિતાઓ. (10) સમયને સરખાવતી ચાર કવિતાઓ. (11) ત્રણ સેલ્ફી કવિતાઓ. (12) અસાધારણ વ્યંગ કરતી દશ અન્ય કવિતાઓ.

વિભાગીકરણ જોતાં જ ખ્યાલ આવશે કે આંદોલન અને નેતૃત્વના જીવ મનીષીભાઈની કવિતાઓની રેન્જ ઘણી વિશાળ છે. પોતે જેમના અણુ આ છે એવા દલિત કવિઓને પણ તેઓ છોડતા નથી. "કવિતા-સંવાદ," પૃ.41 પર તેઓ ચાબખા મારતાં લખે છે: "ભસતા કૂતરાના દરબારને શોભાવતા ને સતત વાહવાહનો/વરસાદ વરસાવતા મારા કવિમિત્રોના/ઝભ્ભાના લટકતા ખિરસામાં કવિતા યા પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

તમાકુનાં પડીકાં/ અને ડાબી બાજુ ઉપરના ખિસ્સામાં કહો/ કે હૃદયને ઢાંકીને
ગોઠવાઈ ગયેલો/ અકાદમીનો ગરમ ગરમ પાંચ હજાર પૂરાનો ચેક.../આ બધું જોઈ
હું કવિતાની આંગળી છોડી/ તેને હાથ ખેંચતાં રાડ પાડું છું: 'કવિતા, તું મને ગાળ
લાખતાં કેમ રોકે છે?'

સુધા ભારદ્વાજ, અરુણ ફરેરા, ગોન્ઝાલ્વીસ, વારા વારા રાવ, ફાધર સ્ટેન,
આનંદ તેલતુંબડે જેવા કર્મશીલોની અર્બન નક્સલનો સિક્કો મારી ધરપકડ કરાઈ
ત્યારે તેમણે લખેલી કવિતા "હું ગુના વગરનો ગુનેગાર છું" / પૃ.7 નર્યા આક્રોશથી
ભરેલી, વ્યંગથી કસાયેલી, સત્તાધીશોનો તારસ્વરે ઉપહાસ કરતી કવિતા છે..
એમની 'લાલ કિલ્લો' કવિતા (પૃ.10) આપણને આપણા બાળપણ અને
કિશોરાવસ્થાના દિવસોમાં લઈ જાય છે જ્યારે મોટા લાલ ટેટાની લૂમ પર લાલ
કિલ્લાનું ચિત્ર આવતું અને આપણે એ લાલ કિલ્લાનો ફુરચો બોલાવી દેતા, એમ
જ સત્તાધીશોએ ચિત્રના નહીં સાચેસાચા લાલ કિલ્લાને વેચી મારીને એના
સન્માનના ફુરચા ઉડાડી દીધા છે. એમની 'બંગડી બંધન' કવિતા (પૃ.5)ની શરૂઆત
જુઓ: "જેમ અડધી આલમને/ બંધનોની બંગડીમાં પૂરી રખાઈ છે./ એમ જ મારા
દેશની લોકશાહીને/ બંગડી આકારના પાર્લામેન્ટમાં પૂરી દેવાઈ છે." પ્રદૂષણના
બહાને જંતરમંતરને પ્રતિબંધિત વિસ્તાર બનાવી દઈને કોલસાના પ્રદૂષણ અંગે
ગ્રીન ટ્રિબ્યુનલ ચૂપ રહી ત્યારે:

“ઘરરર.....ઘરરર અવાજ વેચતા/ અદાણી છાપ વિમાનમાંથી નેતા ઊતરે./
પાછળ પાછળ કોલસા ભરેલા રૂપિયા ઊતરે.../ ગોવાના દરિયે કોલસા ઊછળે./
ખેતર કોલસો, રોડ કોલસો, નદીનાં વહેણ કોલસો./બાળકોના શ્વાસ-ઉચ્છ્વાસમાં
હાંફે કોલસો.../આ તે કેવું તંતર-મંતર!" એમની "તું, એવીતેવી કેવી." કવિતા(પૃ.120)
માં 'લોકશાહી તું એવીતેવી કેવી?/શરમ વગરની,નિર્લજ્જ./ લોકોને વારે ઘડીએ
લાઈનમાં લગાડી./ નાગરિકતાના કૂલે કાળા ટપકાની લાત ઠોકાવી/ પાંચ વરસ
તગેડી મેલે?" "કૂતરાના ભસવાથી ટેવાઈ જવું એ ભારતીય ગૌરવ છે. ઇતિહાસ
એનો સાક્ષી છે./ ફક્ત એક વાર./ફક્ત એક વાર/ભારતના ભવ્ય ઇતિહાસમાં
કૂતરાનો અવાજ રોકાયો હતો./ આદિવાસી ભોલાભાલા તેજસ્વી એકલવ્યથી.....
સર્વોચ્ચ રાજકીય સંસ્કૃતિ અને બે અવ્વલ જ્ઞાતિઓનો સરવાળો/એકલવ્યનો
અંગૂઠો ગજવે ઘાલી જશે. ('લોખંડી સાંકળોમાં ચાલતાં પૈડાં', પૃ. 84). "આખો દેશ
બીમારીના ખાટલે છે..... "અમોને અમારી બનાવેલ ખીચડીને રાષ્ટ્રીય વાનગી
બનાવવામાં/ ને ખવડાવવામાં રસ છે./ રાષ્ટ્ર એટલે ખીચડી ને ખીચડીમાં રાષ્ટ્ર/
ઇતિહાસની ખીચડી ને ખીચડીમાં ઇતિહાસ". (ઇતિહાસ,પૃ.58), "લોકશાહી./ તને
ઘડિયાળના ઊંધા ફરતા કાંટા સાથે દોડાવી દોડાવી/ દ્રૌપદી બનાવી દીધી છે.....
લોકશાહી./ તારું વસ્ત્રાહરણ કરતાં કરતાં/ તારી પાછળ દોડતાં દોડતાં જુગારીઓએ

ટોળું બનાવી દીધું છે./ જુગારીઓ હવે જોગીઓ બની ગયા છે. "(લોકશાહી, પૃ.115) મનીષીભાઈની કવિતામાં આખો દિવસ દોડધામ કર્યા પછીયે તેમના હસતા ચહેરા પર જળવાઈ રહેતી તાજગી જેવી દમદાર તાજગી છે. હાલનો હિન્દુ પુનરુત્થાનવાદનો સમય જોતાં મને પુષ્યમિત્ર શૃંગ યાદ આવે છે. સો વર્ષ પછીનો ઈતિહાસકાર જેની નોંધ પુષ્યમિત્ર શૃંગ, શંકરાચાર્ય અને મનુસ્મૃતિના રચનાકાળ પછીના ભારતના સૌથી વધુ અંધકારભર્યા સમય તરીકે કરવાનો છે તેવા આ કાળમીઠ અંધારાના અવાજને ઓળખી તેનો મુકાબલો કરવા ધસી જનાર, એકદમ ડી-કાસ્ટ થઈ ગયેલા, બ્રાહ્મણોમાં દલિત અને દલિતોમાં બ્રાહ્મણ ગણાતા – બેય છેડેથી ઉપેક્ષા છતાં પોતાના દષ્ટિકોણમાં, વાણીવર્તન, કર્મશીલતામાં જરાય ફેરફાર નહીં કરનારા વોલ્ટેર અને રુસોના વારસ – પોતાનાં વર્ણીય અને વર્ગીય હિતોને કોરાણે મૂકી દલિતો, લઘુમતીઓ, શોષિતોની લડતને પ્રાધાન્ય આપનારા (માટે મનીષી) કવિ મનીષીનો આ કાવ્યસંગ્રહ તમને વિચારોની ગહરી ગર્તામાં અને પછી અજવાળાની દિશામાં દોરી જશે એની મને પૂરી ખાતરી છે.

જગાના અભાવે સંગ્રહ વિશે ઝાઝું લખી શકાયું નથી, પણ નજીકના ભવિષ્યમાં આ સંગ્રહ પર એક બુકલેટ જરૂર કરીશ.

આંતર-બાહ્ય વિચારજગતની વ્યથા-કથા : ઝાંપો' / ચાર્વી ભટ્ટ

['ઝાંપો' : લે, માવજી મહેશ્વરી, પ્રકાશક: ગૂર્જર પ્રકાશન, પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૨૧, પૃષ્ઠ ૧૧૨, મૂલ્ય: રૂ. ૧૩૦]

‘ઝાંપો’ (૨૦૨૧) માવજી મહેશ્વરીનો છઠ્ઠો વાર્તાસંગ્રહ છે. આ વાર્તાસંગ્રહની વાર્તાઓ પરિવેશ, વર્ણનકળા, પાત્રોની વૈચારિક સ્વતંત્રતા જેવા અભિગમને લીધે તેમની અન્ય વાર્તાઓથી નોખી તરી આવે છે.

‘ઝાંપો’ વાર્તાસંગ્રહની કુલ ૧૮ વાર્તાઓમાં ગ્રામીણ પરિવેશનું આલેખન તથા નગરજીવનની વાર્તામાં શહેરમાં માનસિક ભીસ અનુભવતું પાત્ર દર્શાવ્યું છે. આ સંગ્રહની મોટાભાગની વાર્તાઓમાં કેન્દ્રસ્થાને સ્ત્રી છે... આ સ્ત્રીઓમાં કોઈ વિધવા છે, કોઈ યુવાનીના ઉંબરે તો કેટલીક સ્ત્રીઓ દામ્પત્યજીવન અને ભૂતકાળને સાથે લઈને જે અકળામણ અનુભવે છે તેની વાત કરીને તેના આવેગો, આવેશો અને દમનવૃત્તિને સર્જક આકારિત કરીને પાત્રના મનોજગત સુધી ભાવકને દોરી જાય તેવી સ્થિતિ નિર્માણ કરે છે.

‘ઝાંપો’ અને ‘સગું’ વાર્તાનાં મુખ્ય પાત્ર તરીકે વિધવા સ્ત્રીપાત્રો છે. વૈધવ્ય પછી સમાજમાં વિધવાની જે જિંદગી છે એ દુનિયામાંથી બહાર આવી નવું પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૨૩

વિચારતી સ્ત્રી અહીં છે. ‘ઝાંપો’ વાર્તા ફ્લેશબેક ટેકનિકમાં લખાયેલી છે. નાયિકા કેસરના પતિનું કેન્સરથી મૃત્યુ થતાં તેની જિંદગીમાં ફેરફાર થાય છે. કેસર ઘર અને પરિવારના કેન્દ્રસ્થ પાત્ર તરીકે ઊપસી આવે છે. પુત્ર-પુત્રવધૂ તરફની વિસ્તરતી જતી લાગણી, વર્ષોથી અબોલા લઈને બેઠેલાં જેઠ-જેઠાણીનું પતિના અવસાન પછી નજીક આવવાનું વલણ જ કેસરને વૈચારિક સ્વતંત્રતા અપાવે છે. વાર્તા સ્થૂળથી સૂક્ષ્મ તરફ ગતિ કરે છે માટે ઘટનાનું નિમિત્તરૂપ પ્રતીક છે ઝાંપો. એ ઝાંપાને કેસરે ઊભો કર્યો તેને રંગ કર્યો, કોઈ આવતાં-જતાં ઝાંપો બંધ ન કરે તોપણ એ વાતે દરેકને દોરતી કેસર વિધવા થયા પછી આઘાતમાં સરી પડે છે, ત્યારે થોડા દિવસ તે ક્ષુબ્ધ બની જાય છે. દરમ્યાન વર્ષોથી જેઠાણી દૂર હતી એ હવે નજીક આવે છે, આશ્વાસન આપે છે પણ સભાન કેસર બધું જ વ્યવસ્થિત છે એ રીતે વાતને આટોપી મનના ઝાંપાને તટસ્થ કરે છે. બાહ્ય જગત સાથે હવે કઈ રીતે કામ પાર પાડીને મનને પોષવું એ સમજતી કેસર પતિની જવાબદારીઓનું બીડું ઝડપી લઈને કારભાર માથે ઉપાડવા વૈચારિક ઝાંપો ખોલે છે, તેથી પોતાને જ કહેતી હોય એમ કેસર વહુને સંબોધતી કહે છે, “આટલા દી ઝાંપો ખુલ્લો ને ખુલ્લો ચોં એમાં કૂતરાને અંદર ગરી આવવાની ટેવ પડી ગઈ છે.” (પૃ. ૫). આ પ્રતીક દ્વારા સજક જેઠાણી સાથેના કેસરનાં સંબંધની વાત પણ આલેખે છે. ‘સગું’ની વિધવા ઝવેર પણ પરિસ્થિતિથી પીડાતી નથી બલકે પોતાનો રસ્તો એ પોતે નક્કી કરે છે. આરંભની બંને વાર્તાનું મુખ્ય પાત્ર કેસર અને ઝવેર ભલે વિધવા હોય પણ એની વિચારધારા વૈચારિક બંધનોનો ઝાંપો તોડીને બહાર નીકળી વાત કરે છે. કેસરને પરિવારનું પીઠબળ છે પણ ‘સગું’ની ઝવેર દીકરા-વહુના ઘરમાં પણ રહીને એકલી પડી ગઈ છે. સરગવાનું પતિએ વાવેલું ઝાડ અને ત્યાં બંધાયેલું ગલ્ફૂડિયું વાર્તાને અને ઝવેરના મનોવલણને ગતિ આપે છે. ઝવેર ગલ્ફૂડિયાના વર્તન અને જીવનના બંધિયારપણાની તુલના કરતાં પોતાનું સગું ગલ્ફૂડિયાને બનાવે છે,

‘પોતાની જગ્યા’ની જયા દિનેશ સાથે લવભેરેજ કરે છે ત્યારથી મા દીકરાથી અબોલા લઈ તેના સાથેનો સંબંધ તોડી નાખે છે. પણ માનું સિત્તેર વર્ષે મૃત્યુ થાય છે ત્યારે જયા પતિ સાથે પહેલી વખત સાસરે આવે છે. સૌ કેવું વર્તન કરશે એની મૂંઝવણ તે અનુભવતાં રસોડામાં જાય છે ત્યારે તેને જેઠાણી ચૂલો સોંપે છે અને ત્યાં જ એક સ્ત્રી તેની મદદ માટે દાખલ થાય છે અને ચા બનાવવા મદદ કરે છે. અહીંથી વાર્તા શરૂ થાય છે. બંનેની થતી વાતચીતમાં જયાએ જોયું કે પેલી સ્ત્રીને પોતાની સાસુના મૃત્યુનો આઘાત વધુ લાગ્યો છે ત્યારે તે હળવેથી પેલી સ્ત્રીના અંગત જીવન વિશે જાણકારી મેળવે છે. પેલી સ્ત્રી કહે છે, “મારું નામ સવિતા છે. દિનેશે તમને અમારી વાત તો કરી હશે.” (પૃ. ૧૬). આ વાતથી જયા પાણી પાણી થઈ જાય છે. “તેને લાગ્યું રસોડામાંથી ઓરડામાં એકસાથે બે સ્ત્રીની વાસ આવી

રહી છે.” (પૃ. ૧૬) એમ દર્શાવી સર્જકે દિનેશ-સવિતાના સંબંધને પ્રસ્તુત કર્યો છે. વાર્તામાં બનતી ચાની ક્રિયાથી જ્યાને વ્યક્ત કરાઈ છે. અંતે જ્યા પોતાની જગ્યા ક્યાં? કઈ? તેની મથામણ કરતી, પતિમાં જ અસ્તિત્વ શોધતી મૂંઝાયેલી દર્શાવી છે.

સર્જકે વાર્તાના ચાલકબળ તરીકે ઝાડ, ઓરડો, ઝાંપો, કૂવો, મોટર વગેરે પ્રતીકનો ઉપયોગ પાત્રોના મનોભાવને તથા પાત્રની નિર્ણયશક્તિને દર્શાવેલ છે. કથાવસ્તુમાં સમાજની રૂઢિ, પરંપરા અને મનોવલણને કેન્દ્રમાં રાખીને વાતને વણીને જીવનનો ક્રમિક વિકાસ જ સધાતો દર્શાવ્યો છે..

‘વાસ’માં નારણનો સવારથી કચવાતો જીવ તેને અમંગળનાં ઝેંધાણ આપે છે તે દિવસે જ તેના ખેતરમાં દામ્પત્યજીવનની યાદ મનમાં તીવ્ર બને છે ત્યાંથી વાર્તાનો આરંભ થાય છે, પત્ની જ્યા શહેરમાંથી પરણીને ગામડામાં આવે છે ત્યારે એ પતિની આદતથી ટેવાઈ જવાને બદલે તેની રહેણીકરણીનો વિરોધ કરે છે. ખેડુ પતિને બીડીનું જ વ્યસન છે. એ જ્યારે ખેતરેથી મજૂરી કરીને આવે ત્યારે “જુઓ તો ખરા શરીરમાંથી કેટલી વાસ આવે છે. ને બીડી પીવાનું બંધ જ કરી દો. મને બીડીની વાસથી ઊલટી જેવું થાય છે.” (પૃ. ૨૦) એમ રોજ કહે છે. શરૂઆતમાં પતિને તેના ઢુકમ ગમે છે પણ ધીમે ધીમે અન્ય ખેડુઓનું દામ્પત્યજીવન જોઈને ઈર્ષા થાય છે. જ્યા યૌવન અને અસ્તિત્વને ટકાવવા પતિના સંવેદનજગતને સ્પર્શવાનું પણ ભૂલી જાય છે. એક દિવસ નારણથી કંટાળી પત્ની અબોલા લઈને પિયર કંઈ કીધા વિના કઈ રીતે ચાલી ગઈ એ યાદ કરતો નારણ ઘરે આવે છે. નારણનું દામ્પત્યજીવન સર્જકે નારણની મનોસ્થિતિ દ્વારા વ્યક્ત કર્યું છે. અંતે જ્યારે તે ઘરે આવે છે ત્યારે સાંજે તેને પિયર ગયેલી, કેન્સરમાં પીડાતી પત્નીના મત્યુના સમાચાર મળે છે. ગંધ મારતા શરીરની અંતે કોઈએ સેવા પણ ન કરી એ વાતની નારણને જાણ થતાં જ નારણ સવારના કચવાટને યાદ કરતો ભૂતકાળ, જ્યાના રૂપ અને જતી વેળાએ બોલાયેલાં વાક્યોનું અનુસંધાન કરવા મથે છે, પત્નીએ નારણને કહેલી વાત જ્યાનો વાસ્તવ બની જાય છે.

‘પ્રતીક્ષા’માં નીરવને પત્ની સુનિતા પ્રત્યેના પ્રેમમાં બાળસહજ વર્તન, જિદ્દી સ્વભાવ જોતાં અતિશયોક્તિ લાગે છે તો બીજી બાજુ સુનિતાની ત્વરિત નિર્ણય લઈ લેવાની શક્તિ વાર્તાને નબળી બનાવે છે. ‘સપનું’ની અંકિતા લગ્ન અને ભાવિ જીવનને સાર્થક કરવાનાં સપનાં વચ્ચે મક્કમ બને છે ત્યાં જ રવિકાકાના સ્વભાવથી અને તેમણે કહેલા સત્યથી તેને ખ્યાલ આવે છે કે “મમ્મી પપ્પાની બીજી પત્ની છે.” (પૃ.૩૮). આવું કહી સર્જક ચાલતી ઘટનામાં રહસ્ય મૂકીને અંતે તેનો એક જ વાક્યમાં સ્કોટ કરે છે. આ વાર્તા અંતે સંકુલ બને છે.

‘બાકોરું’માં નાની વયે વિધવા થયેલી ચંદ્રિકાને યૌવનનું રૂપ તેના જીવતરની પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

આડખીલી બને છે. જ્યારે ચંદ્રિકા રોજની શોધમાં નીકળી ત્યારે પણ ‘હું છું ને’ એવી વાત કહી લોકો તેનો ઉપભોગ કરવાનું ચૂકતા નથી. એક દિવસ નાગજીથી તે ખંડિત થતાં નાગજીને તે હૃદય આપી દે છે. નાગજીને માત્ર ચંદ્રિકાનો ઉપભોગ કરવામાં જ રસ છે. આ ઘટનાથી ચંદ્રિકા મોડે મોડે માનસિક આઘાત પામે છે છતાં જતું કરીને જીવે છે. પરંતુ એક દિવસ તે જ્યાં રહે છે એ ઘરની સામે મંદિરની દીવાલમાં વરસાદના લીધે બાકોરું પડ્યું છે. ગામલોકોના એકત્રિત થયેલા પૈસાથી તેનું સમારકામ જ્યારે શરૂ થશે એ વાતની જાણ ચંદ્રિકાને થાય છે ત્યારે તે પણ ફાળો આપવાનું કહે છે. બાળકોએ પૈસા લેવાની ના કહેતાં જવાબમાં ‘નાગજીએ તમારા પૈસા લેવાની ના પાડી છે’ એવું કહ્યું ત્યારે ચંદ્રિકા નાગજીનાં અધમ કૃત્યોને યાદ કરે છે. નાગજી સરપંચ બને તે માટે માનતા માને છે... જ્યારે તે ચૂંટણી જીતી જાય છે ત્યારે તેની ઇચ્છા મુજબ તે નાગજીના મિત્રોને પણ તેની સાથે સુવડાવે છે. એ વાતથી જ ચંદ્રિકા ગામની મિલકત બની બેસે છે. તેની જીવનકથા સૌને ખબર છે. પણ તેની આંતરવ્યથાને કોઈ પામી-પોષી શકતું નથી ત્યારે ‘ચંદ્રુડીના હૃદયમાં પડેલા બાકોરામાંથી જે દાહનો અગ્નિ છે તેને કોણ પૂરશે?’ એ પ્રશ્નાર્થથી વાર્તા પૂરી થાય છે. વાર્તાને અંતે ચંદ્રિકા ઉર્ફે ચંદ્રુડી કરુણને પામે છે.

‘રસ્તો’, ‘હીરજી પ્રેમજીનો વાડો’, ‘આંખોમાં રણ’માં જાત સાથે દ્વિધા અનુભવતા પુરુષની વાત છે. ‘રસ્તો’ના મનોહરદાસ રસ્તે ચાલતાં બસની હડફેટે આવી માંડ બચે છે અને પછી મૃત્યુ થઈ ગયું હોત તો? એવી સભાનતા આવતાં મારા મૃત્યુ પછી શેઠનું વર્તન, પત્નીના વિચારોની કલ્પના કરતાં વિચારે ચડે છે અને અંતે મૃત્યુના રસ્તાને જોતા લેખક મનોહરદાસનાં વિચારબીજ મૂકતાં લખે છે: ‘યાર, મનોહરદાસ ઢીલા હતા, ધીમા હતા પણ હતા ઈમાનદાર હો.’ (પૃ.૪૮). જે મનોહરદાસની છબિને વાર્તાના અંતે ઉપસાવે છે, આંખોમાં રણ’નું પાત્ર જેટલું બાહ્ય જગત સાથે નથી જીવતું એટલું આંતરજીવન સાથે ગડમથલ કરતું રહે છે.

‘રાતરાણીનો છોડ’માં રસીલા કમળાનાં વર્તનવ્યવહારનું અનુકરણ કરી પોતાના દાંપત્યજીવન સાથે કમળાના દાંપત્યજીવનને સરખાવે છે તેનું અનુકરણ કરે છે. પરિણામે તે દુઃખી થાય છે તેથી તે પોતાના જગતને નથી જોઈ શકતી કે નથી મળેલું સુખ જીરવી શકતી. ‘રેલવેના પાટા’ની પૂજા ભૂતકાળ ભૂલી શકતી નથી પરિણામે દાંપત્યજીવન પર અસર થતાં બધું જ અસ્તવ્યસ્ત થઈ જાય છે. આ બંને વાર્તાનાં પાત્રો મૂંઝવણ અનુભવે છે. ‘ધૂનો’ વાર્તામાં જડ અર્થહીન વિચાર મૂકીને સ્ત્રીપાત્રને નબળું બતાવ્યું છે.

આ વાર્તાસંગ્રહની મોટા ભાગની વાર્તાઓનું મુખ્ય પાત્ર સ્ત્રી જ છે જે ક્યાંક આઝાદ થાય છે તો ક્યાંક વાસ્તવથી કેદ થાય છે. યુવાનીથી લઈને વૃદ્ધાવસ્થામાં જીવન જીવતાં પાત્રોની માનસિકતા આલેખવામાં સર્જકે પાત્ર પાસેથી ધાર્યું કામ

પાર પડાવ્યું છે. કેટલીક વાર્તામાં વૈચારિક પ્રબળ પાત્રો છે જે પાત્રોમાં સુનિતા, અંકિતા, અરુણા, રસીલા, પૂજા, આશા જેવી આધુનિક યુગમાં જીવતી સ્ત્રીને મંદ-નિષ્પ્રાણ બતાવી છે અને વિધવા કેસર, ઝવેર, રેખાના વિચારોને આધુનિક દર્શાવ્યા છે.

‘ઝાંપો’ની વાર્તાઓ જિવાતા જીવનથી ઊંફરા ઊઠીને વિચારવાની વાત છે. વાર્તાનાં પાત્રો વૈચારિક વર્તુળનો ઝાંપો ઓળંગીને આવનારી પરિસ્થિતિનો સામનો કઈ રીતે કરવો તેની વાત કરે છે. મોટા ભાગની વાર્તા નગરજીવનની વિટંબણાને માનવવર્તન અને જીવન સાથે સર્જકે વણી છે. વાર્તાના કથાવસ્તુમાં આલંબન તરીકે વરસાદી વાતાવારણને ખપમાં લઈ સર્જકે પાત્રનો મનોભાવ વ્યક્ત કર્યો છે. દરેક વાર્તા મનોવિશ્લેષણાત્મક અભિગમથી લખાઈ છે. ‘ભેણ્યા’, ‘નાતીલા’, ‘નારણ’ જેવા કચ્છી શબ્દો પણ અહીં પ્રાદેશિકતા ઊભી કરે છે. વાર્તાઓમાં પાત્રના મુખે સંવાદ ઓછા, પણ મનોમંથન અને દ્વિધા કેન્દ્રમાં છે.

નવલિકા

વાર્તાવિશેષ : વિજય શાસ્ત્રી, સંપા. નૂતન જાની, પુન:મુદ્રણ-2009, અરુણોદય પ્રકાશન, અમદાવાદ, 24+136, રૂ. 160, કલ્યા વગર જ : વિજય શાસ્ત્રી, 2021, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, 6+128, રૂ. 150 પ્રણય વગરનો ત્રિકોણ અને બીજી વાતો : સંપાદક : રંજના પંઢારકર, 2022, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર, 12+60, રૂ. 100 તેજનો ટકોરો : જગતમિત્ર, 2022, હસ્નાપુર, પો. ફલુ, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા, પૃ. 50, રૂ. 100 મિની : જગતમિત્ર, 2022, હસ્નાપુર, પો. ફલુ, તા. વિજાપુર, જિ. મહેસાણા, પૃ. 56, રૂ. 100 તમે સાક્ષાત એક વાર્તા છો : વિનોદ ગાંધી, 2021, લજ્જા પબ્લિકેશન, વલ્લભ વિદ્યાનગર, 6+146, રૂ. 185 સગડીનો અગ્નિ : વિનોદ ગાંધી, 2013 (બીજી) ડિવાઇન પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, 6+122, રૂ. 80

કવિ યોસેફ મેકવાન

જિગીષા રાજ

“તારા સુધી આવી શક્યો, તે શબ્દની કૃપા,
મારા સુધી જ પહોંચવા કરતો મથામણો.”

બાળસાહિત્ય અને કવિતાક્ષેત્રે નોંધપાત્ર યોગદાન આપનાર કવિ યોસેફ મેકવાનનું 25મી ડિસેમ્બરે, 84 વર્ષની વયે અમદાવાદમાં અવસાન થયું. તેમના વિદ્યાર્થીઓ માટે તો પોતાના પ્રેમાળ શિક્ષકની ખોટ પડી જાણે! મારી માટે પણ પિતાતુલ્ય ગુરુની જાણે ખોટ પડી છે. તેમની સાથેની અઢળક વાતો, યાદો, પ્રસંગો, ઘટનાઓ હવે સ્મરણોમાં વાગોળી રહી છું, ત્યારે કેટલીક ખાસ વાતો સૌની સાથે વહેંચીને તેમને એક વાર ફરી યાદ કરી લઉં. તેમના વ્યક્તિત્વનાં અનેક પરિમાણ જે મને પરખાયાં, તે થોડાં અહીં વ્યક્ત કરું.

કવિ યોસેફ મેકવાનનો જન્મ 20 ડિસેમ્બર, 1938(કવિના પરિવાર પાસેથી મળેલી આધારભૂત માહિતી મુજબ)ના રોજ થયો હતો. નડિયાદ અને માતર પાસેનું માલાવાડા ગામ, એ તેમનું મૂળ વતન. તેમના પિતા ફિલિપ અને માતાનું નામ મરિયમ. તેમના પરિવારમાં પત્ની અને બે બાળકો. તેમની પત્નીનું નામ સાબિના ઉર્ફે સુરભિ હતું અને તેમનાં બે બાળકો મમતા અને સચિન. પરિવારની આર્થિક સંકડામણમાં એસ.એસ.સી. પછી તેમણે અમદાવાદ મ્યુનિસિપલ ટ્રાન્સપોર્ટ સર્વિસમાં હેલ્પર તરીકે પણ પોતાની ફરજ બજાવેલી, જોકે ત્યાં જરૂર મુજબનું મહેનતાણું ના મળતાં તેમણે આગળ અભ્યાસ કરવાનું નક્કી કર્યું અને અને એ જ અરસામાં તેઓ શેઠ સી. એન. વિદ્યાવિહારમાં ગુજરાતીના શિક્ષક તરીકે પણ જોડાયા અને સાથે સાથે જ સાલ 1968માં તેમણે ગુજરાતી વિષયમાં બી.એ.નો અભ્યાસ કર્યો. ત્યારબાદ 1970માં તેમણે ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાંથી એમ.એ.(ગુજરાતી-હિંદી)નો અભ્યાસ કર્યો અને એ પછી 1975માં ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાંથી જ બી.એડ. (અંગ્રેજી-ગુજરાતી) પણ કર્યું. યોસેફ સર નિવૃત્ત થયા, ત્યાં સુધી એટલે કે લગભગ 35 વર્ષ સુધી તેમણે શેઠ સી. એન. વિદ્યાવિહાર શાળામાં શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું.

યોસેફ સર શિક્ષક હતા તે જ સમય દરમ્યાન તેઓ નિયમિતપણે ‘કુમાર’ની

બુધસભામાં પણ જતા અને પોતાની કવિતાઓ ત્યાં રજૂ કરતા, જ્યાં તેમની સાથે સ્વ. ચિનુ મોદી પણ હતા. તેમની કવિતાઓ ધીમે ધીમે ‘કુમાર’માં પ્રકાશિત થવા લાગી. જોકે તેમની શરૂઆતની પદ્ય રચનાઓમાં રાજેન્દ્ર શાહ, નિરંજન ભગત અને ગદ્યમાં ક. મા. મુનશીની રચનાઓનો પણ થોડો પ્રભાવ જોવા મળે છે. તેમણે ‘વૈશાખી’ નામે કવિતાનું દ્વિમાસિક પણ ત્રણ વર્ષ ચલાવેલું.

કવિ યોસેફ મેકવાનની સૌપ્રથમ મૌલિક કૃતિ ‘અરવતા’ ‘સંસ્કૃતિ’ નામના મેગેઝિનમાં પ્રગટ થઈ. 1969માં આવેલ ‘સ્વગત’ એ તેમનો પહેલો કાવ્યસંગ્રહ છે. તેમના અન્ય કાવ્યસંગ્રહોમાં ‘સૂરજનો હાથ’, ‘અલખના અસવાર’ અને ‘અવાજના એક્સરે’, ‘હે...જી શબદું તો’, ‘સમયનો દસ્તાવેજ’ અને ‘શ્વાસોના શિલ્પ’ છે. આ સંગ્રહોમાં તેમણે ગીત, ગઝલથી લઈને અછાંદસ અને ઉસાલ જેવા નવા પ્રયોગોમાં પણ પોતાનાં કાવ્યો પ્રસિદ્ધ કર્યાં છે.

યોસેફ મેકવાનનું બાળસાહિત્યમાં પણ અનેરું યોગદાન છે. તેમની પશુ-પક્ષીઓ સંબંધિત કવિતાઓના સંગ્રહ ‘શિશુકાવ્યો’ તરીકે જાણીતા હતા. જેમાં ‘પ્રાણીબાગની સેર’ અને ‘કલરવ’ તથા ‘પમરાટ’ પ્રકાશિત થયા હતા. આ ઉપરાંત, ‘તોફાન’, ‘ડિંગ ડોંગ ડિંગ ડોંગ’ પણ પ્રકાશિત થઈ ચૂક્યા છે. આ બધા સંગ્રહો બાળકાવ્યસંગ્રહમાં ગણનાપાત્ર છે. તો બીજી તરફ બાળવાર્તાઓના સંગ્રહ ‘વાહ રે વાર્તા વાહ’, ‘ઢીચકું’, ‘જાદુઈ પીંછું’, ‘રૂમઝૂમ પતંગિયું’, ‘વિકાસ સુબોધ બાળવાર્તાઓ’ (અનુવાદ ભાગ 1 થી 7) , ‘આવ હયા, વાર્તા કહું!’, ‘નવતર બાલવાર્તાઓ’, ‘ત્રણ બહેનપણીઓ’, ‘સ્વપ્નગ્રહની સફર’, ‘મોરપિચ્છી મત્સ્યકન્યા’ વગેરે નોંધપાત્ર છે.

કવિના તરુણાવસ્થાના અનુભવો, પ્રસંગચિત્રો અને સંવેદનોને આલેખતું સંસ્મરણાત્મક પુસ્તક એટલે ‘ક્ષણાર્ધનું મહાભારત’, જે લગભગ તેમની આત્મકથાના અંશ સમું બની રહ્યું છે. તો બીજી તરફ ‘નિત્યનીશી’ નામે પણ તેમણે પોતાની રોજનીશી લખવાનો ઉપક્રમ થોડા સમય માટે કર્યો હતો!

ગદ્યના ખેડાણમાં કવિ થોડોઘણો હાથ અજમાવે છે, જેના પરિણામે, ‘સંબંધ વિનાના સેતુ (લઘુનવલ અને વાર્તાઓ), ‘નકશીદાર નવલિકા’ (અનુવાદિત ટૂંકી વાર્તાઓ), ‘આમાં તમે પણ ક્યાં છો?’ વગેરે વાર્તાસંગ્રહ મળે છે, તો બીજી તરફ ‘હળવા હાથે’ (હળવા નિબંધોનો સંગ્રહ), ‘કાન હોય તે સાંભળે’ અને સંવેદનાના સળ અને વળ, ‘પળનાં બિંબ-પ્રતિબિંબ’ નામે તેમના નિબંધસંગ્રહો પણ મળે છે.

તેમનાં વિવેચનાત્મક પુસ્તકો પણ સારા પ્રમાણમાં પ્રચલિત થયાં હતાં. જેમાં ‘કોંસ અને કવિ’માં ઈસુ ખ્રિસ્ત પર લખાયેલી ગુજરાતી કવિતાના આસ્વાદો, ‘શબ્દની આરપાર’, ‘શબ્દગોષ્ઠિ’, અને ‘શબ્દ સહવાસ’ (સાહિત્યિક લેખો) તથા ‘શબ્દની સાથે સાથે’(વિવેચનસંગ્રહ)ને ગણી શકાય. તેમની કવિતાઓનો આસ્વાદ

‘શબ્દને અજવાળે’ નામે ચંદ્રકાન્ત શેઠે સંપાદિત કર્યો છે. જ્યારે યોસેફ મેકવાનની કવિતાઓનો હિંદી અનુવાદ શ્રીપ્રકાશ મિશ્ર અને કુમુદિની રાઠોડે ‘શહર કે વાતાવરણ કી કેચૂલી’ નામે કર્યો છે. જ્યારે તેમની 45 કવિતાઓનો અંગ્રેજી અનુવાદ ફાધર વિન્સેન્ટ સલ્દાના, એસ.જે.ના ‘Pulsating words’ નામના પુસ્તકમાં પ્રકાશિત થયેલ છે.

તો વળી તેમણે કરેલાં સંપાદનોમાં ‘અક્ષરા’ (સ્વાતંત્ર્યોત્તર ગુજરાતી કવિતા), ‘ગુજરાતી કવિતાચયન, 2011’ (ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ) પણ ઉલ્લેખનીય છે.

આ સઘળા કર્તૃત્વમાં સૌથી મોટું અને નોંધનીય પ્રદાન તો કવિએ ઈશ્વરના નામે કર્યું છે, તે કેમ ભુલાય! અને તેની પાછળનો ઇતિહાસ પણ જાણવા જેવો છે, જેના થકી કવિ યોસેફ મેકવાન ગુજરાતી કેથોલિક પરિવારમાં ઘરે ઘરે વસેલા છે અને આ કામથી તેમને એક ખાસ ઓળખ પણ મળી છે!

ગુજરાતી કેથોલિક પરિવારમાં દરેકના ઘરે બાઈબલ અને તે પણ ગુજરાતી બાઈબલ તો હોવાનું જ! બાઈબલનો ગુજરાતી અનુવાદ કરનાર ફાધર ઈસુદાસ ક્વેલી, એસ.જે. હતા, તેઓએ બાઈબલના નવા કરારનો અનુવાદ કર્યો અને તે પ્રકાશિત થયો, જેમાં તેમણે નગીનદાસ પારેખની મદદ પણ લીધી હતી. ત્યારબાદ તેમણે જ્યારે બાઈબલના જૂના કરારનો અનુવાદ હાથમાં લીધો, ત્યારે નગીનદાસ પારેખે સાથે રહીને ગદ્યનો અનુવાદ તો કર્યો. પણ જ્યારે પદ્ય એટલે કે બાઈબલના ‘Psalms’નો ગુજરાતી અનુવાદ કરવાની વાત આવી, ત્યારે નગીનદાસ પારેખે ગુજરાતી ભાષાના કવિની જરૂર પડશે એમ જણાવ્યું. જે અંગે તે સમયે ફાધર ઈસુદાસ અને ફાધર વાલેસ કવિ ઉમાશંકર જોશી પાસે ગયા અને તેમને આ કામ માટે કોઈ કવિનું નામ સૂચવવા વિનંતી કરી. ત્યારે ઉમાશંકર જોશીએ સહેજ પણ સમય વેડફ્યા વિના કવિ યોસેફ મેકવાનનું નામ સૂચવ્યું હતું! આમ ઉમાશંકર જોશીની આંગળી ચીંધ્યાથી ફાધર ક્વેલીએ ‘સ્તોત્રસંહિતા’નો પદ્યાનુવાદ કવિ યોસેફ મેકવાન પાસે કરાવવાનું નક્કી કર્યું. જીવનનાં અદકરોં તેર વર્ષ બાઈબલનાં ભજનોને ગુજરાતી ભાષામાં છંદોબદ્ધ ઢાળી આપવામાં યોસેફ સાહેબનો જે સિંહફાળો છે, તે માટે દરેક ગુજરાતી કેથોલિક તેમનો ઋણી રહેશે. ઇતિહાસકારોએ ‘સ્તોત્રસંહિતા’ને ‘જૂના કરાર’ના કળશ તરીકે ઓળખાવી છે!

આ અંગે યોસેફ મેકવાન પોતે જ તેમના એક લેખમાં નોંધે છે કે “રવિવારના ખ્રિસ્તયજ્ઞોમાં કે પ્રસંગોપાત્ત લોકભોગ્ય ભારતીય રાગોમાં ગવાતાં આ સ્તોત્રોમાંથી ભક્તિરસ અને સંગીતનો જે માહોલ સર્જાય છે, તેનું કારણ તેમાંના શાશ્વત ભાવો, કલ્પનો, રૂપકો, વર્ણનો, અલંકારો વગેરે છે, જેનાથી તેમનું કાવ્યસૌંદર્ય રસાયું છે, એમાં રહેલાં ઊર્મિસભર સંવેદનો આપણા ચિત્તને પ્લાવિત કરી દે છે એ છે! એ એની સાહિત્યિકતા છે.”

આ સ્તોત્રોની ગેયતા અને ભાવને શબ્દોમાં ઢાળીને જે જીવંતતા કવિ બક્ષે છે, તેનું એક ઉદાહરણ જોઈએ:

“અંતર ઝૂરતું એવું, મારું અંતર ઝૂરતું એવું!
જળનાં ઝરણાં કાજે હરણાં ઝૂરી મરતાં જેવું,
તુજ કાજે હે પ્રભુજી મારું અંતર ઝૂરતું એવું!”

તો અન્ય એક સ્તોત્રમાં કવિ જીવનની ક્ષણભંગુરતાને સાવ સરળ શબ્દોમાં પ્રગટ કરે છે!

“આયખું માનવનું વળી કેટલું?
સાતેક દાયકા એને મળે,
સમજો કે પછી કોઈ ખડતલને
એકાદ દાયકો વધારે મળે!”

આ સ્તોત્રસંહિતાનું પુસ્તક કવિએ સંતકવિ મકરંદ દવેને પણ અભિપ્રાય માટે મોકલ્યું હતું. જે વાંચીને તેઓએ પત્ર દ્વારા જે જવાબ આપ્યો હતો, તે પણ કવિની સર્જકતાની નિસ્ખતને પ્રગટ કરે છે. પત્રમાં કેંક આ મુજબ લખેલું હતું: “ મને ગમતાં સ્તોત્ર અંગ્રેજી બાઇબલ સાથે રાખી તમારા અનુવાદો સાથે વાંચ્યાં, એટલું જ નહીં એમાં અંધોળ જ કર્યો. યહૂદી-ગંગાને તમે ઘરઆંગણે લઈ આવ્યા – સરળ, પ્રવાહી ગીતોમાં ગુંજતી કરીને.”

મૂર્ધન્ય કવિ ઉમાશંકર જોશી પણ આ અનુવાદ જોઈને બોલી ઊઠ્યા હતા કે, ગુજરાતી સ્તોત્રો સમક્ષ અંગ્રેજી સ્તોત્રો જાણે ગુજરાતીના અનુવાદ હોય એમ લાગ્યાં! કેટલી સરળ અને ગૂઢર્થની વાત!

આ અનુવાદ કર્યો બાદ વર્ષ 1994માં તેમને સાંસ્કૃતિક-ધાર્મિક મિશનના આશયે યુરોપના સ્પેન, ઇટાલી, ઇઝરાયેલ, ફ્રાંસ વગેરે સ્થળોની મુલાકાત કરવાનો પણ અવસર મળ્યો હતો!

યોસેફ મેકવાન લાગણી અને ભાવના કવિ હતા. બાઇબલના અનુવાદોમાં અને પોતાની કવિતામાં પણ તેમણે છંદ, ભાવમાધુર્ય, અલંકારોનો લગભગ ઉચિત અને સમાયોજિત પ્રયોગ કર્યો હતો. બાઇબલના તેમનાં અનૂદિત ભજનોની કેસેટ અને સીડીઓ આજે પણ કેથોલિક કુટુંબોમાં સાંભળવા મળે છે. આમ છતાં કવિ પોતે જીવન વિશે કહે છે કે, “દેવળોમાં ઘંટારવ સાથે મારાં સ્તોત્રો ગવાય છે, એવું કામ કર્યું હોવા છતાં ઈશ્વર વિશે હું અવઢવમાં રહ્યો છું.”

ફરીથી સર સાથેનાં મારાં સંસ્મરણોની વાત પર આવું તો નજર સામે કેટલીય ઘટનાઓ તાજી થઈ રહી છે. મને કાયમ તેમણે પોતાની દીકરી જ ગણી છે અને એવા જ ભાવ અને લાગણીથી મારી સાથે સતત જોડાયેલાં રહ્યાં. મારા જન્મ પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

પહેલાંથી સરના ઘર સાથે મારાં માતા-પિતાનો ઘરોબો. ખાસ તો તેમનાં પત્ની અને મારી માતાનું સખ્ય બહુ ખાસ. તેથી બંને બહેનપણીઓના કુટુંબને પણ સારું એવું બનતું. હા, જોકે સ્થળ અને સંજોગ બદલાતા અને સમયના અભાવે પછી એ લોકોનું મળવાનું ઓછું થયું અને યાદોને સંભારવાનું વધ્યું. પણ સમયનું ચક્ર પણ ગતિ કરીને ફરી એક વાર ત્યાં જ આવ્યું અને મને સરને મળવાનું સદ્ભાગ્ય મળ્યું. એક અંગત પરિચિત વડીલે મારી કવિતાઓ વાંચી અને મને સરને રૂબરૂ મળવા જવા કહ્યું. વળી તેમણે ખાસ કહ્યું કે તમારી આગવી કોઈ પણ ઓળખાણ આપ્યા વિના મળજો. હું પણ માતા-પિતાની ઓળખાણ આપ્યા વિના મારા શબ્દો સાથે જ સરને મળવા ગઈ, પગે લાગી અને રીતસર મારી કવિતાઓ તેમની સમક્ષ મૂકી. સરે કવિતાઓ વાંચી; ઘણા સુધારાઓ સૂચવ્યા, કેટલીક વખાણી અને કેટલીક વખોડી પણ ખરી! અને એ જ ઘડીએ કેટલીક તો મને સુધારી પણ આપી. લગભગ પહેલી જ મુલાકાતમાં હું સરના ઘરે અઢી કલાક બેઠી હતી. તેમના ઘરેથી નીકળતી વખતે અછડતી મારાં માતા-પિતાની વાત કરી, ત્યારે તો તે પોતે જ અતીતનાં કેટલાંય વર્ષ પાછળ પહોંચી ગયાં હોય એવું અનુભવ્યું અને ફરીથી મારે માથે હાથ મૂકી આશીર્વાદ આપવા લાગ્યા! લાગણીના આ ઋણાનુબંધને આજે સાત સાત વર્ષ વીતી ગયાં છે, પણ સરનો એ ઉત્સાહ, એ લાગણી અને એમનો હસતો ચહેરો મને હજીય એવો જ યાદ છે!

સરના ઘરે જ્યારે પણ જાઉં, તો કદી ખાલી હાથે નથી આવી. કૈંક ને કૈંક શીખ તો મળે જ પણ સાથે જ તેમની લાઇબ્રેરીનાં અસંખ્ય પુસ્તકોમાંથી મને ખાસ આશીર્વાદ સાથે કેટલાંયે પુસ્તકો પણ આપીને જ ઘરે મોકલે. એમાં માત્ર તેમનાં જ નહીં, ઘણાં અલગ અલગ લેખક-કવિઓનાં ખાસ પુસ્તકો સામેલ હોય અને સાથે જ ક્યારેક તો કોઈ ખાસ પુસ્તક કે તેમાંની કોઈ ખાસ રચના વિશે તેમણે કરેલી ખાસ નોંધ પણ મને આપે કે -“લો બેટા, આને પણ સાથે રાખીને વાંચજો.” આ આટલું તે વ્હાલ હવે ક્યાંથી મળશે મને?

સરને નજીકથી ઓળખતાં અને સંપર્કમાં રહેલાં તમામ લોકો એ વાતે ખાસ સંમત થશે કે સર ફોનથી અને ખાસ તો વોટ્સએપથી પણ સતત જોડાયેલા રહેતા. અઠવાડિયે એક-બે ફોન અને રોજ ચારથી પાંચ સારા મેસેજ તો સરે દરેકને મોકલ્યા જ હોય! ક્યારેક મેં તેમનો મેસેજ જોયો હોય અને રિપ્લાયમાં વાર થાય તો સહજ નાના બાળકની જેમ તે મને ફોન કરતા અને ફોન પર બસ એટલું જ પૂછે, “બેટા, બધું બરાબર છે ને?” મારી હા સાંભળીને તરત ફોન મૂકી દે. આટલી ચિંતા તો હું સાચે જ કહું કે મારા પિતાએ પણ નહીં કરી હોય!

મારા જીવનની તમામ બાબતો, મારી અંગત કે બિનઅંગત વાતો, લાગણીઓ, મારા કામની વાતો અને એટલે સુધી કે મારી તો ઠીક મારા ભવિષ્યની જ નહીં,

મારાં બાળકોના ભવિષ્યની પણ સરને ઘણી ચિંતા રહેતી અને કાયમ મને એ બાબતે પૂછ્યા કે સમજાવ્યા કરતા. એમ કહી શકું કે મારા ભૂતકાળ, વર્તમાન અને ભવિષ્ય - ત્રણેય વિશે સર લગભગ બધું જ જાણતા. અમે ફક્ત ગુરુ-શિષ્યા કે બાપ-દીકરીનાં સંબંધે જ નહીં, ગાઢ મિત્રો અને કદાચ એનાથી પણ વિશેષ રીતે એકબીજાને સમજતા અને સાંભળતા. સરે મને ઘણી સાંભળી પણ છે, જ્યારે કદાચ હું કશું કહેવા સમર્થ નહોતી, ત્યારે પણ તેમણે મારા મૌનને સાંભળીને મને આશ્વાસન આપ્યું છે અને જ્યારે કદાચ હું કંઈક વધારે બોલવા લાગી છું, તો મને ચૂપ પણ કરાવી છે. મારા વિદ્રોહી સ્વભાવને તેમણે ઘણે અંશે કાબૂમાં પણ રાખ્યો છે, એના પણ કેટલાક લોકો સાક્ષી છે. આ ખાસ એટલે કહી રહી છું કે સર મારી માટે મારા પિતાથી પણ વધુ નજીક રહ્યા છે અને એમનું આ ઋણ ખબર નહીં હું કેવી રીતે ચૂકવી શકીશ!

સરનું નિખાલસપણું મને જ નહીં, તેમને એક વાર પણ મળ્યા હોય તે સહુને સ્પર્શી જતું. નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ અને સૌને પોતાના કરી લેવાની તેમની આવડત તો હું કાયમ જોતી રહી છું. તેમની યાદશક્તિ પણ બહુ જ તેજ. તેમને જીવનના દરેક પડાવ પર મળેલ વ્યક્તિઓ, તેમની સાથે ઘટેલ પ્રસંગો, તેમની લખેલી દરેક રચના સાથે જોડાયેલ તારીખ કે ખાસ ઘટના પણ તેમને યાદ જ હોય! બાઈબલનાં ભજનોનો અનુવાદ કરતાં કરતાં તેમણે સમગ્ર બાઈબલને જાણે જીવનમાં ઉતારી લીધું હતું એમ એક કેથોલિક તરીક હું કહી શકું. જીવન જીવવાની તેમની રીત પણ એટલી જ સરળ! ને વળી આટલી ઉમરે પણ સતત લખતાં રહેવાની તેમની નિયમિતતા તો ભલભલાને શરમાવે તેવી હતી. રોજના તેમનો લખવાનો ક્રમ લગભગ ગંભીર માંદગી (તેમને હાર્ટ એટેક આવ્યો હતો તે સમય) સિવાય ક્યારેય તૂટ્યો નથી અને સાથે જ વાંચવાનું પણ ભરપૂર. ને વળી આધુનિક ટેકનોલોજીને પણ જલ્દીથી સમજી લેતા. તેમણે ટેકનોલોજીને પોતાની વાર્તાઓમાં પણ સામેલ કરી છે. વિજ્ઞાન વાર્તાઓ લખવી એ પણ તેમનો વિશેષ રસ. તો બીજી તરફ શબ્દને શ્વસનારા અને જીવનારા કવિ!

મારા કાવ્યસંગ્રહના વિમોચનની વાત યાદ આવે છે. કાવ્યસંગ્રહનું વિમોચન તેમના હાથે કરવાનું હતું. સ્થળ અને સમય નક્કી થતાં જ મેં તેમને જાણ કરી અને તેમના હાથે જ કાવ્યસંગ્રહનું વિમોચન કરવાનું છે, એમ કહ્યું. ત્યારે તેમણે મને સ્પષ્ટ સૂચના આપી કે, “તારે મને કાર્યક્રમના સ્થળે લેવા-મૂકવાની કોઈ વ્યવસ્થા નથી કરવાની, હું જાતે જ આવીશ અને જઈશ.” આટલી સરળતા અને પોતીકાપણું હવે મળવું મુશ્કેલ છે.

સર મને ખાસ તેમના ઘરે બોલાવીને છંદ શીખવતા અને અન્ય કવિઓની રચનાઓ પણ વાંચીને સંભળાવતા. તેમણે પોતે શોધેલી ગઝલની હમરૂપ ‘ઉસાલ’ પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

પણ તેમણે ઘણાં લોકોને શીખવી અને વળી સદ્ભાગ્યે મને તે જલ્દી આવડી પણ ગઈ, તેનો હરખ તો મારા કરતાં વધુ તેમણે કરેલો અને તરત જ મારી ત્રણ ઉસાલ તેમણે ‘કવિલોક’માં પ્રકાશિત કરવા પોતે મોકલી આપી હતી. તેમની ઈચ્છા ‘ઉસાલ’નો સ્વતંત્ર સંગ્રહ કરવાની હતી. તેમણે મને અને અન્ય પણ ઘણાં કવિ મિત્રોને ઉસાલ શીખવી હતી. જેમાં સંધ્યાબહેન ભટ્ટ, કિરીટ ગોસ્વામી, રમેશ ભટ્ટ વગેરેના પણ નામ સામેલ છે. અમારા સૌની ઉસાલને સરના નવેમ્બર 2022માં પ્રકાશિત ઉસાલસંગ્રહ ‘શ્વાસોના શિલ્પ’માં સ્થાન મળ્યું છે.

યોસેફ મેકવાન સતત પ્રવૃત્તિમય રહેનાર સાહિત્યકાર હતા. તેમની છેલ્લી ગઝલ હાલ ડિસેમ્બર 2022ના ‘નવનીત સમર્પણ’માં પ્રકાશિત થઈ છે. તો બીજી તરફ દર ત્રણ મહિને પ્રકાશિત થતાં ‘સમણું’ મેંગેઝિનના પણ તેઓ માર્ચ 2021થી બાળસાહિત્ય વિભાગના તંત્રી હતા. ‘સમણું’માં મારી દીકરીની વાર્તાઓ લેવા માટે પણ તે એટલા ઉત્સાહી રહેતા કે દીકરીને અવારનવાર પ્રોત્સાહિત કરતા અને તેમના જ કહેવાથી મારી દીકરી બાળસાહિત્યસભાની શનિવારની બેઠકમાં પણ સામેલ થતી. સર બાળકો સાથે તો જે રીતે ઓતપ્રોત થઈ જતા કે કહેવું જ શું? બાળકો માટે તો તે આખી અવનવી સૃષ્ટિ જ આલોખતા રહ્યા છે, એટલે કશું પણ કહેવું ઓછું જ પડશે!

હા, અને તેથી જ તો બાળસાહિત્યકાર યોસેફ મેકવાનને વર્ષ 2012માં દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી તરફથી ‘આવ હયા, વાર્તા કહું’ બાળવાર્તાસંગ્રહ માટે શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાસંગ્રહનો એવોર્ડ પણ મળ્યો છે. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી પણ તેમની બાળવાર્તાઓને પુરસ્કાર મળેલ છે. જેમાં તેમના બાળવાર્તાસંગ્રહ ‘વાહ રે વાર્તા વાહ’ને નટવરલાલ માલવી પારિતોષિક મળ્યું હતું. ગુજરાત રાજ્ય સરકાર તરફથી તેમના બાળકાવ્યસંગ્રહ ‘ડિંગ ડોંગ ડિંગ ડોંગ’ ને શ્રેષ્ઠ બાળકાવ્યસંગ્રહની શ્રેણીમાં પ્રથમ ઇનામ તથા ‘તોફાન’ને શ્રેષ્ઠ બાળકાવ્યસંગ્રહની શ્રેણીમાં દ્વિતીય ઇનામ મળેલું છે. જ્યારે ‘પવન અને પતંગિયું’ને બાળનાટક ચિલ્ડ્રન થિયેટર, રાજકોટ દ્વારા પ્રથમ ઇનામ મળ્યું હતું. જ્યારે વર્ષ 2015માં અમરેલીમાં બાળસાહિત્ય વિચારસંગોષ્ઠી-અંતર્ગત તેમનું સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

જ્યારે કવિ યોસેફ મેકવાનને તેમના સૌપ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘સ્વગત’ માટે ગુજરાત સરકાર તરફથી દ્વિતીય પરિતોષિક મળ્યું હતું. 1984માં ‘સૂરજનો હાથ’ માટે તેમને કવિ જયંત પાઠક એવોર્ડ મળેલો છે. વર્ષ 1994નો ગુજરાત રાજ્યનો સાહિત્ય અકાદમીનો પુરસ્કાર ‘અલખના અસવાર’ને પ્રાપ્ત થયેલ છે. જ્યારે 2013માં તેમને ‘કુમાર સુવર્ણ ચંદ્રક’ પણ એનાયત થયેલ છે.

બાઈબલના સ્તોત્રસંહિતાના કરેલા ગુજરાતી અનુવાદ માટે ગુજરાત રાજ્યના ખ્રિસ્તી ધર્મના સાત બિશપ સાહેબો તરફથી તેમનું તામ્રપત્ર આપીને સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. તો વર્ષ 2020માં ગુજરાત કેથોલિક સમાજ, વડોદરા

તરફથી પણ તેમને 'ગૌરવ પ્રતીક' તરીકે સન્માનિત કરવામાં આવ્યા હતા. જ્યારે ગુર્જરવાણી તરફથી પણ વર્ષ 2018માં તેમનું સન્માન કરવામાં આવેલ છે.

યોસેફ મેકવાન પોતાના વિદ્યાર્થીઓમાં પણ અતિ પ્રિય હતા, તેથી 1972ની બેચના સી. એન. સ્ટુડન્ટ યુનિયન દ્વારા તેમને સન્માનપત્ર અને રોટરી ઇન્ડિયા લિટરસી મિશન દ્વારા નેશન બિલ્ડર એવોર્ડ, 2014 પણ આપવામાં આવેલ છે. આ સઘળું મેળવવાને હકદાર કવિએ આજીવન શું શું કર્યું એ પણ સૌએ જાણવું જોઈએ, તેથી અહીં તેમની કારકિર્દીના અમુક ખાસ પદચિહ્નોની વાત કરીશ.

યોસેફ મેકવાન સતત પંદર વર્ષ સુધી ગુજરાત રાજ્ય સાંસ્કૃતિક પ્રમાણપત્ર બોર્ડના સભ્ય રહી ચૂક્યા છે. દસ વર્ષ સુધી ઓલ ઇન્ડિયા રેડિયો, આકાશવાણી, અમદાવાદની પરામર્શક સમિતિમાં વસુબહેન ભટ્ટ સાથે સભ્ય રહી ચૂક્યા છે. દસ વર્ષ સુધી સતત ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદમાં કારોબારી સભ્ય તરીકે રહ્યા હતા. છેલ્લે સુધી તેઓ ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તક બોર્ડમાં પાઠ્યપુસ્તક રચના સમિતિમાં સભ્ય તરીકે સેવારત હતા.

યોસેફ મેકવાનની ઘણી કવિતાઓ સમયે સમયે ગુજરાત રાજ્ય શાળા પાઠ્યપુસ્તકોમાં આવી છે, તો કેટલીક કવિતા મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય, બાલભારતી, યુવકભારતી પાઠ્યપુસ્તકોમાં પણ સામેલ છે. તેઓ સેન્ટ ઝેવિયર્સ કોલેજ કેમ્પસમાં આવેલા ગુર્જરવાણીમાં પણ સક્રિય રહ્યા હતા. આ સેન્ટર તરફથી તેઓ ગુજરાતનાં કવિ, લેખક, સંગીતકાર, પ્રકાશક વગેરે સાથે મળીને વિવિધ ડોક્યુમેન્ટરી ફિલ્મ્સનું નિર્માણ કરતા. ઉપરાંત ગુર્જરવાણી પોડકાસ્ટ 'સ્નેહના સ્પંદન'માં લેખન તથા 'સર્જકોને સથવારે' શ્રેણીમાં લેખન તથા સંયોજક તરીકે પણ કાર્યરત હતા. તો અનૌપચારિક રીતે તેઓ બાળસાહિત્ય અકાદમીના સંયોજક પણ હતા. ગુજરાતી લેખકમંડળના મંત્રી તરીકે પણ તેઓ રહી ચૂક્યા હતા. સાથે જ 'લેખક અને લેખન' પત્રિકાના મુખ્ય સંપાદક તરીકે પણ કાર્યરત રહ્યા હતા. 'સાહિત્ય સ્પંદન' સામયિકમાં પણ ડિસેમ્બર 2021થી સલાહકાર તરીકે સેવા આપતા હતા.

આ ઉપરાંત, તેઓએ વર્ષ 1994માં સાહિત્ય અકાદમી દિલ્હી દ્વારા આયોજિત વ્યાખ્યાનશ્રેણીમાં દલિત સાહિત્ય વિશે વ્યાખ્યાન આપેલું છે. તો બીજી તરફ 2005માં ભોપાલના ભારતભવનના 'કવિ ભારતી'માં કાવ્યવાચન અને 'કવિતાની આજકાલ' પર પેપર-રીડિંગ પણ કરેલ છે. વર્ષ 2007માં મુંબઈમાં 'અમર શેખ લોકનાટ્યકલા પ્રબોધિની' આયોજિત ઇન્ટરનેશનલ લિટરેચરમાં પણ ભાગ લીધેલ છે. વર્ષ 2009માં મુંબઈમાં 'કલાગુર્જરી' અંતર્ગત કાવ્યપઠન કરેલ છે. વર્ષ 2014માં તેમણે શેઠ સી.એન. વિદ્યાલયની પી.ટી.સી તથા જીબી.ટી.સી.ના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ -ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદનું ચંદ્રકાન્ત શેઠપ્રેરિત વ્યાખ્યાન 'બાળવાર્તાઓના આસ્વાદ' આપ્યું હતું.

યોસેફ મેકવાન પોતાના કામ પ્રત્યે ખૂબ જ સજાગ હતા અને સાહિત્યની સેવામાં અવિરત રચ્યાપચ્યા રહેતા હતા, તેનો એક પુરાવો એ પણ આપી શકાય કે તેમણે સાહિત્યના ક્ષેત્રે સતત પોતાનું યોગદાન આપ્યું છે. કવિતા, વાર્તા, નિબંધ, અનુવાદ, આસ્વાદ, વિવેચન ક્ષેત્રે તેમજ સંપાદનમાં તેમનું પ્રદાન નોંધપાત્ર છે. તેઓ અમદાવાદનાં ‘સમભાવ’ અને મુંબઈના ‘મુંબઈ સમાચાર’ તથા ‘મધ્યાંતર’માં અનુક્રમે ‘બાયનોક્યુલર’ ‘સંવેદનના સળ અને વળ’ તથા ‘હળવે હૈયે’ નામે કોલમ લખતા. તો છેલ્લે ગુજરાત ગ્લોબલ ન્યૂઝ (જી.જી.એન.) ઈ-ન્યૂઝમાં પણ તેમની કોલમ ચાલુ હતી.

આ સઘળાંથી વિશેષ કહું તો એક પ્રેમાળ, વાત્સલ્યસભર પિતા તરીકે જ મેં તેમને વધુ જોયા છે, એમ કહી શકું. કવિ સાચા અર્થમાં કવિતાને જીવતા હતા. તેમણે જીવનના જે સૌંદર્યને અને પરમતત્ત્વને ઓળખ્યું, નિહાળ્યું હતું, તેને તેમણે સતત પોતાની કવિતામાં જીવંત રાખ્યું અને એ જ સંવેદનો તેમના દીર્ઘાયુષ્યનું કારણ પણ કહી શકાય! વ્યક્તિ તરીકે સદાય પ્રેમાળ, ઉમદા અને સહૃદયી એવા યોસેફ મેકવાનની દિવ્ય ચેતનાને તેમની જ પંક્તિઓ સાથે વંદન.

“સમયના શ્વેત કાગળ પર લખીને નામ, જાઉં છું,
કહેજો એમને મળવા ઘણું સહેલું પડ્યું મારે....”

બાલકૃષ્ણ દોશી / નરેશ કાપડિયા

ભારતીય સ્થાપત્યકલાના મહારથી અને ગુજરાતના પનોતા પુત્ર બાલકૃષ્ણ વિહ્વલદાસ દોશી તેમના આધુનિક ભારતમાં કરેલાં કાર્યોથી ભારતીય આધુનિક સ્થાપત્યનું એક અગત્યનું વ્યક્તિત્વ હતા. જેમણે ચંદ્રીગઢ ડિઝાઇન કર્યું એવા લી કાર્બુનિયે અને લુઈસ કાહ્નના નેજા હેઠળ કાર્ય કરનાર ડૉ. દોશી ભારતના ‘મોડર્નિસ્ટ’ અને ‘બ્રુટલિસ્ટ’ શૈલીના આર્કિટેક્ટરના પિતા છે. તેઓના નામ સાથે ઓ.એ.એલ. (ફ્રાંસ સરકાર દ્વારા અપાતો ઓર્ડર ઓફ આર્ટ્સ એન્ડ લેટર્સ) સંકળાય છે.

તેમના નોંધપાત્ર સ્થાપત્યના નમૂના છે: ફ્લેમ યુનિવર્સિટી, આઈઆઈએમ બેંગલોર, આઈઆઈએમ ઉદ્દેપુર, એનઆઈએફટી દિલ્હી, અમદાવાદની ગુફા, સીઈપીટી યુનિવર્સિટી અને ઈન્દોરની અરણ્ય લો-કોસ્ટ હાઉસિંગ ડેવલોપમેન્ટ કે જેને પ્રતિષ્ઠિત ‘આગાખાન એવોર્ડ ફોર આર્કિટેક્ટર’ એનાયત થયો હતો. ૨૦૧૮માં ડૉ. દોશી જગતના આર્કિટેક્ટરના આ સૌથી પ્રતિષ્ઠિત ઇનામ મેળવનારા પહેલા ભારતીય બન્યા હતા. ભારત સરકારે તેમનું પદ્મશ્રી અને પદ્મભૂષણ એનાયત કરીને સન્માન કર્યું હતું. તેમને હમણાં જ ૨૦૨૨ માટેનો

રોયલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ બ્રિટિશ આર્કિટેક્ટનો રોયલ ગોલ્ડ મેડલ અપાયો હતો.

બાલકૃષ્ણ દોશીનો જન્મ પુણેમાં ૨૬ ઓગસ્ટ, ૧૯૨૭ના રોજ થયો હતો. ૧૧ વર્ષની વયે તેઓ એક અગ્નિ-અકસ્માતમાં ઈજા પામ્યા હતા અને ત્યારથી જીવનપર્યંત તેઓ સહેજ ખોડંગાતી ચાલે જીવ્યા. તેમણે સર જે. જે. સ્કૂલ ઓફ આર્ટ, મુંબઈમાં ૧૯૪૭-૫૦ દરમિયાન અભ્યાસ કર્યો હતો. ૧૯૫૫માં બાલકૃષ્ણએ કમલા પરીખ સાથે લગ્ન કર્યા હતાં, તેમની ત્રણ દીકરીઓ તેજલ, રાધિકા અને મનીષા છે. તેજલ પન્થાકી ટેક્સટાઇલ ડિઝાઇનર, રાધિકા કથપાલિયા સ્થપતિ અને ફેશન ડિઝાઇનર મનીષા અક્કીથમ પેઇન્ટર છે. અંતે તેઓ એક પ્રેમાળ પતિ-પિતા-દાદા-પરદાદા હતા અને તેમની ટેંગ લાઇન રહેતી... 'આનંદ કરો!' આનંદધામના આ યાત્રી ૨૪ જાન્યુઆરી, ૨૦૨૩ને દિને ૯૫ વર્ષની વયે અનંતની યાત્રાએ નીકળી ગયા છે.

૧૯૫૦માં દોશી યુરોપ ગયા. ત્યાં તેમને લી કાર્બુઝિયેર સાથે ઘનિષ્ટ રીતે કામ કરવાની તક મળી. ૧૯૫૧થી ૧૯૫૪ સુધી લી સાહેબના પૅરિસના પ્રોજેક્ટ્સ સાથે કામ કરી તેઓ ઘણું શીખ્યા. ૧૯૫૪માં દોશી ભારત પરત થયા અને અમદાવાદમાં બનતી લી કાર્બુઝિયેરની ઇમારતોનું સુપરવિઝન કર્યું. જેમાં વિલા સારાભાઈ, વિલા શોધન, મિલમાલિક સંઘની ઇમારત તથા સંસ્કાર કેન્દ્રનો સમાવેશ થાય છે. દોશીસાહેબનાં ત્યાર પછીનાં કાર્યોમાં પણ લી કાર્બુઝિયેરની ડિઝાઇનનો મોટો પડઘો પડતો રહ્યો.

દોશીસાહેબનો સ્ટુડિયો, વાસ્તુ-શિલ્પ (એન્વાયર્નમેન્ટ ડિઝાઇન)ની સ્થાપના ૧૯૫૫માં થઈ. દોશીજીએ અહીં લુઈસ કાહૂન અને અનંત રાજે સાથે સઘન કાર્ય કર્યું, જયારે લુઈસે અમદાવાદની ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેનેજમેન્ટ જેવા આધુનિક સ્થાપત્યનું સર્જન કર્યું. ૧૯૫૮માં ડૉ. દોશી ગ્રેહામ ફાઉન્ડેશન ફૅર એડવાન્સ્ડ સ્ટડીઝ ઇન ફાઇન આર્ટ્સના ફેલો બન્યા અને ત્યાર બાદ એમણે ૧૯૬૨માં સ્કૂલ ઓફ આર્કિટેકચર (એસ.એ.) શરૂ કરી.

વિદેશોમાં એક મહત્વના આર્કિટેક્ટ તરીકેની ખ્યાતિ મેળવવા ઉપરાંત દોશી એટલા જ મહત્વના શિક્ષણશાસ્ત્રી અને સંસ્થા સ્થાપક રૂપે યાદ કરાશે. તેઓ સ્કૂલ ઓફ આર્કિટેકચર, અમદાવાદના ૧૯૬૨-'૭૨ના પહેલા સ્થાપક-નિર્દેશક હતા, તે જ રીતે સ્કૂલ ઓફ પ્લાનિંગના પહેલા સ્થાપક-નિર્દેશક તેઓ ૧૯૭૨-'૭૯ દરમિયાન હતા, તો ૧૯૭૨-'૮૧ દરમિયાન તેઓ સેન્ટર ફૅર એન્વાયર્નમેન્ટ પ્લાનિંગ અને ટેકનોલોજીના ડીન રહ્યા, અમદાવાદના વિઝયુઅલ આર્ટ સેન્ટરના સ્થાપક સભ્ય, તો અમદાવાદના કનોરિયા સેન્ટર ફૅર આર્ટ્સના પણ તેઓ સ્થાપક-નિર્દેશક હતા.

એન્વાયર્નમેન્ટ ડિઝાઇનની દેશ-વિદેશમાં જાણીતી સંશોધનસંસ્થા વાસ્તુ-પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૨૩

શિલ્પ ફાઉન્ડેશન ફોર સ્ટડીઝ ઍન્ડ રિસર્ચ ઇન એન્વાયર્નમેન્ટ ડિઝાઇન શરૂ કરવામાં પણ તેઓ મહત્ત્વની ભૂમિકાએ હતા. આ એ સંસ્થા છે જેણે ઓછી કિંમતના - લો-કોસ્ટ હાઉસિંગ અને સીટી પ્લાનિંગ ક્ષેત્રે પાયાનું કાર્ય કર્યું છે. તેમણે અનેક નવી રીતે ટકાઉ અને તેવી ડિઝાઇન આપીને માનવજાતની મોટી સેવા કરી છે, જે ભારત સહિતના દુનિયાના ઘણા દેશોને ઉપયોગી નીવડી શકે તેમ છે.

બાલકૃષ્ણ દોશી. રોયલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ બ્રિટિશ આર્કિટેકચરના ફેલો સભ્ય હતા. તેઓ સ્થાપત્ય ક્ષેત્રનાં મહત્ત્વના પારિતોષિકો આપવાની પસંદગી સમિતિમાં હતા, જેમાં પ્રિત્લકર પ્રાઇઝ, ઇન્દિરા ગાંધી નેશનલ સેન્ટર ફોર આર્ટ્સ અને આગાખાન એવોર્ડ ફોર આર્કિટેકચરનો સમાવેશ થાય છે. તેઓ ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઑફ આર્કિટેકટ્સના પણ ફેલો હતા.

ભારતીય અને બ્રિટિશ વારસાના પુનઃ એકીકરણ માટેના તેમના કાર્ય માટે ૨૦૦૭માં ડૉ. દોશીને ‘ગ્લોબલ એવોર્ડ ફોર સસ્ટેનેબલ આર્કિટેકચર’ સૌથી પહેલો અપાયો હતો. તેમના વૈકલ્પિક વિકાસના મોડેલના મહત્ત્વનાં પગલાંની આ જાગૃતિક સ્વીકૃતિ હતી.

માર્ચ ૨૦૧૮માં બાલકૃષ્ણ દોશીને પ્રિત્લકર આર્કિટેકચર પ્રાઇઝ અપાયું, જે સ્થાપત્ય ક્ષેત્રનું નોબેલ પારિતોષિક ગણાય છે. આવું સન્માન મેળવનારા પણ તેઓ પહેલા ભારતીય છે. એ સન્માન આપતી વખતે જ્યૂરીએ નોંધ્યું હતું કે ડૉ. દોશીએ હંમેશાં એવાં સ્થાપત્યનું નિર્માણ કર્યું છે જે ગંભીર, ચળકાટ વિનાનું કે કોઈની શેડમાં આવ્યા વિનાનું કાર્ય હોય છે. તેમના માટે એવી નોંધ લેવાઈ હતી કે તેમનાં સ્થાપત્યકાર્યો જવાબદારીના ઊંડા ભાન સાથેનાં અને તેમના દેશ અને તેના લોકોને ઉચ્ચ ગુણવત્તાસભર અધિકૃત સ્થાપત્ય આપવાની તેમની દષ્ટિવાળું હોય છે. દુનિયાની ટોચની સ્થાપત્યસંસ્થા દ્વારા ડૉ. દોશીને અપાયેલું આ પ્રમાણપત્ર હતું.

દોશી કહેતા કે તેઓ ભારતના મહાન ઐતિહાસિક સ્મારકોથી પ્રેરિત થાય છે તથા યુરોપીય અને અમેરિકન સ્થપતિઓથી પ્રભાવિત થાય છે.

દેશવિદેશની વિવિધ યુનિવર્સિટીઓ દ્વારા જેમને માનદ ડૉક્ટરેટ મળ્યું હતું એવાં ડૉ. બાલકૃષ્ણ દોશી દુનિયાભરના સ્થાપત્યજગતનું મોંઘેરું નામ હતા. સુરતમાં ૨૦૧૭ના ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાજ્ઞાન સત્રમાં ડૉ. દોશી છેલ્લી ઘડીએ પહોંચી શક્યા નહોતા, પણ તેમનું પ્રેઝન્ટેશન અને તેમના પરની ટૂંકી ફિલ્મ જોવાનો લહાવો સુરતી સાહિત્યપ્રેમીઓને મળ્યો હતો. ડૉ. દોશી પર દસ્તાવેજી ફિલ્મો બની છે. મણિરત્નમ અને શાદઅલીની ફિલ્મોમાં ડૉ. દોશી પોતાના જ પાત્રમાં પડદે પણ કંડારાયા છે.

આવા ડૉ. બાલકૃષ્ણ દોશીની સ્મૃતિને વંદન. તેમનાં કલાત્મક કાર્યો તેમની યાદ અપાવતાં રહેશે.

શ્રી મધુસૂદન પારેખ 'પ્રિયદર્શી' / રમેશ તન્ના

અમદાવાદમાં રહેતા હાસ્યલેખક શ્રી મધુસૂદન પારેખ 'પ્રિયદર્શી'નું આજે, 28મી જાન્યુઆરી, 2023, શનિવારના રોજ સવારે 101 વર્ષની ઉંમરે નિધન થયું છે. આ માહિતી તેમના પુત્ર ડૉ. અશોક પારેખે આપી છે. આજે સવારે દસ વાગ્યે અમદાવાદમાં તેમના અંતિમ સંસ્કાર કરાયા. શ્રી મધુસૂદન પારેખ 'પ્રિયદર્શી'એ 14મી જુલાઈ, 2022ના રોજ એકસોમા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો હતો. (જન્મ : 14 જુલાઈ, 1923). 'કીમિયાગર', 'પ્રિયદર્શી', 'વક્રદર્શી' જેવાં ઉપનામો ધરાવતા શ્રી મધુસૂદન પારેખ ગુજરાતી ભાષાના જાણીતા હાસ્યલેખક, વિવેચક, સંપાદક, અનુવાદક હતા. તેમનો જન્મ અમદાવાદમાં. જોકે તેમનું મૂળ વતન સુરત. 'હું, શાણી અને શકરાભાઈ' નામની હાસ્યકોલમને કારણે ઘણા તેમને ઓળખતા હશે, પણ તેમનું વિવિધ ક્ષેત્રે બૃહદ પ્રદાન રહ્યું છે. તેમનો અને તેમણે સાહિત્યમાં કરેલા પ્રદાનનો પરિચય કરવા જેવો છે. સાહિત્યકાર અને સારસ્વત મધુસૂદન પારેખને ઓળખવા જેવા છે. તેમના પ્રદાનની વંદના કરવા જેવી છે. હું એક ઝલક આપવાનો પ્રયાસ કરું છું.

તેઓ સારસ્વત હીરાલાલ પારેખના પુત્ર. હીરાલાલ પારેખ 'બુદ્ધિપ્રકાશ'ના તંત્રી હતા. મધુસૂદનભાઈ અમદાવાદ, રાજકોટ અને મુંબઈમાં ભણ્યા. મુંબઈમાં બી.એ. થઈને તેમણે અમદાવાદમાં માસ્ટર કર્યું. એ પછી તેમની પીએચ.ડી. કરવાની ખૂબ ઇચ્છા હતી. તેમણે કેળવણીકાર યશવંત શુક્લને કહ્યું કે, "મારે પીએચ.ડી. કરવું છે." યશવંત શુક્લએ કહ્યું કે, "થોડા લેખો લખો. જો મને ગમશે તો આગળ વધીશું." (આને કહેવાય પીએચ.ડી.માં પ્રવેશ માટેની નેટ પરીક્ષા. એ વખતે નેટ પરીક્ષા આ રીતે લેવાતી હતી.)

મધુસૂદનભાઈએ મહેનત કરીને લેખો તો લખ્યા, પણ અત્યંત વ્યસ્ત રહેતા યશવંતભાઈ પાસે એ લેખો વાંચવાનો સમય નહોતો. જોકે તેમણે મધુસૂદનભાઈના માર્ગદર્શક એટલે કે ગાઈડ થવાની હા ભણીને અર્વાચીન કવિઓના પ્રદાનનો વિષય સૂચવ્યો. નગીનદાસ પારેખને ખબર પડી તો કહે કે આ વિષય બરાબર નથી. એ પછી યશવંત શુક્લએ તેમને 'ગુજરાતી નવલકથામાં પારસીઓનું પ્રદાન' એ વિષય પર કામ કરવાનું કહ્યું. મધુસૂદનભાઈએ સતત છ વર્ષ સુધી આ વિષય પર સખત કામ કર્યું. અમદાવાદ ઉપરાંત નવસારી, સુરત, મુંબઈ વગેરે શહેરો-નગરોમાં ફરી વળ્યા. એક-એક પુસ્તકાલયમાં ગયા. ખૂબ જ ગહન સંશોધન કર્યું. એક તકલીફ થઈ. તેમને જે પારસી શબ્દો મળ્યા તેના અર્થ કોઈને ના આવડે. અમદાવાદના અગ્રણી પારસીઓને તેઓ વારંવાર મળ્યા પણ ઘણા શબ્દો ખૂબ જ અઘરા હતા. પાછા મળ્યા યશવંત શુક્લને. તેમણે કહ્યું કે, "મુંબઈ જાવ અને જહાંગીર સંજાણને પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

મળો.” તેમને મળ્યા. તેમણે મોટાભાગના શબ્દોના અર્થ કહ્યા પણ તોય ઘણા શબ્દો બાકી રહી ગયા. જહાંગીરભાઈએ કહ્યું કે, “વાક્યો લઈ આવો.” પાછા અમદાવાદ આવ્યા. આખાં વાક્યો લઈને પુનઃ મુંબઈ ગયા. આ રીતે તેમનો મહાનિબંધ પૂરો થયો. તેમને શ્રેષ્ઠ સંશોધકનું બિરુદ પણ મળેલું. તેમણે જ સંશોધન કરતાં શોધી કાઢ્યું કે કરણઘેલો નહીં, પરંતુ “હિંદુસ્તાન મધ્યેનું ઝૂંપડું” એ ગુજરાતી ભાષાની પ્રથમ નવલકથા છે.

મધુસૂદનભાઈ એચ. કે. કોલેજમાં પ્રોફેસર થયા હતા. યશવંત શુક્લ, ચીનુભાઈ નાયક, મધુસૂદન પારેખ જેવા સ્ટાર પ્રોફેસરો હશે ત્યારે એચ.કે.નું ગગન કેવું શોભતું હશે? તેની કલ્પના (અને તેનો જેને લાભ મળ્યો હશે તેમની ઈર્ષા) જ કરવાની થાય.

તેમણે સાહિત્યમાં માતબર પ્રદાન કર્યું. સંશોધન, વિવેચન, હાસ્યસાહિત્ય, જીવનચરિત્રો ઉપરાંત બાળસાહિત્યમાં તેમણે અમૂલ્ય પ્રદાન કર્યું છે. તેમને રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક સહિત ગુજરાતી સાહિત્યના અનેક એવોર્ડ મળ્યા છે. તેમણે ‘બુદ્ધિપ્રકાશ’નું તંત્રીપદ વર્ષો સુધી સખત પરિશ્રમ કરીને શોભાવ્યું હતું.

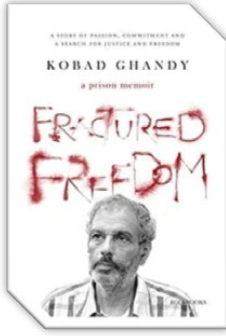
પ્રકીર્ણ

રસપરિક્રમા : સંજુ વાળા, 2021, પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ., રાજકોટ, પૃ. 160, રૂ. 200
 વાગ્વસ્તુ : સંજુ વાળા, 2021, પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ., રાજકોટ, પૃ. 208, રૂ. 250
 કડી ગોછડી : સંજુ વાળા, 2021, પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ., રાજકોટ, પૃ. 264, રૂ. 320
 ગઝલરચના : સંજુ વાળા, 2021, પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ., રાજકોટ, પૃ. 184, રૂ. 225
 છેક શિખરની મજા : સંજુ વાળા, 2021, પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ., રાજકોટ, પૃ. 248, રૂ. 300
 સહજ જડી સરવાણી : સંપા. જ્વલંત છાયા, કલાધર આર્ય, વસંત જોષી, સુનીલ જાદવ, આરતી જોષી, 2022, કવિશ્રી સંજુ વાળા, ષષ્ટિ પૂર્તિ અભિવાદન સમિતિ, રાજકોટ, 8+210, રૂ. 250.

અને છેલ્લે...

આવ ભાઈ હરખા, આપણે સહુ સરખા

ભરત મહેતા

શું દુનિયામાં, શું ભારતમાં કે શું ગુજરાતમાં સર્જકો, કળાકારને યેન કેન પ્રકારેણ પરેશાન કરવામાં આવે છે. તાજેતરમાં સલમાન રશદી પરનો હુમલો યાદ કરી શકાય. ભારતમાં તો એકાધિક ઉદાહરણો છે. ગિરીશ કર્નાડ હોય કે અનંતમૂર્તિ હોય કે પછી આદિવાસી લેખક હાસંદા શેખર હોય. હાસંદાની સાહિત્ય અકાદમી પુરસ્કૃત કૃતિ ‘આદિવાસી નાયશે નહિ’ (અંગ્રેજી)ના આધારે એમની ધરપકડ પણ થઈ! ગુજરાતી કવયિત્રી પારુલ ખખ્ખરની ‘શબવાહિની’ને ‘શબ્દસૃષ્ટિ’માં ‘લિટરલી નક્સલ’ની રચના ગણાવાઈ! સ્વાયત્તાની પરખ જ એ છે કે એ જ પારુલ ખખ્ખરને ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના જ્ઞાનસત્રમાં બે બે ઇનામો સુધ્ધાં મળ્યાં. છતાં સર્જકોની અવમાનનાનું ચક્ર સતત ગતિશીલ જ રહે છે. તાજેતરમાં મહારાષ્ટ્રમાં આ પ્રકારની ઘટના ઘટી છે.

મહારાષ્ટ્ર સરકારના ભાષા વિભાગે ૬ ફી ડિસેમ્બરે સાલ ૨૦૨૧ના સાહિત્ય પુરસ્કારો જાહેર કર્યાં. જાહેર કરાયેલ ૩૩ પુરસ્કારોમાંથી એક પુરસ્કાર જે ‘તર્કતીર્થ લક્ષ્મણશાસ્ત્રી જોશી’ પુરસ્કાર અનઘા લેલેને અપાયો. અનઘા લેલેએ ‘ફ્રેક્ચર્ડ ફ્રીડમ’ નામની કોબાડ ઘાંડીની જેલસ્મરણગાથાનો મરાઠીમાં અનુવાદ કર્યો છે એ પુસ્તકને એક લાખ રૂપિયાનો પુરસ્કાર એ જ દિવસે જાહેર કરાયો. આ મરાઠી અનુવાદ મરાઠી ભાષાના સુપ્રતિષ્ઠિત પ્રકાશનગૃહ ‘લોકવાહ્યમય પ્રકાશનગૃહ’ તરફથી પ્રકાશિત થયો હતો.

આ પુરસ્કાર જેમના નામ સાથે સંકળાયેલ છે તે તર્કતીર્થ લક્ષ્મણશાસ્ત્રી જોશી ખૂબ મોટા સામાજિક કાર્યકર અને ‘૩૦ની આસપાસ એમ. એન. રોયની વિચારધારાથી પ્રભાવિત સંસ્કૃતના વિદ્વાન હતા. ‘૧૧માં એમણે લખેલ ‘વૈદિક સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ’ એમનું સુપ્રસિદ્ધ પુસ્તક છે. આ જ ગ્રંથને ‘૫૫માં ભારતીય સાહિત્ય અકાદમીનો પુરસ્કાર પણ મળ્યો છે.

‘ફ્રેક્ચર્ડ ફ્રીડમ’ને પુરસ્કાર મળતાં ઊહાપોહ થયો અને જાહેર કરાયેલું પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૨૩

ઇનામ તાત્કાલિક રદ કરવામાં આવ્યું ! એ રદ કરતાં જેમને સાથો સાથ ઇનામ મળેલાં એમાંના આનંદ કરંદીકર સમેત ઘણાંએ પોતાનાં ઇનામો પરત કર્યાં ! ગોવાસ્થિત સુપ્રસિદ્ધ કવિ માવજોએ સરકારના આ નિર્ણયનો પ્રચંડ વિરોધ કર્યો જેમાં ભાલચંદ્ર નેમાડાએ પણ પોતાની સહમતી દાખવી છે. તેથી મહારાષ્ટ્રના સાહિત્યિક પરિવેશમાં અત્યારે ઉકળાટ છે. એમેઝોન પર સહુથી વધુ વેચાતું આ પુસ્તક એક નક્સલવાદીનાં જેલનાં સંસ્મરણોનું પુસ્તક છે. જેનો અનઘા લેલેએ અનુવાદ કર્યો છે. આ પુસ્તકની વિગતો સામે આપણને પ્રશ્નો હોઈ શકે, પરન્તુ આપેલું ઇનામ પાછું ખેંચવાની આ સરકારી ચેષ્ટા યોગ્ય નથી કારણ કે સરકારે નિયુક્ત કરેલ સાહિત્યકારોની સમિતિ ઇનામ જાહેર કરતી હોય છે. સરકારના આ નિર્ણય સામે લબ્ધપ્રતિષ્ઠિત સાહિત્યકાર રાવસાહેબ કસબેએ સહી ઝુંબેશ શરૂ કરી અને સરકારના આ નિર્ણયનો વિરોધ વ્યક્ત કર્યો છે અને અનઘા લેલેને જાહેર કરાયેલ પુરસ્કાર પુનઃ આપીને ગૌરવ કરવું જોઈએ એવી માંગ કરી છે. ‘ભૂરા’ નામની આત્મકથા માટે શરદ બાવીસ્કરને પણ સાથોસાથ એક લાખનો પુરસ્કાર મળ્યો હતો. એમણે પણ અનઘા લેલેના સમર્થનમાં પોતાને મળેલ પુરસ્કાર પરત કરી દીધો ! મરાઠી કવયિત્રી નીરજાએ સરકારના ‘સાહિત્ય સંસ્કૃતિ મંડળ’માંથી આ ઘટનાના કારણે રાજનામું આપ્યું છે. જેમની સાથે પ્રજ્ઞા દયા પવાર, અવધૂત પવારકર, વિનોદ શિરસથ અને અભિજિત દેશપાંડેએ પણ સરકારના આ મંડળમાંથી રાજનામું આપી દીધું છે. મરાઠી ભાષા સલાહકાર સમિતિના બે સભ્યો સુહાસ પાલસીકર અને લક્ષ્મીકાંત દેશમુખે પણ આ સમિતિમાંથી રાજનામું આપી દીધું છે. મહારાષ્ટ્રમાં ઊભી થયેલી આ ઘટના એક તરફ સરકારી દમનનું ઉદાહરણ છે તો બીજી તરફ સાહિત્યકારોએ દાખવેલી એકતાનું ઉદાહરણ છે. સરકારના આ નિર્ણયના વિરોધમાં મુંબઈ, પૂનામાં સંમેલનો પણ થયાં.

આવા જ એક મુદ્દે જ્યારે બાલ ઠાકરે કહેલું કે સાહિત્યકારોને પૈસા જોઈતા હોય ત્યારે સરકાર પાસે આવે છે. પરન્તુ વળી પાછા ટીકા કરવી હોય તો સરકારને પણ છોડતાં નથી. ત્યારે વસંત બાપટે જવાબ આપેલો કે – ‘સરકાર સાહિત્ય સંસ્થાને જે આર્થિક સહાય કરે છે તે આપકમાઈ, બાપકમાઈ અને પાપકમાઈના પૈસા નથી. પ્રજાના પૈસા છે જે પ્રજાને અપાય છે’ – આ ઘટના આ પ્રસંગે યાદ આવે છે.

‘ફેક્ટર ઈન્ડિયા’નો અનુવાદ પંજાબી, બંગાળી, હિંદી અને તામિલમાં પણ થઈ ચૂક્યો છે.

માત્ર આ ઘટના જ નહીં પણ ભારતમાં ઠેકઠેકાણે સાહિત્ય, કળાસંસ્થાઓ પર તવાઈ આવી છે. ૩૧મી ડિસેમ્બરે નેશનલ ફિલ્મ આર્કાઇવ્ઝ ઓફ ઇન્ડિયા (NFAI), ફિલ્મ ડિવિઝન ઓફ ઇન્ડિયા(FDI) અને ડાયરેક્ટર ઓફ ફિલ્મ ફેસ્ટિવલ

ઓફ ઈન્ડિયા સંસ્થાને તાળાં લાગ્યાં ! આ ત્રણેય સંસ્થાઓનું પ્રદાન બહુમૂલ્ય છે. યી. મં. ગ્રંથાલયના ગ્રંથપાલ નિવૃત્ત થયા ત્રણ દાયકા થયા છતાં સરકાર હજુ એ ભરવાની પરવાનગી આપતી નથી! પરિષદની જ ઘણી જગાઓ ભરવાની NOC મળતી નથી. મહર્ષિ વેદવિજ્ઞાન અકાદમીમાં કેવળ એક જ કર્મચારી (પટાવાળા) બચ્યા છે. ગુજરાતની અન્ય સંસ્થાઓની હાલત પણ સરકારી સહાય વિના કથળી છે.

જે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીએ પ્રેમચંદ્રજીથી માંડી આજ સુધીના કોઈ પણ મહત્ત્વપૂર્ણ હિંદી સર્જકની નવલકથાનો અનુવાદ પ્રગટ નથી કર્યો પરંતુ અંજુ જોશીનો ‘જે.એન.યુ.મેં આકાંક્ષા’નો પ્રગટ કર્યો. આ નવલકથા જે.એન.યુ. આંદોલનની ટીકા કરતી હતી એટલે? સ્વાયત્તતા વિના આ રીતે સરકારને સહાય કરવી પડે છે. ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના બંધારણને નેવે મૂકી સરકારી પ્રમુખો અને ચૂંટણી વિનાની કરી મૂકતા ગુજરાતમાં ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની સ્વાયત્તતા અંગે તેથી જ માંગ ઊઠી અને સર્વ શ્રી નારાયણ દેસાઈ, નિરંજન ભગત, ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, ધીરુ પરીખ, સિતાંશુ યશચંદ્ર, રઘુવીર ચૌધરી, પ્રકાશ ન. શાહે અવાજ ઉઠાવ્યો હતો. નિરંજન ભગત તો સ્વાયત્તતા સ્વાયત્તતા ઝંખતાં જ મૃત્યુને વર્યાં. પરિષદ સાથે સંકળાયેલ ન હોવા છતાં સતીશ વ્યાસે બબ્બે વાર ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના ગૌરવ પુરસ્કારને સ્વીકારવાની ના પાડી! શિરીષ પંચાલ, રમણ સોની, રાજેશ પંડ્યા, શકીલ કાદરી પણ આજેય ચૂપચાપ અસહકાર આંદોલન કરી પ્રતિરોધ પ્રતિબદ્ધતાથી કરી રહ્યા છે. આ નાનીસૂની વાત છે ! આ વડીલોમાંથી તો થોડું ગ્રહણ કરીએ.

પ્રકીર્ણ

આપ ક્યું રોએ : સંપાદન, જગદીશ પટેલ, 2017, પીપલ્સ ટ્રેનિંગ એન્ડ રીસર્ચ સેન્ટર, પૃ. 125, રૂ. 100 માણ્યું એની મજા : ચંદ્રકાન્ત શેઠ, 2022, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, 10+318, રૂ. 490 શ્રીમદ્ ભાગવતમાંથી મલતો મૂલ્ય સંદેશ, : ડૉ. રક્ષા દવે, 2022, પ્રહલાદ બંગલો, મંગલા માતાના મંદિર સામે, શ્રી સહજાનંદ બંગલો, પ્લોટ નં. 1101/બી, આંબાવાડી, ભાવનગર-1, પૃ. 8+88, રૂ. 200 શાન ટલનો ઉમરાવ (જુલેવર્ન) : ભાવાનુવાદ : સાધના નાયક, 2022, ફેલિક્સ પબ્લિકેશન, સુરત, પૃ. 160, રૂ. 190.

પરિષદવૃત્ત

સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ

રસિકભાઈ 'આઝાદ' વ્યાખ્યાનમાળા અન્વયે પ્રકાશ ન.શાહનું વ્યાખ્યાન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અમદાવાદ, જનજાગૃતિ અભિયાન વડોદરા તથા સાહિત્યિક સંસ્થા 'અક્ષરા'ના સંયુક્ત ઉપક્રમે તા. 27-1-2023ના રોજ શુક્રવારે મ. સ. યુનિવર્સિટી વડોદરામાં સ્વાતંત્ર્યસેનાની રસિકભાઈ 'આઝાદ' વ્યાખ્યાનમાળા અંતર્ગત શ્રી પ્રકાશ ન. શાહે 'સ્વરાજ : સાહિત્યની આંખે અને પાંખે' વિશે પ્રથમ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. વ્યાખ્યાનની શરૂઆત પહેલાં શ્રી વ્યોમેશભાઈ દવેએ સૌનું સ્વાગત કર્યું હતું. શ્રી જોડુભાભાઈ ખાયરે ઝવેરચંદ મેઘાણીની પ્રસિદ્ધ રચના 'બાજે ડમરું દિગંત'નું ગાન કર્યું હતું. પ્રારંભે જનજાગૃતિ અભિયાનના સ્થાપક-ટ્રસ્ટી તથા વિશ્વગુજરાતી સમાજના ઉપપ્રમુખ બાલકૃષ્ણ તલાટીના નિધન બદલ શોકપ્રસ્તાવ મંજૂર કરીને 2 મિનિટનું મૌન રાખવામાં આવ્યું હતું.

'અભિયાન'ના પ્રમુખશ્રી મનહરભાઈ શાહે આ વ્યાખ્યાનની રૂપરેખા આપી હતી. સ્વાતંત્ર્યચળવળમાં અગત્યના પાત્રો અને પાસાઓથી વર્તમાન પેઢીને પરિચિત-જાગ્રત રાખવા સંસ્થાએ, એકાદશવ્રતને વરેલા સ્વાતંત્ર્યસેનાની રસિકભાઈ 'આઝાદ'ની સ્મૃતિમાં દર વર્ષે 'રસિકભાઈ આઝાદ વ્યાખ્યાનમાળા' યોજવા ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને રૂ. 1 લાખનું દાન આપ્યું હતું. આ પ્રથમ વ્યાખ્યાનનો શુભારંભ થયો છે. 'અક્ષરા'ના પ્રમુખ તથા પ્રસિદ્ધ લેખક ડૉ. ભરત મહેતાએ વક્તાનો પરિચય આપ્યો હતો.

પ્રકાશભાઈએ વ્યાખ્યાનમાળાના પ્રારંભ માટે આનંદ વ્યક્ત કરી સ્વરાજની ચળવળ અંગે વડોદરા સાથે જેમનો અભિન્ન નાતો રહ્યો છે તેવા વિનોબાજીનું સ્મરણ કર્યું હતું. 1916માં વારાણસીમાં ગાંધીજીનું વ્યાખ્યાન સાંભળી તેમનામાં બંગાળની ક્રાંતિ અને હિમાલયની શાંતિનો સમન્વય અનુભવી તેઓ ગાંધીજીને સમર્પિત થઈ ગયા હતા. મ. સ. વડોદરા કોલેજના અધ્યાપક શ્રી અરવિંદ ઘોષના વિદ્યાર્થી કનૈયાલાલ મુનશીએ રાષ્ટ્રભક્તિથી પ્રભાવિત થઈને 1924માં 'સ્વપ્નદ્રષ્ટા' લખી હતી. પછીથી તેમણે 'ગુજરાતનો નાથ' અને 'પાટણની પ્રભુતા' આપી. 20મી સદીના પ્રારંભે રવીન્દ્રનાથે 'ગોરા' અને 'ઘરે બાહિરે' નવલકથા આપી. 100 વર્ષ પૂર્વે આવી કૃતિઓમાં આપણને વતનપ્રેમની ચાવીનાં દર્શન થાય છે. વડોદરાના રમણલાલ વ. દેસાઈ 'ગ્રામલક્ષ્મી' અને 'ભારેલો અગ્નિ' જેવી કૃતિઓ આપી અને

મુનશીનાં પ્રતાપી પાત્રોથી છલકાતાં સાહિત્યના સ્થાને રાષ્ટ્રભાવનાની સમજણ ધરાવતાં સમાજાભિમુખ મધ્યમવર્ગનાં તેજસ્વી, ગાંધીરંગી પાત્રોનો તેમની નવલકથામાં પ્રવેશ થાય છે. આ સમયે ઝવેરચંદ મેઘાણીની ગાંધીના અનશન સમયે લખાયેલું યુગવર્તી કાવ્ય ‘છેલ્લી સલામ’ પ્રકાશિત થાય છે. 1910માં ગાંધીએ ‘હિન્દ સ્વરાજ’ દ્વારા સ્વરાજમાં જનજનની ભાગીદારીનું આહ્વાન કર્યું હતું. આ રીતે વિવિધ કૃતિઓને ટાંકીને સ્વરાજવિષયક સાહિત્યની વાત કરી હતી.

સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન વ્યોમેશભાઈ દવેએ કર્યું હતું. પ્રો. હિતેશ ગાંધીએ આભારવિધિ કરી હતી. આ પ્રસંગે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પૂર્વપ્રમુખ ડૉ. સિતાંશુ યશચંદ્ર મહેતા, મહેશ ચંપકલાલ, રમણ સોની, ‘ભૂમિપુત્ર’ના તંત્રી રજની દવે સહિત અનેક અગ્રણીઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

પુસ્તકાલય બાહ્ય સમિતિની બેઠક

ગુજરાતી શાળાશિક્ષણ પરિષદ, ગાંધીનગર અન્વયે ‘પુસ્તકાલય બાહ્ય સમિતિ’ની એક બેઠક તા. 13-1-2023 શુક્રવારના રોજ જી.સી.આર.ટી. કેમ્પસ, સેક્ટર-12, ગાંધીનગરમાં મળી હતી. ચી. મ. ગ્રંથાલયના ગ્રંથાલયમંત્રીના આદેશ મુજબ ચી. મં. ગ્રંથાલયનાં ગ્રંથપાલ દીપ્તિ શાહ આ બેઠકમાં હાજર રહ્યાં હતાં. આ બેઠકમાં સચિવશ્રી મહેશ મહેતાના જણાવ્યા મુજબ મંજૂર થયેલ બજેટ પૈકી રાજ્યની એલીમેન્ટ્રી અને સેકંડરી શાળાઓનાં પુસ્તકાલય માટેનાં પુસ્તકો પૂરાં પાડવાં જરૂરી પ્રક્રિયા કરી હતી. મંજૂર થયેલા પુસ્તકોના લિસ્ટને હાજર રહેલા કર્મચારીઓ ડૉ. દીપકભાઈ પંડ્યા, ડૉ. હિરલકુમાર બારોટ, ડૉ. ભગવાનભાઈ પટેલ, ડૉ. મનીષભાઈ પટેલ, કિશોરભાઈ જીકાદરા અને દીપ્તિબહેન શાહ તેમજ અન્ય હાજર વ્યક્તિઓએ સહી કરીને મંજૂરી આપી હતી.

પાક્ષિકી અંતર્ગત

તા. 28-1-2023ને શનિવારના રોજ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં 5-00 વાગ્યે ‘પાક્ષિકી’ અંતર્ગત વાર્તાકાર સંજય ચૌધરી દ્વારા અમની વાર્તા ‘ખેંચાણ’નું પઠન કરવામાં આવ્યું હતું.

વાર્તાનો ઉઘાડ સીમની સાંજના પરિવેશથી થાય છે. પોતાના ગામથી નજીકના શહેરમાંથી શિક્ષક તરીકે રિટાયર્ડ થયેલો અને વિધુરાવસ્થા ભોગવતો જયરામ નાળિયામાં વિષ્ણુની પત્ની લીલા મળી જવાની હોશ સાથે પોતાના ખેતર પર જવા નીકળ્યો છે. ત્યાં દૂરથી દેખાતી લીલાની માખણ જેવી પીઠ એને ખેંચી રહે છે. એ સમયે દોડતી આવેલી લીલાની દીકરી કિસનાડી લીલા પાછળ કોઈ આવતું હોવાનું જાણી પોતાની માને ઇશારો કરે છે. લીલા જયરામને ઓળખી જાય પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

છે. બંને વચ્ચે થોડો સંવાદ થાય છે. અને પછી જયરામ પોતાના ખેતરથી સોમાના ખેતર બાજુ જાય છે. સોમા અને જયરામ વચ્ચે વિષ્ણુના ભૂતકાળ અને વર્તમાનની વાત થાય છે. એમાં સોમો કહે છે તે દિવસે મળેલી લાશ એ સોમાની તો નહોતી જ.

વળી ગર્ભિત ચેતવણી આપતો હોય એમ જણાવે છે કે લીલા સાવ એકલી રહેતી હોય એવું લાગતું નથી આવી વાતો કરતાં સોમો રાત્રે પાછું પાણી વળવા આવવાનું છે. એમ કહી હેલોજન લાઇટ ચાલુ કરે છે. એ પછી બંને ટ્રેક્ટરમાં ગામમાં પરત ફરતા હોય ત્યારે પણ કહે છે કે 'ચાલવા જવાને બહાને નાળિયામાં ભટકવું બંધ કરી દે' પરંતુ પોતાનું ખેતર વેચી આપી, અડધા પૈસા ચૂકવ્યા વગર વિષ્ણુ 'લાશ'માં ફેરવાઈ ગયો. પછી જયરામ શેઠાપાડોશીની કોઈને ખોળે બેસાડી લેવાની સલાહ યાદ આવે ત્યારે મનમાં વિચારે છે કે લીલાને જ ઘરમા. આજના દિવસની લીલા અને સોમાની મુલાકાત પછી ગર્ભિત ચેતવણીઓ મળવા છતાં જયરામ લીલાના ઢાળિયા તરફ અંધારું થતાં પગ ઉપાડે છે. લીલા અને વિષ્ણુ જેવા દેખાતા દાડીધારી સાથે બીજા એક જાણીતા અવાજવાળા ઓળાની વાતચીત છુપાઈને સાંભળવા જતાં લપસે છે. અને બે ઓળાએ ધારણ કરેલાં ધારિયાંની ધાર ચમકી રહે છે. જયરામ ભાગવા જતાં ત્યાં જ ફસડાઈ પડ્યો. આ સાથે વાર્તા પૂરી થાય છે. લીલા તરફના ખેંચાણ આસપાસ વાર્તા ગૂંથાતી રહે છે. સંઘર્ષની મનોશારીરિક ઘટનાનું અહીં તાદેશ નિરૂપણ થયું છે.

અત્રે હાજર સર્જકો પ્રફુલ્લ રાવલ, પારુલ દેસાઈ, સુનિતા ચૌધરી, ચિરાગ ઠક્કર, ચેતન શુક્લ, વિક્રમ ડોડિયા, યોગેશ ભટ્ટ, અનુપમ બૂચ, નિર્મળા મેકવાન વગેરેએ પોતાના મૂલ્યવાન પ્રતિભાવો પાઠવી સંવાદ કર્યો હતો. અંતે વાર્તાકાર સંજય ચૌધરીએ આ વાર્તાની સર્જન-કેન્દ્રિયત રજૂ કરી હતી. 'પાક્ષિકી' સભાનું સંચાલન સંયોજક જયંત ડાંગોદરાએ કર્યું હતું.

બુધસભા

દર બુધવારે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં બુધસભા ભરાય છે. તેમાં કવિઓ પોતાની કાવ્યરચના લઈને આવે છે. આ કાવ્યોનો પાઠ કરવામાં આવે છે. અને આ પાઠ પૂર્ણ થયા બાદ એ કૃતિ વિશે અભિપ્રાય અપાય છે. જો કૃતિ યોગ્ય જણાય તો તે 'કુમાર' કે 'કવિલોક'માં પ્રસિદ્ધ થાય છે. કાવ્યપાઠ કરતી વેળાએ કવિનું નામ પહેલાં કહેવામાં આવતું નથી. ચર્ચા પૂર્ણ થયા પછી કવિનું નામ જાહેર કરવામાં આવે છે. 1932થી 'કુમાર'માં રાયપુર ખાતે બુધસભા ભરાતી ત્યારે પ્રારંભે બચુભાઈ રાવત બુધસભાનું સંચાલન કરતા. આઠમા દાયકામાં બચુભાઈ સાથે ધીરુભાઈ પરીખ રહેતા. જ્યારે બચુભાઈ રાવતે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને

બુધસભા સોંપી ત્યારે બુધસભાનું સંચાલન ધીરુભાઈ પરીખે કર્યું. તેમની સાથે પ્રારંભે પિનાકિન ઠાકોર હતા. 2005 પછી ધીરુભાઈ પરીખ સાથે, પ્રફુલ્લ રાવલ પણ જોડાયા. હાલ બુધસભા પ્રફુલ્લ રાવલ નિયમિત સંભાળે છે. આ બુધસભા દર બુધવારે સાંજે 7-00થી 8-00 દરમિયાન યોજાય છે. તા. 4, 11, 18, 25 જાન્યુઆરી 2023ના રોજ પણ બુધસભા યોજાઈ હતી. આ બુધસભામાં કવિઓ અને કાવ્યરસિકોને નિમંત્રણ છે.

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટીઆ

સાહિત્ય પંચામૃત

ઓમ કોમ્યુનિકેશન દ્વારા તા. 4 થી 8 જાન્યુઆરી સળંગ પાંચ દિવસ બુધવારથી રવિવારે સાંજે 5-30 કલાકે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં સાતત્યપૂર્ણ ચોથી વાર ‘સાહિત્ય પંચામૃત’ 2023નું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સાહિત્ય પંચામૃતમાં મધ્યયુગ, સુધારકયુગ, પંડિતયુગ, ગાંધીયુગ, અનુગાંધીયુગ, આધુનિકયુગ અને અનુ-આધુનિકયુગ અને યુગપ્રતિનિધિ સર્જકો વિશે સાહિત્યકારોએ અને અભ્યાસી વક્તાઓએ મનનીય વક્તવ્યો આપ્યાં. આ પ્રસંગે વિદ્યાર્થીઓ, સાહિત્યકારો, અને સાહિત્યપ્રેમીઓ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા. કાર્યક્રમને માણવા કોઈ પણ પ્રકારની પ્રવેશ ફી રાખવામાં આવી નહોતી .

પ્રથમ દિવસે 4 જાન્યુઆરીએ બુધવારે મધ્યયુગ અને મધ્યયુગ પ્રતિનિધિ સર્જક ‘અખો’ વિશે સાહિત્યકાર બળવંત જાનીએ વક્તવ્ય આપ્યું. તેમજ મધ્યયુગના કવિઓની કવિતાઓનો પાઠ કવયિત્રી લતા હીરાણીએ કર્યો હતો.

બીજા દિવસે 5 જાન્યુઆરીએ ગુરુવારે સુધારકયુગ અને સુધારકયુગ પ્રતિનિધિ સર્જક ‘નવલરામ’ વિશે સાહિત્યકાર મીનલ દવેએ વક્તવ્ય આપ્યું. તેમજ સુધારકયુગના કવિઓની કવિતાઓનો પાઠ કવિ હરદ્વાર ગોસ્વામીએ કર્યો.

ત્રીજા દિવસે 6 જાન્યુઆરીએ શુક્રવારે પંડિતયુગ અને પંડિતયુગના પ્રતિનિધિ સર્જક ‘નરસિંહરાવ દિવેટિયા’ વિશે પદ્મશ્રી પુરસ્કૃત સાહિત્યકાર પ્રવીણ દરજીએ વક્તવ્ય આપ્યું. તેમજ પંડિતયુગના કવિઓની કવિતાઓનો પાઠ કવયિત્રી વર્ષા પ્રજાપતિએ કર્યો.

ચોથા દિવસે 7 જાન્યુઆરીએ શનિવારે ગાંધીયુગ અને ગાંધીયુગ પ્રતિનિધિ પરબ ❖ ફેબ્રુઆરી, 2023

સર્જક 'રા. વિ. પાઠક' વિશે સાહિત્યકાર મણિલાલ હ. પટેલે અને અનુગાંધીયુગ અને અનુગાંધીયુગ પ્રતિનિધિસર્જક 'હસમુખ પાઠક' વિશે સાહિત્યકાર હર્ષદ ત્રિવેદીએ વક્તવ્ય આપ્યાં.

પાંચમા-અંતિમ દિવસે 8 જાન્યુઆરીએ રવિવારે આધુનિકયુગ અને આધુનિકયુગના પ્રતિનિધિ સર્જક 'ચિનુ મોદી' વિશે પ્રો. સમીર ભટ્ટે અને અનુઆધુનિકયુગ અને અનુઆધુનિકયુગના પ્રતિનિધિ સર્જક 'હરીશ મીનાશ્રુ' અને 'ધીરુબહેન પટેલ' વિશે સાહિત્યકાર અજયસિંહ ચૌહાણે અને સાહિત્યકાર શ્રદ્ધા ત્રિવેદીએ વક્તવ્યો આપ્યાં.

વિજય પંડયાને દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદેમીનો અનુવાદ પુરસ્કાર

વિજય પંડયાને 2015 થી 2020ના સમયગાળામાં પ્રકાશિત થયેલ અનુવાદિત પુસ્તક વાલ્મીકિ રામાયણના 'અયોધ્યાકાંડ'ને દિલ્હીની સાહિત્ય અકાદેમીએ 'અનુવાદ પુરસ્કાર' ઘોષિત કર્યો છે. વિજયભાઈ પંડયાને અભિનંદન. અનુવાદ પુરસ્કાર માટેની દિલ્હીની નિર્ણાયક કમિટીમાં ડૉ. મધુસૂદન મ. વ્યાસે સેવા આપી હતી.

પદ્મભૂષણ ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર સવ્યસાચી સારસ્વત એવોર્ડ અર્પણ સમારોહ

તા. 24-1-2023ના રોજ સાંજે 5-30 કલાકે વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ ભવનમાં શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની અધ્યક્ષતામાં શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠને પદ્મભૂષણ ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકર સવ્યસાચી સારસ્વત એવોર્ડ ધીરુબહેન પટેલના હસ્તે અર્પણ કરવામાં આવ્યો હતો. આ પ્રસંગે શ્રી રઘુવીર ચૌધરી, શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ અને યોગેશ જોષીએ પ્રાસંગિક વક્તવ્યો આપ્યાં હતાં. શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠે પ્રતિભાવ આપ્યો હતો. શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠને અભિનંદન.

પુસ્તક-વિમોચન

તા.4-1-2023ના રોજ ધીરુબહેન પટેલના નિવાસસ્થાને ડૉ. કલ્પના દવેકૃત 'ન્યૂ લાઈફ, ન્યૂ વિઝન' (કેન્સરવિજેતાની સત્ય-સ્વાનુભવકથા) પુસ્તકનું ધીરુબહેન પટેલને હસ્તે વિમોચન કરવામાં આવ્યું હતું.

તા. 21-12-2022ના રોજ સાંજે 5-30 કલાકે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ગોવર્ધન ભવનમાં ગૂર્જર પ્રકાશક શ્રી મનુભાઈ શાહ દ્વારા શ્રી યોગેશ જોષીકૃત બે પુસ્તકો 1. 'ભઈ' 2. 'અર્ધ ચકરાવો લેતું આકાશ' પુસ્તકોનો વિમોચન-સમારોહ શ્રી રઘુવીર ચૌધરીની અધ્યક્ષતામાં યોજાયો હતો. આ સમારંભમાં રઘુવીર ચૌધરી,

ડૉ. મનોજ સિંઘ અને ડૉ. નિખિલ ખારા, ડૉ. બિરવા ખારાએ પુસ્તકોનું વિમોચન કર્યું હતું. ડૉ. મનોજ સિંઘ, ડૉ. નિખિલ ખારા અને ડૉ. બિરવા ખારાએ યોગેશ જોષી વિશે અને કોવિડ દરમિયાન લોકોની કરેલી સેવાની વાત કરી હતી. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે ‘ભઈ’ અને શ્રી સંજય ચૌધરીએ ‘અર્ધ ચકરાવો લેતું આકાશ’ પુસ્તકનો પરિચય કરાવ્યો હતો. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ અધ્યક્ષીય વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

અમદાવાદ વાર્તાવર્તુળની 12મી વાર્તાશિબિર

તન્મયભાઈના સૌજન્યથી ગુલબાઈ ટેકરાના પંકજ વિદ્યાલયમાં તા.1-1-2023ના રોજ જાણીતા વાર્તાકાર ગિરિમાબહેન ઘારેખાનના યજમાનપદે ‘અમદાવાદ વાર્તાવર્તુળની બારમી એકદિવસીય વાર્તાશિબિર યોજાઈ હતી. આ વાર્તાશિબિરમાં સર્વશ્રી રામ જાસપુરા, જેસંગ જાદવ, અલકા ત્રિવેદી, હસમુખ રાવલ, હિમાલી મજમુદાર, જિગીષા પાઠક, ગિરિમા ઘારેખાન, આરતી શેઠ, નયના મહેતા, પૂજા ત્રિવેદી, ઉર્વશી શાહ, દીના પંડ્યા, રેના સુથાર, દીવાન ઠાકોર અને મનહર ઓઝા - 15 વાર્તાકારોએ વાર્તાશિબિરમાં ભાગ લઈને પોતાની વાર્તાનું પઠન કર્યું હતું.

પ્રકીર્ણ

અહર્નિશમ : (સંકલન-૨જૂઆત) હર્ષડાકર, 2021, ફેલિક્સ, પબ્લિકેશન, સુરત, પૃ. 70, રૂ. 99 આઝાદીનો અમૃત મહોત્સવ : પ્રિયવદન પી. શાહ, 2020, એક્શન ગ્રુપ ઇન્ડિયા, અમદાવાદ, પૃ. 40, રૂ. 50 અસ્તિત્વની આસપાસ : તથાગત પટેલ, 2021, જોય એન્ટરપ્રાઇઝ, અમદાવાદ, 12+154, રૂ. 199 રંગરેખાના કલાધર : કનુ પટેલ, 2022, કકલાતીર્થ, સુરત, પૃ. 344, રૂ. Nil હુંકાર : અંજલી સેવક, 2021, Nexusstories Publication, Surat, પૃ. 71, રૂ. 125 ક્યાં છે મારી નદી : રતિલાલ બોરીસાગર, 2021, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, 16+136, રૂ. 170 દક્ષિણ ગુજરાતનાં આદિવાસી હાલરડાં : સંપા. ડૉ. પ્રિતેશ ચૌધરી, ડૉ. કમલેશ આર. ગાયકવાડ, પ્રા. દિપેશ, કે. કામડી, 2021, કેત પી. ભલસાણી શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પ્રાકૃતનિધિ, રાજકોટ, પૃ. 164, રૂ. 200 સામાજિક ન્યાયના મશાલચી ઇન્દુકુમાર જાની : ઉંકેશ ઓઝા, 2022, ગૂર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ, 14 + 158, રૂ. 250 મારી અલગારી સહેલગાહ : ફોરમ ગોર, 2022, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, 8+144, રૂ. 180.

બંધારણ સુધારણા અંગે...

ગત તા. ૨૯-૧-૨૦૨૩ દરમિયાન બંધારણ સુધારણા અંગે કાર્યવાહક અને મધ્યસ્થ સમિતિની બેઠક યોજાઈ હતી. આ બેઠકમાં વિમર્શ થયા બાદ જે સુધારા સૂચવાયા તે મૂળ બંધારણની કલમ સાથે 'પરબ'ના આ અંકમાં મૂકી રહ્યા છીએ. સૌ સભ્યોને આ અંગે તેમજ બંધારણ સુધારા અંગેના અન્ય કોઈ સૂચનો ૧૫ માર્ચ ૨૦૨૩ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી છે.

સમીર ભટ્ટ

મહામંત્રી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

વિભાગ-૧ નામ, હેતુઓ

કલમ ૧.

અ.

૩. 'હોદ્દેદારો' એટલે કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો અને પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિના સભ્યો.

સૂચિત ૩. 'હોદ્દેદારો' એટલે પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિના અને મધ્યસ્થ સમિતિના સભ્યો.

કલમ ૩.

અ.

૬. જૂના ગુજરાતી ઢાળો અને લોકસાહિત્યનું રેકોર્ડિંગ કરાવવું તેમજ અન્ય પ્રકારે બે સાહિત્યને સંરક્ષવા પ્રયાસો કરવા.

સૂચિત ૬. તેમ જ અન્ય પ્રકારે એ સાહિત્યને સંરક્ષવા પ્રયાસો કરવા.

કલમ - ૪

ધ.

પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિએ જે-તે સમયે સંવર્ધક અને દાતા સભ્યની રકમ ઠરાવેલી હોય તે રકમ આપનાર સંવર્ધકો - દાતાઓના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિ (લેખકો)

સૂચિત : પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિએ જે તે સમયે સંવર્ધક/દાતા સભ્યની રકમ ઠરાવેલી હોય તે રકમ આપનાર સંવર્ધકો/દાતાઓના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિ (લેખકો)

વિભાગ-૨ (નવો) ટ્રસ્ટીમંડળ અહીં મૂકવો

વિભાગ-૨

ટ્રસ્ટીમંડળ

નોંધ :- જૂના બંધારણના વિભાગ-૬ની ટ્રસ્ટીમંડળ અંગેની કલમો એકત્ર કરી અહીં સમાવવામાં આવી છે. તથા ટ્રસ્ટી મંડળ અંગે સૂચિત કલમો અહીં મૂકવામાં આવી છે.)

કલમ-૬

સૂચિત ૧.

ટ્રસ્ટીમંડળની સભ્ય સંખ્યા વધુમાં વધુ ૯ અને ઓછામાં ઓછી ૫ રહેશે. જેમાં બહુમતી સભ્યો સાહિત્યકારો હશે. અન્ય સભ્યોમાં કેળવણીકારો, શ્રેષ્ઠીઓ અને વિચારકો હશે.

૨.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખ, મહામંત્રી અને કોષાધ્યક્ષ ટ્રસ્ટના નિમંત્રિત સભ્ય ગણાશે. મહામંત્રી ટ્રસ્ટની વહીવટી કામગીરી સંભાળશે.

૩.

ટ્રસ્ટીમંડળની બેઠક દર વર્ષે ઓછામાં ઓછી એક વાર ફેબ્રુઆરીમાં બજેટ માટે મળશે.

૪.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની સ્થાવર-જંગમ મિલકતો અને ટ્રસ્ટફંડોનો અધિકાર ટ્રસ્ટીમંડળનો રહેશે. મિલકત મેળવવી, વેચવી, સમારાવવી, ફરી બાંધવી, ગીરો મૂકવી વગેરે કાર્યવાહી ટ્રસ્ટીમંડળ કરશે. ટ્રસ્ટીમંડળ એ અંગે મધ્યસ્થ સમિતિને જાણ કરશે. મિલકતોની જાળવણી અંગેની તમામ બાબતો ટ્રસ્ટીમંડળના અધિકારક્ષેત્રમાં ગણાશે.

૫.

ટ્રસ્ટીમંડળ પરિષદના વિકાસ, વિસ્તાર, પ્રવૃત્તિઓ, કાર્યક્રમોને માટે જરૂરી દાન, અનુદાન (ગ્રાન્ટ) મેળવશે.

૬.

પરિષદ માટે આવશ્યક અને યોગ્ય લાગે ત્યારે તે પ્રમાણે દાવા માંડવા દાખલ કરાવવા, ચલાવવા, બચાવ કરવો, એ માટે અધિકારપત્ર આપવો આ અંગેની સઘળી કાર્યવાહી અને અમલની સત્તા ટ્રસ્ટીમંડળની રહેશે.

૭.

પરિષદનું વાર્ષિક ભંડોળ જમા થયું હોય તેને બહાલી આપશે.

સૂચિત ૮.

પરિષદના કોઈ પણ વિભાગમાં સંચાલન માટે બે વર્ષ કે તેથી ઓછા સમય માટે હંગામી ધોરણે વ્યક્તિની નિમણૂક કરવાની હશે તો કાર્યવાહક સમિતિ નિયત પ્રક્રિયાથી નિર્ણય કરશે. આવી વ્યક્તિને નિયત કરારથી રાખવામાં આવશે. પરંતુ જો કોઈ વ્યક્તિને કાયમી ધોરણે નિમણૂક આપવાની હશે તો તેનો નિર્ણય ટ્રસ્ટીમંડળે મંજૂર કરેલ વરણી સમિતિ ઈન્ટરવ્યૂથી કરશે. વરણી સમિતિએ સૂચવેલ નામને

મધ્યસ્થ સમિતિ બહાલી આપશે. વરણી સમિતિમાં પરિષદના પ્રમુખ અને મહામંત્રી અનિવાર્ય ગણાશે.

સૂચિત ૯. ટ્રસ્ટીમંડળના સભ્યો મધ્યસ્થ સમિતિના સભ્યો ગણાશે. ટ્રસ્ટીમંડળના સભ્યો કાર્યવાહક સમિતિમાં નિમંત્રિત સભ્યો ગણાશે.

સૂચિત ૧૦. ટ્રસ્ટીમંડળમાંથી કોઈ પણ કારણસર ટ્રસ્ટીની જગ્યા ખાલી પડશે ત્યારે નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂક માટે ટ્રસ્ટીમંડળ અને કાર્યવાહક સમિતિ ત્રણ નામોની ભલામણ કરશે. મધ્યસ્થ સમિતિ તે નામોમાંથી નામ પસંદગી કરશે. નવા ટ્રસ્ટીની નિમણૂકને ચેરીટી કમિશ્નરમાં મંજૂરી મેળવવાની કાર્યવાહી મહામંત્રી કરશે.

૧૧. ટ્રસ્ટના હિસાબોનું ઓડિટ ટ્રસ્ટીમંડળ કરાવશે.

૧૨. પરિષદ કોઈ પણ કારણસર કામ કરતી બંધ થાય ત્યારે તેનાં સર્વ પ્રકારનાં દેવા ચૂકવાઈ જાય એ પછી જે કંઈ મિલકત સિલકમાં રહે તે પરિષદના સભ્યોને વહેંચી આપવામાં આવશે નહિ, પણ તે વખતે અથવા તે પહેલાં ટ્રસ્ટીમંડળના સભ્યોએ ઠરાવ્યું હશે તે રીતે અથવા તો રાજ્યની કોર્ટના સક્ષમ અધિકારી અથવા સક્ષમ પ્રાધિકારીએ અસલ દીવાની હકૂમતમાં ઠરાવ્યું હશે તે રીતે પરિષદના હેતુઓ કે તેને મળતા હેતુઓથી કામ કરતી સંસ્થાને કે સંસ્થાઓને સોંપી દેવાનું ટ્રસ્ટીમંડળ ગોઠવશે.

વિભાગ-૩ હતો તે વિભાગ-૪ બનશે.

પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિ

કલમ ૪

૬. પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિએ જે તે સમયે સંવર્ધક અને દાતા સભ્યની રકમ ઠરાવેલી હોય તે રકમ આપનાર સંવર્ધકો/દાતાઓના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિ. (લેખકો)

સૂચિત : સંવર્ધકો/દાતાઓના ચૂંટાયેલા પ્રતિનિધિઓ. (લેખકો)

૭. પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિએ ઠરાવેલ ફી ભરનાર વાર્ષિક અને આજીવન સામાન્યસભ્યો/આજીવન સંસ્થાસભ્યો જેમનું સભ્યપદ કાર્યવાહક સમિતિમાં મંજૂર કરાયેલું હશે. સભ્ય થનાર વ્યક્તિએ ૧૮ વર્ષ પૂરાં કર્યા હોવા જોઈએ. આ રીતે સભ્ય થનારને પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિ અને મધ્યસ્થ સમિતિએ નક્કી કરેલાં બંધારણીય નીતિનિયમો બંધનકર્તા રહેશે.

સૂચિત : પરિષદના સામાન્યસભ્યો, આજીવન સભ્યો, સંસ્થા સભ્યો.

નોંધ : ચ અને છની વિગતો અન્યત્ર મૂકવામાં આવી છે.

કલમ ૫-અ

ક.

૧. જે-તે સંમેલનના પ્રમુખ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના તેમજ તેની કાર્યવાહક-મધ્યસ્થ સમિતિના પણ પ્રમુખ ગણાશે.

સૂચિત ૧. પરિષદના પ્રમુખ સંમેલનના, કાર્યવાહક સમિતિના અને મધ્યસ્થ સમિતિના પ્રમુખ ગણાશે. તમામ મંત્રીઓ કોઈ પણ બેઠકનું આયોજન પ્રમુખની સંમતિથી કરશે.

(૨) કોઈ પણ કાર્યવાહી દરમિયાન નીતિનિયમોના અર્થઘટન અંગે પ્રમુખશ્રીનો નિર્ણય આખરી ગણાશે.

સૂચિત(૨) પરિષદ અંગેના કોઈપણ નિર્ણયમાં પ્રમુખશ્રી નિર્ણાયક મત (કાર્ટીંગ વોટ) આપી શકશે. આ ઉપરાંત કોઈપણ કાર્યવાહી દરમિયાન નીતિનિયમોના અર્થઘટન અંગે પ્રમુખશ્રીનો નિર્ણય આખરી ગણાશે.

૩. પ્રમુખની મુદત તેઓ પ્રમુખ તરીકેનો હોદ્દો સંભાળે ત્યારથી ત્રણ વર્ષની રહેશે.

સૂચિત ૩. પ્રમુખની મુદત તેઓ પ્રમુખ તરીકેનો હોદ્દો સંભાળે ત્યારથી બે વર્ષની રહેશે. કોઈપણ વ્યક્તિ પ્રમુખ તરીકેની જવાબદારી એક વખત સંભાળી શકશે.

૧. સતત ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલુ રહેલા પરિષદના સામાન્ય સભ્યો તેમજ ચૂંટણીના ત્રણ વર્ષ પૂર્વે નોંધાયેલા આજીવન સભ્યોએ ચૂંટેલા ચાલીસ સભ્યો.

સૂચિત : સતત ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલુ રહેલા પરિષદના સામાન્ય સભ્યો તેમ જ ચૂંટણીના બે વર્ષ પૂર્વે નોંધાયેલા આજીવન સભ્યોએ ચૂંટેલા ચાલીસ સભ્યો.

૫. દાતાઓના વિભાગમાંથી ચૂંટાયેલા ચાર સભ્યો

છ. સંવર્ધકોના વિભાગમાંથી ચૂંટાયેલા ચાર સભ્યો

સૂચિત : ૫-છ કલમ એક કરવામાં આવી છે.

૫. સંવર્ધકો/દાતાઓના વિભાગમાંથી ચૂંટાયેલા ચાર સભ્યો.

નોંધ : ૧ આ ત્રણેય (૫, ૬ અને ૭) વિભાગોમાં ઊભા રહેલા સભ્યોને પણ સમગ્ર મતદારો મત આપશે (મૂળ પ્રમાણે આ નોંધ છે.)

૭. સંવર્ધકોના પ્રતિનિધિઓ - ચાર

૮. દાતાના પ્રતિનિધિઓ - ચાર

સૂચિત : સંવર્ધકો/દાતાઓના પ્રતિનિધિઓ - ચાર

નોંધ : ૨ સૂચિત પરિષદના સભ્ય થનાર વ્યક્તિએ ૧૮ વર્ષ પૂરાં કર્યા હોવા જોઈશે. સભ્યપદને કાર્યવાહક સમિતિની મંજૂરી મળે પછી તેમનું સભ્યપદ માન્ય થશે. (મૂળમાં છે.)

નોંધ : ૩ સૂચિત સભ્ય થનાર વ્યક્તિને પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિએ અને મધ્યસ્થ સમિતિએ ઠરાવેલા નીતિ-નીયમો બંધનકર્તા રહેશે. (મૂળમાં છે.)

નોંધ : ૪ સૂચિત સંસ્થા-સભ્ય બનનાર સંસ્થા, સાહિત્ય, શિક્ષણ, સંસ્કારના ક્ષેત્રમાં કામ કરતી જાહેર ટ્રસ્ટ કે સોસાયટી એક્ટ નીચે નોંધાયેલી હોવી જોઈશે. સભ્ય સંસ્થા ઠરાવ કરીને તેમના એક પ્રતિનિધિનું નામ મોકલશે. તેને જ ચૂંટણીમાં ઊભા રહેવાનો અને મત આપવાનો હક રહેશે.

નોંધ : ૫ જરૂર જણાશે ત્યારે કાર્યવાહક સમિતિ સામાન્ય સભ્ય, આજીવન સભ્ય, દાતા/સંવર્ધક અને સભ્યસંસ્થાની વ્યાખ્યા, ધોરણો અને નિયમો બદલશે, ઠરાવશે.

૧૦. અધિવેશનની સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખ અને મંત્રી - બે સભ્યો તેમની મુદત એક વર્ષની રહેશે.

સૂચિત ૧૦. અધિવેશનની સ્વાગત સમિતિના પ્રમુખ અને મંત્રી (બે સભ્યો)ની મુદત બે વર્ષની રહેશે.

કલમ ૮

૨. ઉમેદવારી કરતાં અગાઉ સતત ત્રણ વર્ષ સુધી તે પરિષદના સભ્ય રહ્યા હોય અથવા ત્રણ વર્ષ પૂર્વે આજીવન સભ્ય થયા હોય.

સૂચિત : ઉમેદવારી કરતાં અગાઉ સતત ત્રણ વર્ષ સુધી તે પરિષદના સામાન્ય સભ્ય રહ્યા હોય અથવા બે વર્ષ પૂર્વે આજીવન સભ્ય થયા હોય.

૩. તેનું ઓછામાં ઓછું એક ગુજરાતી પુસ્તક પ્રસિદ્ધ થયું હોય અથવા પ્રતિષ્ઠિત ગુજરાતી સામયિકોમાં તેના ઓછામાં ઓછા દસ સંશોધન-વિવેચન લેખો પ્રસિદ્ધ થયા હોય અથવા દસ સર્જનાત્મક કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ થયેલી હોય.

સૂચિત ૩.ક. તેનાં ઓછામાં ઓછાં બે ગુજરાતીમાં સાહિત્યિક પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હોય.

ખ. અથવા પ્રતિષ્ઠિત ગુજરાતી સાહિત્યિક સામયિકોમાં દસ સર્જનાત્મક કૃતિઓ કે દસ સંશોધનાત્મક વિવેચન લેખો પ્રસિદ્ધ થયા હોય.

કલમ ૧૧ વર્ષ દરમિયાન મધ્યસ્થ સમિતિની ઓછામાં ઓછી બે બેઠકો યોજવામાં આવશે અને એ બેઠકોમાં મધ્યસ્થ સમિતિના સભ્યે સ્વપર્ચે આવવા-જવાનું રહેશે.

સૂચિત કલમ ૧૧ વર્ષ દરમિયાન મધ્યસ્થ સમિતિની ઓછામાં ઓછી બે બેઠકો યોજવામાં આવશે. બેઠકમાં સભ્યો સ્વખર્ચે સહભાગી બનશે.

વિભાગ-૪ હતો તે વિભાગ-૫ બનશે.

કાર્યવાહક સમિતિ

કલમ ૧૩.

૧. પ્રમુખ

જે તે સત્ર માટે ચૂંટાયેલા પ્રમુખ હોવાની રૂએ પરિષદ, મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિના પ્રમુખ ગણાશે. રાજીનામું આપવાના લીધે કે અન્ય કોઈ પણ કારણસર પ્રમુખની જગ્યા ખાલી પડે તો બે ઉપપ્રમુખો પૈકી સ્થાનિક હોય તે ઉપપ્રમુખ પ્રમુખ તરીકેની જવાબદારી બાકી રહેલા સમયગાળા માટે સંભાળશે.

૨. બે ઉપપ્રમુખો પૈકી ઓછામાં ઓછા એક પરિષદસ્થળના (સ્થાનિક) હશે.

સૂચિત નોંધ ૨. બે ઉપપ્રમુખો પૈકી એક ઉપપ્રમુખ પરિષદ સ્થળના (સ્થાનિક) હશે. (અમદાવાદ અને તેના ૬૦ કિ.મી.ના ત્રિજ્યામાં રહેનાર સ્થાનિક સભ્ય ગણાશે.) બીજા ઉપપ્રમુખ સ્થાનિક સિવાયના રહેશે. મતપત્રકમાં એક ઉપપ્રમુખ સ્થાનિક અને એક સ્થાનિક સિવાયના એમ બે વિભાગ રહેશે. મધ્યસ્થના ચૂંટાયેલા તમામ સભ્યોએ બન્ને વિભાગમાં મત આપવાના રહેશે.

૪. (૧) મહામંત્રી (વહીવટીમંત્રી)

કારોબારીના નિર્ણયોનો અમલ કરશે અને સામાન્ય વહીવટ સંભાળશે તથા સંમેલન (અધિવેશન/ જ્ઞાનસત્ર)ની સઘળી જવાબદારી સંભાળશે. મહામંત્રી કાર્યાલય સ્થળના (સ્થાનિક) હશે. મહામંત્રી નીચે દર્શાવ્યા ઉપરાંતના આવશ્યક કાર્યોની ફાળવણી જે-તે સમયે જે-તે મંત્રીને કરશે, જો મંત્રી સમયસર કાર્ય સંપન્ન ન કરે તો, પરિષદ માટે આર્થિક ઉપાર્જન માટે સક્રિય રહેશે. તમામ સમિતિઓની બેઠક વર્ષે ઓછામાં ઓછી બે વાર બોલાવશે. મધ્યસ્થના સદસ્યોએ ભાષા અને સાહિત્ય માટે આપેલા નવા વિચારો અને નવાં પ્રકલ્પોનો આરંભ કરશે તથા તેમને સોંપશે અથવા જોડશે.

સૂચિત (૧) મહામંત્રી

કારોબારીના નિર્ણયોનો અમલ કરશે અને સામાન્ય (જનરલ) વહીવટ સંભાળશે. સંમેલન (અધિવેશન/ જ્ઞાનસત્ર)ની સઘળી જવાબદારી સંભાળશે. મહામંત્રી કાર્યાલય સ્થળના (સ્થાનિક) હશે. કોઈ પણ મંત્રી

જવાબદારીથી કે યોગ્ય રીતે કાર્ય ન કરે તો તે જવાબદારી જાતે સંભાળી લેશે, વહીવટીનીતિ મુજબ વહીવટ કરશે અથવા કાર્યવાહક સમિતિમાં મંજૂર કરાવીને મહામંત્રી એ કાર્ય અન્ય હોદ્દેદારને સોંપશે. મંત્રીઓની કામગીરી સંદર્ભે મહામંત્રીની ભૂમિકા સંકલનકાર તરીકેની હશે. પરિષદ માટે આર્થિક ઉપાર્જન માટે સક્રિય રહેશે. તમામ સમિતિઓની વર્ષે ઓછામાં ઓછી બે વાર બેઠક સંબંધિત મંત્રીઓ દ્વારા યોજશે. મધ્યસ્થ સમિતિએ ભાષા અને સાહિત્ય માટે આપેલા નવા વિચારો અને પ્રકલ્પોનો અમલ કારોબારી કરશે અને તેની જવાબદારી યોગ્ય હોદ્દેદારને સોંપશે કે તેમાં અન્ય વ્યક્તિને જોડશે. ‘પરબ’ પરામર્શન સમિતિની બેઠક વર્ષે ઓછામાં ઓછી એકવાર બોલાવશે.

કલમ ૧૩

(૪) કોષાધ્યક્ષ

પરિષદની આવક-જાવકના પ્રશ્નો અને તમામ હિસાબો પર દેખરેખ રાખશે. બજેટ તૈયાર કરશે તથા તેની મધ્યસ્થ સમિતિમાં બહાલી મેળવશે. કોષાધ્યક્ષ કાર્યાલયના સ્થળના હશે. પરિષદનું કાયમી ભંડોળ વધારવા માટે સઘન પ્રયત્ન કરશે. (વર્ષે એકવાર ટ્રસ્ટીની મિટિંગ ગોઠવશે.)

સૂચિત ૪.૪

કોષાધ્યક્ષ

પરિષદની આવક-જાવકના પ્રશ્નો અને તમામ હિસાબો પર દેખરેખ રાખશે. અંદાજપત્ર તૈયાર કરશે અને કાર્યવાહક સમિતિને સુપરત કરશે. કાર્યવાહક સમિતિ ટ્રસ્ટીમંડળના જરૂરી સૂચન/સુધારા કે વધારા મેળવીને મધ્યસ્થ સમિતિમાં મૂકશે અને મંજૂરી મેળવશે. કોષાધ્યક્ષ કાર્યાલયસ્થળના (સ્થાનિક) હશે. કોષાધ્યક્ષ હોદ્દેદારો અને ટ્રસ્ટીઓને મળીને પરિષદનું કાયમી ભંડોળ વધારવા માટે સઘન પ્રયત્ન કરશે.

કલમ ૧૪

કાર્યવાહક સમિતિની વર્ષ દરમિયાન ઓછામાં ઓછી ચાર બેઠકો મળશે અને એ બેઠકોમાં કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોએ સ્વખર્ચે આવવા-જવાનું રહેશે.

સૂચિત કલમ ૧૪ સ્વખર્ચે સહભાગી થવાનું રહેશે.

વિભાગ-૫ હતો તે વિભાગ-૬ બનશે.

મધ્યસ્થ સમિતિ તથા કાર્યવાહક સમિતિની સત્તાઓ અને ફરજો

કલમ ૧૮.

૪. આ કલમ ટ્રસ્ટીમંડળમાં મૂકવામાં આવી છે. (૮)

૫. આ કલમ ટ્રસ્ટીમંડળમાં મૂકવામાં આવી છે. (૯)

કલમ ૧૮.

૨. આ કલમ ટ્રસ્ટીમંડળમાં મૂકવામાં આવી છે.

૩. મધ્યસ્થ સમિતિની તેમજ અન્ય તમામ બેઠકોના કામકાજની વ્યસ્થિત કાર્યનોંધ (Minute) રાખશે.

સૂચિત ૩. મધ્યસ્થ સમિતિની તેમ જ અન્ય તમામ બેઠકોના કામકાજની વ્યવસ્થિત કાર્યનોંધ (Minute) મહામંત્રી રાખશે.

કલમ ૨૩ મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિની મુદત ત્રણ વર્ષની રહેશે.

સૂચિત મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિની મુદત ચાર વર્ષની રહેશે.

કલમ ૨૫ નોંધ - ૫

કોઈપણ ઉમેદવાર હોદ્દા માટે એક જ જગ્યાએથી ઉમેદવારી કરી શકશે.

કલમ ૨૫ નોંધ - ૬

ચૂંટાયેલા પ્રમુખને કોઈ પણ ચૂંટણીમાં નિર્ણાયક મત આપવાનો અધિકાર રહેશે.

વિભાગ-૬ હતો તે વિભાગ-૭ બનશે.

નાણાંનો હિસાબ, મિલકતો અને ટ્રસ્ટીમંડળ

કલમ ૨૬. આ કલમ ટ્રસ્ટીમંડળમાં મુકાઈ છે.

૧થી ૧૦ ટ્રસ્ટીમંડળમાં મુકાઈ છે.

કલમ ૨૭. પરિષદનાં બધાં રોકડ ભંડોળો, વખતોવખત અથવા જ્યારે આવશ્યક કે સલાહભર્યુ લાગે ત્યારે નીચેના ચાર હોદ્દેદારોને નામે મધ્યસ્થ સમિતિ બેંકમાં મૂકશે કે અનામત રાખશે.

(૧) મહામંત્રી (૨) કોષાધ્યક્ષ (૩) ઉપપ્રમુખ (૪) ટ્રસ્ટી મંડળે ઠરાવેલ એક ટ્રસ્ટી,

ઉપરોક્ત ચાર પૈકીના કોઈ પણ બે હોદ્દેદારોની સહીથી બેંક સાથેનો વ્યવહાર કરવામાં આવશે. રોકડ રૂપિયા પચ્ચીસ હજારથી વધુ નહિ એટલી રકમ હાથ રોકડ (ઝદ્દજર્હ ઝૅંદ્દલદ્દ) રાખી શકશે નહીં.

સૂચિત કલમ ૨૭. પરિષદનાં બધાં રોકડ ભંડોળો, વખતોવખત અથવા જ્યારે આવશ્યક કે સલાહભર્યુ લાગે ત્યારે નીચેના ચાર હોદ્દેદારોને નામે મધ્યસ્થ સમિતિ બેંકમાં મૂકશે કે અનામત રાખશે.

(૧) મહામંત્રી (૨) કોષાધ્યક્ષ (૩) ઉપપ્રમુખ (૪) ટ્રસ્ટી મંડળે ઠરાવેલ એક ટ્રસ્ટી,

ઉપરોક્ત ચાર પૈકીના કોઈપણ બે હોદ્દેદારોની સહીથી બેંક સાથેનો વ્યવહાર કરવામાં આવશે. તેમાં કોષાધ્યક્ષની સહી અનિવાર્ય ગણાશે. રૂપિયા પચ્ચીસ હજારથી વધુ નહિ એટલી રકમ હાથરોકડ (Cash on Hand) રાખી શકાશે.

કલમ ૩૨.

નોંધ : (ક) મધ્યસ્થ સમિતિ અંગભૂત સંસ્થાઓની કે આર્થિક જવાબદારી વધારતી જગાનો સૈદ્ધાંતિક સ્વીકાર કરશે, એ પછી કાર્યવાહક સમિતિ એનો અમલ કરશે.

સૂચિત (ક) આ કલમ ટ્રસ્ટીમંડળમાં મૂકવામાં આવી છે.

કલમ ૩૪.

નોંધ : (ખ) પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિ દર વર્ષે અંદાજપત્ર તૈયાર કરીને માર્ચની આખર સુધીમાં મધ્યસ્થ સમિતિ સમક્ષ રજૂ કરી મંજૂરી મેળવશે. જરૂર પડ્યે પૂરક બજેટ રજૂ કરી તે અંગે પણ મધ્યસ્થ સમિતિની મંજૂરી મેળવશે.

સૂચિત (ખ) પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિ અંદાજપત્ર તૈયાર કરીને ટ્રસ્ટને આપશે. આર્થિક પ્રબંધનના સંદર્ભમાં ટ્રસ્ટ જરૂરી સૂચન/સુધારા કે વધારા સૂચવી શકશે. એ પછી અંદાજપત્ર મધ્યસ્થ સમિતિમાં મૂકાશે અને મંજૂર કરાવાશે. જરૂર પડ્યે પૂરક બજેટ પણ રજૂ કરી શકાશે. મંજૂર થયેલ બજેટનો વહીવટ કાર્યવાહક સમિતિ કરશે.

વિભાગ-૭ હતો તે વિભાગ-૮ બનશે.

પરિષદની સામાન્ય સભા

કલમ ૩૫. સંમેલન (અધિવેશન અને જ્ઞાનસત્ર)ના સ્થળે ખુલ્લી સામાન્યસભાની બેઠક યોજવામાં આવશે. સામાન્યસભામાં કરવામાં આવેલા ઠરાવોના અમલીકરણનો હેવાલ (એક્શન ટેક્સ રિપોર્ટ) આગામી સામાન્ય સભામાં રજૂ કરવો અનિવાર્ય ગણાશે.

સૂચિત કલમ ૩૫. સામાન્યપણે સંમેલન (અધિવેશન અને જ્ઞાનસત્ર)ના સ્થળે ખુલ્લી સામાન્યસભાની બેઠક યોજવામાં આવશે. સામાન્યસભામાં કરવામાં આવેલા ઠરાવોના અમલીકરણનો હેવાલ (એક્શન ટેક્સ રિપોર્ટ) પછીની સામાન્ય સભામાં રજૂ કરવો અનિવાર્ય ગણાશે.

કલમ ૪૦. કાર્યસાધક સભ્યસંખ્યાના અભાવે સાધારણ સામાન્ય સભા મુલતવી રાખવી પડશે તો એ કામકાજ કરવા માટે અર્ધા કલાક પછી હાજર સભ્યસંખ્યાને જ કાર્યસાધક સભ્યસંખ્યા ગણીને સભાનું કામકાજ પૂર્ણ કરવામાં આવશે.

કલમ ૪૦ કાર્યસાધક સભ્યસંખ્યાને અભાવે સાધારણ સભા મુલતવી રાખવી પડશે તો એ કામકાજ કરવા માટે ૩૦ મિનિટ પછી હાજર સભ્યસંખ્યાને જ કાર્યસાધક સભ્યસંખ્યા ગણીને સભાનું કામકાજ કરવામાં આવશે. એવા કામકાજને અધિકૃત ગણવામાં આવશે.

વિભાગ-૯ હતો તે વિભાગ-૧૦ બનશે.
પરિષદ અને સંમેલન (અધિવેશન/જ્ઞાનસત્ર)ના
પ્રમુખ તથા વિભાગીય પ્રમુખો

કલમ ૫૦. (ક)

પરિષદ પ્રમુખના પદ માટે પરિષદના દસ આજીવન સભ્યો સંયુક્ત રીતે પોતાની પસંદગીનું એક નામ સૂચવી શકશે.

સૂચિત (ખ)દસ આજીવન સભ્યો પ્રમુખપદ માટે જેમનું નામ સૂચવશે તેમણે સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં વ્યાપક પ્રદાન કરેલું હોય તેવા લબ્ધ પ્રતિષ્ઠ સાહિત્યકાર હોય તે અનિવાર્ય છે.

કલમ - ૫૪ કલમ ૫૧, ૫૨, ૫૩ પ્રમાણે પ્રમુખપદ માટે મળેલાં નામોને વર્ષાનુક્રમે ગોઠવીને ચૂંટણી અધિકારી મતપત્રક તૈયાર કરશે અને સતત ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલુ રહેલા વાર્ષિક સામાન્ય સભ્ય, નોંધાયેલા આજીવન સભ્ય, આજીવન સંસ્થાસભ્ય, દાતા સભ્ય તથા સંવર્ધક સભ્ય (જે ત્રણ વર્ષ પૂર્વે થયેલા હશે)ને ટપાલ/સ્પીડ પોસ્ટથી મતપત્રક મોકલી આપશે.

સૂચિત : કલમ ૫૧, ૫૨, ૫૩ પ્રમાણે પ્રમુખપદ માટે મળેલાં નામોને વર્ષાનુક્રમે ગોઠવીને ચૂંટણી અધિકારી મતપત્રક તૈયાર કરશે. સતત ત્રણ વર્ષ સુધી ચાલુ રહેલા વાર્ષિક સામાન્ય સભ્ય, ચૂંટણીના વર્ષના બે વર્ષ પૂર્વે નોંધાયેલા આજીવન સભ્ય, સંસ્થાસભ્ય, દાતા/સંવર્ધક સભ્ય (જે બે વર્ષ પૂર્વે થયેલા હશે) ને ટપાલ/સ્પીડ પોસ્ટથી મતપત્રક મોકલશે.

પરિશિષ્ટ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
ચૂંટણીના નિયમો

૩. પરિષદના પ્રમુખ સિવાયની પરિષદની કોઈ પણ ચૂંટણી વેળાએ ઉમેદવારની દરખાસ્ત કરનાર અને ટેકો આપનાર બંને આજીવન સભ્યો હોવા જોઈએ.

સૂચિત ૩. પરિષદની કોઈપણ ચૂંટણી વેળાએ ઉમેદવારની દરખાસ્ત કરનાર અને ટેકો આપનાર બંને સભ્યો આજીવન સભ્યો હોવા જોઈશે.

૭.(૧૦) મતદારને ચાર પરબીડિયાં સહિત મતપત્રક ટપાલથી કે સ્પીડ પોસ્ટથી મોકલવામાં આવ્યા પછી, સ્વીકાર્ય ગણી શકાય તેવા કોઈ કારણસર મતપત્રક ગેરવલ્લે જાય તો તે મતદારની લેખિત માગણી આવ્યેથી યોગ્ય ચકાસણી બાદ ડુપ્લિકેટ મતપત્રક મોકલવામાં આવશે. મતપત્રક

મોકલવાને પૂરતું કારણ છે કે નહિ તેનો નિર્ણય કરવાની સત્તા ચૂંટણી અધિકારીની રહેશે.

સૂચિત ૭.(૧૦) મતદારને ચાર પરબીડિયાં સહિત મતપત્રક ટપાલથી કે સ્પીડ પોસ્ટથી કે કુરિયરથી મોકલવામાં આવ્યાં પછી, સ્વીકાર્ય ગણી શકાય તેવા કોઈ કારણસર મતપત્રક ગેરવલ્લે જાય અને મતદારની લેખિત માગણી આવ્યેથી ચૂંટણી અધિકારી યોગ્ય ચકાસણી બાદ ડુપ્લિકેટ મતપત્રક મોકલાવશે.

સૂચિત ૧૨ ચૂંટણીમાં મતગણતરી માટે અદ્યતન ઈ-નફર્મેશન ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરી શકાશે.

સૂચિત ૧૩ પ્રમુખ અને મધ્યસ્થ સમિતિની ચૂંટણી એક સાથે જ કરવામાં આવશે. ચૂંટણીની આચારસંહિતા :-

સૂચિત ૧. કોઈ પણ ઉમેદવાર પરિષદના સિમ્બોલ, લેટરહેડ, સામગ્રી કે સાધનોનો ઉપયોગ પોતાને માટે કે પ્રચાર માટે નહિ કરી શકે.

પ્રકીર્ણ

ઓગણીસમી સદી : લેખસંચય : ઉર્વી તેવાર, 2021, ગુરુ ડિઝાઇન શોપ, આણંદ, 18+256, રૂ. 370 મંદોદરી : શેફાલી પટેલ, બીજી-2022, પ્રકાશક : શેફાલી પટેલ, 4+108, રૂ. Nil ચરોતરના વંચિત સમાજનું લોકસાહિત્ય : લગ્નગીતો : ડૉ. રમણ માધવ, 2022, તોરણ સારથી નગર, બોરસદ, જિ. આણંદ, 6+180, રૂ. 270 દખ્ખણનો દમદાર દેશ : ભદ્રાયુ વછરાજાની, 2022, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, 14+106, રૂ. 150 જીવન સાહિત્યના અદ્વૈતની ખોજ : ડૉ. રાજવી ઓઝા, 2022, પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. 176, રૂ. 300 વાર્તા કહેવાની કળા : નટવર પટેલ, 2021, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, 6+66, રૂ. 75 સમાજને લાલબત્તી : દુર્ગેશ ઉપાધ્યાય, 2022, સી/5, તેજલ એપાર્ટમેન્ટ, ગીતા મંદિર સામે, પ્રતાપનગર રોડ, વડોદરા-390004, પૃ. 76, રૂ. 150 સાહિત્ય તત્ત્વ : (આધુનિક ક્ષેત્રે નોબલ પારિતોષિક વિજેતાઓના વક્તવ્યો), સંપાદન : અદમ ટંકારવી, પંચમ શુક્લ, 2022, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી, (યુ. કે.), 30+402, રૂ. 675.

આ અંકના લેખકો

- અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલ : ઉપનિષદ, પ્લોટ નં. 43/બી, ગૌરીશંકર સોસાયટી, જવેલ્સ સર્કલ, ભાવનગર-364002
- ઈતુભાઈ કુરકુટીઆ : વ્યાખ્યાતા, ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર, ગોવર્ધન ભવન, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-9
- કનુ આચાર્ય : કિશોરપાર્ક સોસાયટી, રેજીમેન્ટ રોડ, હાઈવે, ડીસા-385535
- કાલિન્દી પરીખ : 3, દેનાબેન્ક સોસાયટી, અમરેલી-365601
- કુલદીપ દેસાઈ : અનુસ્નાતક, ગુજરાતી વિભાગ, સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી, વલ્લભવિદ્યાનગર-388120
- ચાર્વી ભટ્ટ : સાવલા ક્વાર્ટર, બીજે માળ, કોર્ટ રોડ, એકતાનગર, રાપર, કચ્છ-370165
- જયેશ રાષ્ટ્રકૂટ : પૂર્ણિમા સોસાયટી, શેરી નં. 1, અમરજયોતની બાજુમાં, નાના મવા મેઈન રોડ, માયાણી ચોક પાસે, ભાવનગર-360002
- જિગીષા રાજ : સી/6, સોહમ એવન્યૂ વસ્ત્રાપુર તળાવની સામે, બોડકદેવ, અમદાવાદ-380054
- ધીરેન્દ્ર મહેતા : જીવનછાયા, હોસ્પિટલ રોડ, ભૂજ-370001 (કચ્છ)
- નરેશ કાપડિયા : 510, શ્રી એપાર્ટમેન્ટ, મક્કાઈ પુલ, નાનપુરા, સુરત-395001
- પ્રકાશ ન. શાહ : બી/302, સંસિતા પ્રથમ, મહારાષ્ટ્ર સોસાયટી, મંગલ વિદ્યાલય પાસે, મીઠાખળી, અમદાવાદ-380006
- પ્રફુલ્લ રાવલ : 3, રાજમહેલ ફ્લેટ્સ, આઈ.ઓ.સી. કોલોની રોડ, વીરમગામ-382150
- ભરત મહેતા : 'મન્દાર', બી/97, યોગીનગર ટાઉનશીપ, રામાકાકા ઢેરીપાસે, છાણી, વડોદરા-391740
- ભાવેશ સોલંકી : ચંદ્રમૌલિ, ડો. હસુભાઈ જાનીના મકાનમાં, ગાયત્રીનગર, સ્ટેશન રોડ, મુ. ગઢડા-364730
- ભૂપેન્દ્ર વ્યાસ : 201, બાલમુકુન્દ કોમ્પ્લેક્સ, રામેશ્વરપાર્ક શેરી નં. 3, નાણાવટી ચોક પાસે, રાજકોટ-360007
- રમેશ તન્ના : સી-3, સૂરસાગર એપાર્ટમેન્ટ, સત્તાધાર બસ સ્ટેન્ડ સામે, સોલા રોડ, ઘાટલોડિયા, અમદાવાદ-380061
- રમેશ પટેલ : પ્રાંજલ, 30, આનંદવાટિકા સોસાયટી, સરદાર પુલ પાસે, સુરત-395009
- રાજેશ પંડ્યા : એ-5, ઋતુરાજ, નૂતન વિદ્યાલય પાસે, સમા રોડ, વડોદરા-390024
- સંજય મકવાણા : ગુજરાતી વિભાગ, મહાદેવ દેસાઈ સમાજસેવા સંકુલ, ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-14
- સાહિલ પરમાર : 'ઉનસ્ટાલ્કા', 1411/1, સેક્ટર-2/બી, ગાંધીનગર
- સિકંદર મુલતાની : માળીવાડ, જગન્નાથજી મંદિર પાસે, ગ્રીન ચોક, લીંબડી- 363421
- હરીશ મીનાશ્રુ : સુમિરન, 9/એ, સૌરમ્ય બંગલા, વિનુકાકા માર્ગ, બાકરોલ- 388315
- હરેશ ધોળકિયા : ન્યૂ મિન્ટ રોડ, પેરિસ બેકરી પાસે, ભૂજ-370001 (કચ્છ)

મેમાનપણા વિષે

રાગ : કાફી

અમે તો આજ તમારા બે દિનના મેમાન,
સફલ કરો આ સહજ સમાગમ, સુખનું એ જ નિદાન. ટેક૦
આવ્યા જેમ જશું એ રીતે, સર્વે એક સમાન;
પાછા કોઈ દિને નહિ મળીએ, ક્યાં કરશો સંમાન? અમે૦
સાંચવજો સંબંધ પરસ્પર, ધરમે રાખી ધ્યાન;
સંપી સદ્ગુણ લેજો દેજો, દૂર કરી અભિમાન. અમે૦
લેશ નથી અમને અંતરમાં માન અને અપમાન;
હોય કશી કડવાશ અમારી તો પ્રિય કરજો પાન. અમે૦
કેશવ હરિએ કરુણા કીધી, ન ભૂમો ભૂલી ભાન;
તત્ત્વે તાન રહે છે તેને થાય ન જરીયે હાણ. અમે૦

કેશવલાલ હરિરામ ભટ્ટ
આર્ય ધર્મ પ્રકાશ તંત્રી
કેશવ કૃતિમાંથી સાભાર

ઈ.સ. 1852 થી 1896

સંવાહક : પીયૂષ મુકુન્દરાય પારાશર્ય - 98251 87007

કેશવલાલ હરિરામનાં ચાર ભજનો 'આશ્રમ ભજનાવલિ'માં સ્થાન
પામ્યાં છે એ તેની સાત્ત્વિકતાને લઈને. સર પ્રભાશંકર પટ્ટણીના અને
મારા દાદાજી વિજયશંકર કાનજી પટ્ટણીના એ કાકા થાય.

મકનજીના દુહા (મકન=મુકુન્દરાય, કવિ પોતે)

મરને તળિયે જીવીયેં દુનિયા દેખે નેં,
મકના, એવી છીપ થા કે મોતી પાકે મેં.

અમે ઝાડ મસાણનાં, નહિ વાડી વગડા તણાં,
ચિતા દઝાડે હાડ, છાયા ધરીયેં રાખને.

હરિ કહે હરિ ના મળે, હરિને ખોળે કોક,
મકના સાચી ભૂખ વિણ શોધખોળ સહુ ફોક.

ખડ લણ્યે દાણા મળે તો ખેતી કરત ન કોઈ,
વિણ સાધન હરિ જો મળે તો પામત (હરિ) હર કોઈ.

દરિયે હદ બાંધી ભલે ઈમ પ્રેમે રાખી નેં,
પડતાં પડ્યા ઈ પ્રેમમાં હવે કાંઠો ઇચ્છીએ નેં.

બંધ હવેલી દ્વારમાં મકન બંધ તું આંખે,
દર્શન શેનાં કરછ કે ઊઠે રોમ તન આખે?

જળ વિણ પડે તિરાડ ખેતરમાં ત્યમ જીવમાં,
હરિ વિણ ફાટે હાડ, તો ઈ વરસ્યા વિણ ના રિયે.

* ગંગજળ સમ પુનિત મુજ, મન થયું કહે કબીર,
પણ ગંગા તો બોલી નથી કે મકન, પુનિત મમ નીર.

મકનો બોઘો હોય પણ બોઘો મકન ન કોઈ,
બોઘો મકન ગોતી દીયે એણે ગાય વસૂકલ દોઈ.

રચનાકાર : મુકુન્દરાય પારાશર્ય

કવિશ્રી મુકુન્દરાય પારાશર્યની જન્મતારીખના પુણ્યસ્મરણમાં તા. 13-2-1914

સંવાહક : પીયૂષ મુકુન્દરાય પારાશર્ય – 98251 87007

* સંદર્ભ : સંત કબીરનો દુહો:

કબીર મન નિર્મલ ભયા જૈસે ગંગા નીર,
પીછે પીછે હરિ ફિરૈ, કહત કબીર કબીર.

મહિલા લેખકો દ્વારા લખાયેલી ગુજરાતી નવલકથાઓ

વિનોદિની નીલકંઠ		સ્મિતા ભાગવત	
કદલીવન	80	જિંદગી નામે નવલકથા	70
ઘલા આરબ મહેતા		કાચમાં ઘૂઘવાતો સાગર	74
સપ્ત માતૃકા (મહાભારતનાં સાત માતા પાત્રોની સંવેદનકથા) (પુરસ્કૃત)	260	માલતી દેસાઈ	
પાંચ પગલાં પૃથ્વી પર	200	ગુલાબી આભાસ	150
ધ ન્યૂ લાઈફ	275	આતશભસ્મ	100
બત્રીસ પૂનઝીની વેદના	170	સરનામું ખોઈ નાખું છું	40
શબને કોઈ નામ હોતું નથી	160	સોનલ પરીખ	
વાડ	230	દેવહુમા	230
અને મૃત્યુ	100	કાલિન્દી પરીખ	
પ્રથમ વિદ્રોહી શંભૂકાયણ	140	યજ્ઞશેષ	72
બત્રીસ લક્ષ્મી	240	અપરિચિતા	200
ધીરુબહેન પટેલ		હિમાંશી શેલત	
એક ઝાળ મીઠી (પુરસ્કૃત)	250	ક્યારીમાં આકાશપુષ્પ અને કાળાં પતંગિયાં	70
અનુસંધાન	50	આઠમો રંગ	90
વાંસનો અંકુર	110	નીલા શાહ	
કાદંબરીની મા	150	અંધકારને દરિયે તરણું	40
પેઈંગ ગેસ્ટ	100	પ્રતિમા મોદી	
સંશયબીજ	135	છાણના દેવ કપાસિયાની આંખો	150
વમળ	200	ઉષા ચતુર્વેદી	
શ્રીમળાનાં ફૂલ	150	મૃત્યુની પાનખરમાં વસંત (પુરસ્કૃત)	125
વાવંત્રેળ	250	અવનિ પટેલ માહેશ્વરી	
ગગનનાં લગન	250	બોસ્કો પાપા પગલીથી પગરવ સુધી (શ્વાનપ્રેમની કથા)	140
આંધળી ગલી (લઘુનવલ)	60	અનિતા રમેશ તળ્વા	
ગિરિમા ઘારેખાન		સૂરજ બને રજકણ	150
વાયા રાવલપિંડી (પુરસ્કૃત)	230	મૃણાલિની દેસાઈ	
મનીષા ગાલા		પુત્ર માનવીનો	190
ફેસબુકમાંના ચહેરા (પુરસ્કૃત)	300	દર્શના ત્રિવેદી	
વારસદાર	300	પાનખરની બીક ના બતાવો	100

ગૂર્જર ગ્રંથિરત્ન કાર્યાલય

ગૂર્જર સાહિત્ય ભવન : રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૧
ફોન : ૦૭૯-૨૨૧૪૪૬૬૩, ૦૯૨૨૭૦૫૫૭૭૭ • e-mail : goorjar@yahoo.com

ગૂર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન : ૧૦૨, લેન્ડમાર્ક બિલ્ડિંગ, સીમા હોલ સામે, પ્રહલાદનગર, અમદાવાદ-૧૫
ફોન : ૦૭૯-૨૬૯૩૪૩૪૦, ૯૮૨૫૨ ૬૮૭૫૯ • email : gurjarprakashan@gmail.com

રંગદ્વાર પ્રકાશન

G-15, યુનિવર્સિટી પ્લાઝા, દાદાસાહેબનાં પગલાં, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-380009
 ઇમેઇલ rangdwar.prakashan@gmail.com, વેબ સાઇટ : <http://www.rangdwar.com>

સામાન્ય જ્ઞાન – વિજ્ઞાન – શિક્ષણ – બાળકિશોર સાહિત્ય

સપના જેવો છે સંસાર (ફિલ્મ વિશે) વિરલ મહેતા	220
Further Steps towards Mastering Gujarati રેમંડ પરમાર	400
વિશ્વમાં જીવન	પી. સી. પટેલ 80
આલ્બર્ટ આઈનસ્ટાઈન	પી. સી. પટેલ 50
ડૉ. અબ્દુલ કલામ	પી સી પટેલ 65
કોમ્પ્યુટર ઉદ્ભવ અને વિકાસ	પી. સી. પટેલ 50
મખમલી સસલું	રેમંડ પરમાર 100
એક નટખટ છોકરાનાં પરાક્રમો	માર્ક ટ્વેઇન, અનુ. રેમંડ પરમાર 150
ચાલો., ચાલો નળસરોવર	જ્યંતીલાલ દવે 40
તારલિયા	જ્યંતીલાલ દવે 40
પંખો, પવન ને પતંગિયું	હર્ષદ ચંદારાણા 25
ખુલ્લામાં જઈ રમીએ	રાજેન્દ્ર શાહ 40
રમત અમારી	રાજેન્દ્ર શાહ 40
દિવાળીથી દેવદિવાળી	રઘુવીર ચૌધરી 6
નિબંધ	
કિલીમાન્જારો	જયન્ત પાઠક 120
શ્રાવણનો પાઠ	હિતેશ પંડ્યા 80
છબિ ભીતરની	અશ્વિન મહેતા 150
મેનેજમેન્ટ, મનુષ્યત્વ અને સર્જકતા પ્રદીપ ખાંડવાલા	90
પુનર્વિચાર	રઘુવીર ચૌધરી 100
સ્મૃતિ અંજલિ	નગીન ગાંધી 70
વાડમાં વસંત	રઘુવીર ચૌધરી 100

રન્નાદે પ્રકાશન

૫૮/૨, બીજે માળે, દેરાસર સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન : ૨૨૧૧૦૦૮૧-૨૨૧૧૦૦૬૪

ચિંતનાત્મક નિબંધો

પ્રવીણ દરજી

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
જાગને જાદવા	૧૮૦.૦૦
લહેરાતો મોલ (ચરિત્રાત્મક)	૧૩૫.૦૦
સાથે ચાલીએ	૧૪૦.૦૦
કોફીમગ	૧૫૦.૦૦
સમયબોધ	૧૭૦.૦૦
એકમેકના ઝરૂબા	૧૭૫.૦૦
કોણ સાંભળે છે ?	૧૬૦.૦૦
ગીતાસ્વાદ	૧૮૦.૦૦
અંશ અને વંશ	૧૬૦.૦૦
જીવન જીવો, જીવન જીતો	૧૧૦.૦૦
માણસથી માણસ	૨૦૦.૦૦
વર્તુળની બહાર	૮૫.૦૦
પરિપ્રશ્ન	૮૫.૦૦

ડૉ.ચંદ્રકાન્ત મહેતા

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
ચિંતનયાત્રા (ચિંતન કણિકાઓ)	૨૦૦.૦૦
જીવન તો કર્મયોગનું ઝરણું	૧૫૫.૦૦
જ્યોતિ કલશ છલકે	૧૩૫.૦૦
પંથ જુએ છે વાટ	૮૦.૦૦
તું હારવા જન્મ્યો નથી	૮૦.૦૦
કદમ, તને સલામ	૮૦.૦૦
થોડુંક આકાશ... થોડીક ધરા	૨૪૦.૦૦

લાભશંકર ઠાકર

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
એક મિનિટ!	૩૬.૦૦

ફાધર વર્ગીસ પોલ

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
સફળ જીવનનો માર્ગ	૧૫૫.૦૦
ઈસુબોધ	૧૭૦.૦૦
સફળ જીવનનો માર્ગ	૧૫૫.૦૦
નવું જીવન, નવી દૃષ્ટિ	૧૫૦.૦૦
પ્રેમ અને પ્રસન્નતાનો પ્રવાહ	૭૦.૦૦
મઘમઘતું જીવન	૭૦.૦૦
જીવનસંગીત	૭૦.૦૦
તમારું હૃદય ગાશે	૭૦.૦૦
જીવન સફર	૭૦.૦૦
માણસને માણસ તરીકે જુઓ	૭૦.૦૦
પ્રેમનું ઓજસ	૮૦.૦૦

રમણ પાઠક 'વાચસ્પતિ'

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
ઉજાસનાં ઝેંધાણ	૮૫.૦૦
આનંદની આરાધના	૧૦૦.૦૦
સંશયની સાધના	૬૫.૦૦

ચીનુભાઈ ગી.શાહ

પુસ્તકનું નામ	કિંમત રૂ.
મૈં નીંદ ઉડાને આયા હૂં (એજન્સી)	૪૦.૦૦
ચમત્કારોની ચકાસણી (એજન્સી)	૨૦.૦૦
હું દિગમ્બર અને હું શ્વેતામ્બર (એજન્સી)	૫.૦૦
ગીતા ઘડપણની (એજન્સી)	૪૦.૦૦
હળાહળ ઝેર કોમવાદનું (એજન્સી)	૮.૦૦
મરણ પછી શું ? (એજન્સી)	૧૨.૦૦

પુસ્તકનું નામ	લેખકનું નામ	કિંમત રૂ.
મનની અનંત શક્તિ દ્વારા ઓળખ ડૉ. બી.એચ.સોમૈયા		૮૦.૦૦
(ચિંતનાત્મક લેખો)		
જ્ઞાનપ્રપા (ચિંતનાત્મક)	ડૉ.ઋષિરાજ ઉપાધ્યાય	૭૫.૦૦

કોરોના બિંબ-પ્રતિબિંબ – વાત લોકડાઉનની

પછી આવી રહ્યું છે...

અણમોલનું બીજું પ્રકાશન

60+ નારીરત્નોની જીવનકહાણી કહેનારું
250+ પાનાંનું ને આકર્ષક કદકાઠી ધરાવતું પુસ્તક

ગાંધીવારસાનાં નારીરત્નો

‘કૂલછાબ’માં હપ્તાવાર પ્રકાશિત કોલમ
‘ગુર્જરનારી’ના લેખોનો સંપાદિત સંચય

ગાંધીયુગથી લઈને અનુગાંધીયુગ અને આધુનિક યુગ સુધી
ગાંધીવિચારને વરીને જમીનીકાર્ય કરનાર નારીરત્નોનાં
સ્વરાજની લડતમાં અને એ પછી પણ દાખવેલાં
સાહસ, સંઘર્ષ અને સફળતાનો આલેખ

₹
425

લેખન મોસમ ત્રિવેદી

સંપાદન કેતન રુપેરા • પ્રસ્તાવના બકુલા ઘાસવાલા

પ્રકાશન ગૌરાંગ જાની - અણમોલ પ્રકાશન

પ્રાપ્તિસ્થાન ગ્રંથવિહાર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ‘ટાઇમ્સ’ની પાછળ,
નદીકિનારે, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-09 • ફોન : 079-26587949
ઘરે બેઠાં પુસ્તક મેળવવા માટે વ્હોટ્સએપ નં. 98987 62263 • કુલિયર ચાર્જ અલગથી

ગાંધીવાદી સાથે ડાબેરી વિચારોથી પ્રભાવિત થયેલા પ્રતિભાવંત ગુજરાતી સાહિત્યકાર રમણલાલ વસંતરાય દેસાઈની નવલકથા 'દિવ્યચક્ષુ' 1930માં ગાંધીજીએ આદરેલા નમક સત્યાગ્રહનું સાચકલું નિરૂપણ કરે છે. જયંતિ દલાલ, ઈન્દુલાલ યાજ્ઞિક અને રમણલાલ દેસાઈને જોડતું મીઠા સિવાયનું બીજું તત્ત્વ જે મળે છે તે છે - મૂવી. સર્વોત્તમ બદામી દિગ્દર્શિત ફિલ્મ 'કોકિલા' એ જ નામની ર. વ. દેસાઈની નવલકથાને રૂપાંતરિત કરે છે. તેમની બીજી જાણીતી નવલકથા 'પૂર્ણિમા'નું પણ એ જ નામથી ફિલ્મમાં રૂપાંતર થયેલું.

- અમૃત ગંગર

બરડા ડુંગર વિસ્તારનો વિદ્યાર્થી હસમુખ જ્યારે નાટ્યવિદ્યાનો અભ્યાસ કરવા વડોદરા ગયો ત્યારે એમના બરડાના ખમીરને પિછાણીને ચં.ચી. મહેતાએ તેમને હસમુખ ગોકાણીને બદલે, હસમુખ બારાડી તરીકે સંબોધ્યા હતા. ત્યાર પછી આ 'બારાડી' અટક હસમુખભાઈ માટે આત્મસાત્ થઈ ગઈ. હસમુખ બારાડી અને નટુભાઈ કક્કડ આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલમાં નવમા ધોરણમાં એક જ વર્ગમાં સહપાઠી મિત્રો હતા. ઈ.સ. 1957માં એસ.એસ.સી. પછી હસમુખભાઈની એક લેખક તરીકે પ્રતિભા પાંગરતી રહી. નાટક અંગેની કથા, પટકથા લખતા ગયા. આલ્ફ્રેડ હાઈસ્કૂલમાંથી બહાર નીકળ્યા પહેલાં જ રાજકોટ રેડિયો પરથી બે સ્વરચિત અને એક ક. મા. મુનશીની નવલકથા 'પૃથ્વીવલ્લભ'નું રૂપાંતર રજૂ થઈ ગયલાં.

- ડૉ. કપિલા પટેલ

પાકિસ્તાની કવયિત્રી ફેહમીદા રીયાઝનું 2018માં પાકિસ્તાનના સિંધ પ્રદેશમાંના હૈદરાબાદ મુકામે અવસાન થયું. તેમનો જીવનકાળનો ખાસ્સો હિસ્સો યુ. કે. અને ભારતમાં વીત્યો હતો. રીયાઝને પોતાના ઉફરા સાહિત્યસર્જનને કારણે પાકિસ્તાનમાં ઘણું વેકચું પડ્યું. તેમના 'બદન દરીદા' (અશ્રુછલોછલ દેહ) સંગ્રહમાં કાવ્યોમાં વ્યક્ત થતો ભારોભાર સંવેદનાનો પડઘો રુઢિચુસ્ત ભાવકો સમજી-સહી શક્યા નહિ એટલે રીયાઝ પર હીચકારા હુમલાનો દોર શરૂ થયો. નોકરી છોડવી પડી. રીયાઝે સિંધી અને બલોચ લોકોની લડતને ટેકો પણ આપ્યો. ઝીા-ઉલ-હકના શાસન દરમિયાન રીયાઝની પીડામાં ઉત્તરોત્તર વધારો થતો રહ્યો.

- રમણ વાઘેલા

સ્થાન-સમર્પિત

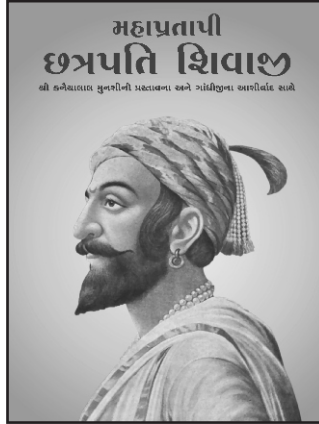
ડૉ. અરુણ જે. કક્કડ

એસોસિએટ પ્રોફેસર, હેડ ઓફ ગુજરાતી ડિપાર્ટમેન્ટ, દેવમણી કોલેજ, વિસાવદર

મહાપ્રતાપી છત્રપતી શિવાજી

શ્રી વામન મુકાદમે શિવાજી મહારાજનું સવિસ્તર જીવનચરિત્ર લખી ગુજરાતીઓને ઉપકારવથ કર્યા છે. ચરિત્રકારે એક જ ગ્રંથમાં શિવાજી મહારાજના જીવનનાં એકેએક અંગને ખંતથી આધારભૂત રીતે સ્પર્શ્યું છે. - કનૈયાલાલ મુનશી

૮૫
વરસ
પછી
પુનઃ પ્રકાશિત
ગ્રં
થ
મ
ણિ

ચરવડા
નાસીક
સાબરમતી
વીસાપુર
•
૪ જેલના
ડારાવાસ
દરમિયાન
તૈયાર થયેલ
દસ્તાવેજકરણ

લેખક : વામન સીતારામ મુકાદમ

ભારત ભૂમિના પનોતા પુત્ર - વીરનાયક છત્રપતી શિવાજી મહારાજનું
અધિકૃત જીવનચરિત્ર. પૃષ્ઠ સંખ્યા ૮૬૦

વાંચીને ગૌરવ થાય એવો અદ્ભુત ગ્રંથ

શિવાજી મહારાજના અદ્ભુત પ્રસંગોનું આલ્બમ - ૩૨ પાના
મૂળ ગ્રંથ મુજબ ૪ ઓફસેટ પ્રિન્ટિંગ, ફોરકલર ટાઇટલ અને ફોટો આલ્બમ
ડિલક્સ સાઇઝ - હાર્ડબાઉન્ડ

કિંમત : રૂ. ૯૦૦ (ખાસ ડિસ્કાઉન્ટ ૨૫%)

સુશિપત્ર માટે સ્કેન કરો

પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ.

લાલ એમ્બર્સ, મ્યુ. કોર્પો. સામે, ઢેબર રોડ, રાજકોટ

website : www.pravinprakashan.com

e-mail : pravinprakashan@yahoo.com

☎ 92650 44262

વિહાર

બારી-બારણાં-ભીંત-વંડી વિનાના, પ્રકાશના ખુલ્લા ચંદરવા નીચે ચાલવાનું મળે એ વિહાર છે. દિગ્-દિગંત સુધી વિસ્તરેલી આ અસીમ વસુધા પર ચાલવાનું હોય છે. આ વિહારમાં ચારે બાજુથી વહી આવતા શુભ વિચારોને ઝીલવાની તક સાંપડે છે. તે ઝિલાય પણ છે. પશુ ચરે છે, પક્ષી વિચરે છે અને માણસ વિચારે છે. કુદરતના સાંનિધ્યમાં વિચરતાં વિચારવાનું પૂર્ણપણે સાંપડે છે. ત્યારે વેદની પ્રાર્થનાનો મર્મ ઊઘડતો લાગે છે.

વિહાર એ ચેતોવિસ્તાર સાધવાની પ્રક્રિયાનો ભાગ છે. અન્નમય કોશ, પ્રાણમય કોશને ઓળંગીને મનોમય કોશ - વિજ્ઞાનમય કોશ અને આનંદમય કોશનાં ઉન્નત શૃંગો તરફ દોરી જતી કેડી છે; ચેતનાના ઊધ્વારોહણના સોપાનની શ્રેણી છે.

આવો વિહાર જે માણે તે જ જાણે.

(પાઠશાળા)

- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

વસન્ત આત્મા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સ્ટીલ ડિસ્ટ્રિબ્યુટર

અમદાવાદ

વિહારમાં

ઊજળા તડકાથી શોભતી શિયાળાની બપોર હતી. સહેજ પણ ધુમાડાની સેર ન હોવાથી આકાશ સ્વચ્છ, નિરભ્ર અને આસમાની હતું. ખેતરો પણ વધુ સોહામણાં લાગી રહ્યાં હતાં. અમારી કેડી ખેતર વચ્ચેથી જતી હતી. ક્યારેક, બે ખેતર વચ્ચેની વાડમાંથી જવાનું આવતું. રાઈડાના છોડ પર આવેલાં સોનેરી-પીળાં ફૂલોનું જાણે તળાવ. વળી, એને ચમકાવતો કુમળો તડકો ચારેકોર પથરાયો હતો. તેમાંયે ઠંડો શિયાળુ વાયરો હીંચકાનું કામ કરતો હતો. લયબદ્ધ હિલોળા લેતાં એ ખેતરોને આંખો ભરીને જોયાં અને મન ભરીને માણ્યાં. પગ એ જ લયમાં ગતિ કરતા હતા. મન તૃપ્ત થતું હતું, તાજું થતું હતું. જાણે અમે આગળ વહેતા હતા!

(પાઠશાળા)

- પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

અમૃતવર્ષા

Traditionally Printed Cotton Sarees

નિમેષભાઈ ડગલી

૩/એ, અલકાપુરી સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે,
આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧૩. ફોન: ૩૨૮૦૬૬૫૫